

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének
határozata az idegen szavak ügyében

Benkő Loránd: Horváth János és a magyar nyelv-
tudomány

Fábián Pál: Nyelvünk útjának naplója

Lőrincze Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótárá-
nak hasznáról

Dániel Ágnes: Én vagyok én, te vagy te, de ki az
a „mi”?

Gáspári László: Thury Zoltán: Kálvária

Büky László: A színnevek használata Füst Milán köl-
tői nyelvében

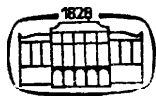
Murvai Olga: Egy népdal időstruktúrájáról

Jónás Frigyes: A hangtani jelentéstípusok Vashosszú-
falu nyelvében

Kiss Jenő: Fejezetek a nyelvjárási mondattanból

Bernáth Béla: Pipere és szinonimái

Kiss Lajos: Csurják — Dusánka — Krapacs —
Plankács

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKŐ LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
GULYA JÁNOS, ILLYÉS GYULA, KOVALOVSKY MIKLÓS,
RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének határozata az idegen szavak ügyében	1
<i>Benkő Loránd</i> : Horváth János és a magyar nyelvtudomány	3
<i>Fábián Pál</i> : Nyelvünk útjának naplója	8
<i>Lőrincze Lajos</i> : A földrajzi nevek etimológiai szótárának hasznáról	13
<i>Dániel Ágnes</i> : Én vagyok én, te vagy te, de ki az a „mi”?	19

Íróink nyelve

<i>Gáspári László</i> : Thury Zoltán: Kálvária	28
<i>Büky László</i> : A színnevek használata Füst Milán költői nyelvében	38
<i>Murvai Olga</i> : Egy népdal időstruktúrájáról	50

Nyelvjárásaink

<i>Jónás Frigyes</i> : A hangtani jelenségtípusok Vashosszúfalu nyelvén	52
<i>Kiss Jenő</i> : Fejezetek a nyelvjárási mondatтанból	66

Szó- és szólásmgyarazatok

<i>Bernáth Béla</i> : Pipere és szinonimái	71
<i>Kiss Lajos</i> : Csurják — Dusánka — Krapacs — Plankács	82
<i>A. Molnár Ferenc</i> : Lóg.	84
<i>Skripecz Sándor</i> : Klepetus	88
<i>Takács Lajos</i> : „Öt pintes szőlő”	88

Szemle

O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar Szinonimaszótár (Ismerteti: <i>J. Soltész Katalin</i>)	91
W. Bíró Ágnes—Grétsy László—Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve (Ismerteti: <i>Karcsay Sándor</i>)	94
Kristó Nagy Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához (Ismerteti: <i>Makkai László</i>)	97

Imre Samu

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVMŰVELŐ
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

FELELŐS SZERKESZTŐ
LŐRINCZE LAJOS

CIII. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1979

A Magyar Nyelvőr 1979. évi 103. évfolyamának tartalomjegyzéke, szó- és tárgymutatója

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Achs Károlyné</i> : Móricz Zsigmond: Mezőtúri csöcsös korsó	145
<i>Antal László</i> : Grundlagen der Sprachkultur (ism.)	108
Henri Gobard: L'Aliénation linguistique (ism.)	376
<i>Bachát László</i> : Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (ism.)	490
<i>Bakos József</i> : A száműzött írásjelek	185
Heves megyei szólások és közmondások	452
<i>Bálint Sándor</i> : Móricz Zsigmond és a szegedi népnyelv	159
<i>Bán Ervin</i> : Megjegyzések az iskolai tantárgyak elnevezéséről	300
<i>Baránszky Jób László</i> : Móra Ferenc írásművészetének mai megítélése	330
<i>Benkő László</i> : Móra Ferenc hangja	303
<i>Benkő Loránd</i> : Horváth János és a magyar nyelvtudomány	3
<i>Bernáth Béla</i> : Pipere és szinonimái	71
<i>Bokor József</i> : A tájszókészlet változása Sopronhorpácson és Sopronkövesden	346
<i>Bona Júlia</i> : Szempontok a szlavóniai nyelvjárási mondatn megírásához	353
<i>Both Endréné</i> : Sok baba közt ne vesszen el a gyermek!	114
<i>Büky Béla</i> : Szende Tamás: A szó válsága (ism.)	379
<i>Büky László</i> : A színnevek használata Füst Milán költői nyelvén	38
Móricz Zsigmond Csata című elbeszélésének stílusáról	445
<i>Dálnoki-Fésűs András</i> : Az idegennyelv-tanítás az általános kifejezőképesség szol- gálatában	201
<i>Dániel Ágnes</i> : Én vagyok én, te vagy te, de ki az a „mi”?	19
<i>Deme László</i> : Helyesírásunk és a nagyvilág	415
<i>Dóra Zoltán</i> : Rönk	116
<i>Elekfi László</i> : Hogyan utaljunk vissza: őket? azokat?	421
<i>Entz Géza</i> : Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár és a műemlékek (ism.)	488
<i>Fábián Pál</i> : Nyelvünk útjának naplója	8
<i>Ferenczi Anna</i> : Sütő András tájszavai	246
<i>I. Gallasy Magdolna</i> : Móra Ferenc írásművészetének mai megítélése	330
<i>Gáspári László</i> : Thury Zoltán: Kálvária	28
Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai (ism.)	233
<i>Gebri Mária</i> : A Nemzetközi Filológiai Társaság programjáról	118
<i>Gósy Mária</i> : Egy népmese és szépiroi feldolgozásának egybevetése	193
Fonetika '79	507
<i>Gosztonyi János</i> megnyitó beszéde	385
<i>Görög Zoltán</i> : Hernádi Miklós: Közhelyszótár (ism.)	106
<i>Graf Rezső</i> : Anyanyelv-oktatási napok Nyíregyházán	124
Országos anyanyelvi verseny	126
Az írott szöveg érthetősége, tárgyszerűsége és felolvashatósága	162
„Az anyanyelv hete” budapesti eseményei	397
<i>Grétsy László</i> : Korom Tibor	497
<i>Gunda Béla</i> : Pénovázt Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára (ism.)	108
<i>Hangay Zoltán</i> : A szakmunkástanulók magyar nyelvi versenyének egri döntőjéről	254
<i>Heltainé Nagy Erzsébet</i> : Sinka István: Zab Mihály varnyudi szélben	334
<i>Herczeg Gyula</i> : Impresszionista jegyek Móricz Zsigmond prózájában	129
<i>Hernádi Sándor</i> : Példamutató vállalkozás	171
<i>Hidasi Judit</i> : Jón—megy, hoz—visz	245
<i>R. Hutás Magdolna</i> : Néhány megjegyzés a „költői tranzitíválás grammatikájá”-ról	113
Az akció szó élete a magyar nyelvben	355

<i>Jónás Frigyes</i> : A hangtani jelenségtípusok Vashosszúfalu nyelvében	52
<i>Kálmán Béla</i> : A nyelvművelő napok eseményei	169
<i>Karcsay Sándor</i> : W. Bíró Ágnes—Grétsy László—Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve (ism.)	94
<i>Kassai Ilona</i> : A IX. Nemzetközi Fonetikai Kongresszusról	504
<i>Kemény Gábor</i> : Szilágyi Ferenc: A magyar szó költészete (ism.)	242
<i>Kiefer Ferenc</i> : Szövegelmélet—szöveggrammatika—szövegnyelvészet	216
<i>Kiss Jenő</i> : Fejezetek a nyelvjárási mondattanból	66
A nyelvjárási szókincs változásáról	343
<i>Kiss Lajos</i> : Csurják—Dusánka—Krapacs—Plankács	82
Egy állítólagos tájnév: <i>Apoka</i> —Lok—Repesény—Szapka	364
Székelyföldi víz- és helységnevek	468
Magyarország földrajzinév-tára II. (ism.)	493
<i>Klaudy Kinga</i> : Fordítás és aktuális tagolás	282
<i>Kontra Miklós</i> : Szélgyzetek a magyarról mint idegen nyelvről	208
<i>Kónyi Sándor</i> : A varjúkérdés és összetevői	368
Félegyháza—Derekegyház	473
<i>Koszorús Oszkár</i> : Száz éve halt meg Veres Imre	255
<i>Köpeczi Béla</i> : Anyanyelv és kultúra	391
<i>László László</i> : Logikai relációk kifejezése hálódia grammal	225
<i>Lőrincze Lajos</i> : A földrajzi nevek etimológiai szótárának hasznáról	13
<i>B. Lőrinczy Éva</i> : Szathmári István: Bárczi Géza (ism.)	232
Éder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága (ism.)	237
<i>Makkai László</i> : Kristó Nagy Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához (ism.)	97
<i>Martinkó András</i> : Móra Ferenc írásművészetének mai megítélése	325
<i>Mészárosné Varga Mária</i> : „Engedjétek hozzám jönni a szavakat”	210
<i>A. Molnár Ferenc</i> : Zrínyi Miklós egy kifejezéséről	229
Lóg	84
<i>Molnár Illdikó</i> : Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédéről! (ism.)	374
<i>Molnár József</i> : A Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd országos versenye pedagógusjelöltek számára az ELTE-n	120
<i>Molnár Zoltán Miklós</i> : Krúdy stílusfaja	177
<i>Murvai Olga</i> : Egy népdal időstruktúrájáról	50
Egy termézetki kezdőkép szemiotikai elemzése egy csángó népdalban	449
<i>Nyíri Antal</i> : Penavin Olda: Szlavóniai (kórógyi) szótár (ism.)	478
<i>K. Palló Margit</i> : A kies, kiellen etimológiájához	472
<i>Pap Mária</i> : Telegdi Zsigmond: Bevezetés az általános nyelvészetbe (ism.)	240
<i>Péter László</i> : Jegyzetek Móra Ferenc nyelvéről	310
<i>Pusztay János</i> : Legősibb szavaink tárháza [A magyar szókészlet finnugor elemei] (ism.)	483
<i>Rácz Endre</i> : A jugoszláviai magyar nyelvű kémiatankönyvek nyelvhasználatáról	173
Hiba van a kréta körül	228
A gölt jelentő találat	426
<i>R. L. G.</i> : Csikál—Eben gubát cserél — Szakzsargon — Kékharisnya	250
<i>Sasvári László</i> : Óhitű	231
<i>Scheiber Sándor</i> : Bisz dájjem	117
<i>Simon Róbert</i> : Brassai Sámuel „nyelvművelő” levele Goldziher Ignáchoz	399
<i>Skripecz Sándor</i> : Klepetus	88
<i>J. Soltesz Katalin</i> : O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar Szinonimaszótár (ism.)	91
<i>Somogyi György</i> : Kosztolányi Dezső: Hogy is történet?	189
<i>Sz. Á.</i> : „Az anyanyelv hete” országsszerte	398
<i>Szabó T. Ádám</i> : Maga, magácska	117
Sütő András <i>pipereg</i> 'káka' szava	230
Ne legyen külön íiroogeep-helyesiiraas!	247
<i>Szabó T. Attila</i> : Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései	257
<i>Szende Aladár</i> : Köszöntjük Erdősi Józsefet, hetvenéves munkatársunkat	496
<i>Szende Tamás</i> : Foniátriai Kongresszus	509
<i>Szende Virág</i> : Móra Ferenc írásművészetének mai megítélése	332
Szerkesztőség: A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének határozata az idegen szavak ügyében	1
Kazinczy-jelvényesek és Kazinczy-ösztdőndíjasok	256

„Az anyanyelv hete” 1979-ben	385
Technikai tanácsok a Magyar Nyelvőr munkatársai számára	510
Szondi György: Az első országos nyelv művelő konferencia Bulgáriában	252
Takács Lajos: „Öt pintes szőlő”	88
Üszéng, üszéngel	227
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II. (ism.)	486
Tolcsvai Nagy Gábor: Két angol hang kiejtése magyar szövegkörnyezetben	165
Török Gábor: Vörösmarty képi „akkordjai”	430
T. U. I.: Széchenyiváros — Leértékelt — Állományilletékesség — Megállapító szerv	118
Földrajzi nevek és megjelölések írása	248
Vértes Edit: A nyelvrokon népek nevééről népneveink rendszere alapján	268
Vigh Károly: Sütő András tájszavai	246
Wacha Imre: A győri Kazinczy-versenyek 1978-ban és 1979-ben	497
Zilahy Lajos: A hét Békés megyei eseményei	388
Zoltán András: A cirillbetűs átírás szabályozásának időszzerű kérdései	287
Nyelv művelés 1—27, 129—76, 257—302, 385—429	
Íróink nyelve 28—51, 177—200, 303—42, 430—51	
Nyelv és iskola 201—15	
A nyelvtudomány műhelyéből 216—26	
Nyelvjárásaink 52—70, 343—54, 452—67	
Szó- és szólásmagyarázatok 71—90, 227—31, 355—73, 468—77	
Szemle 91—114, 232—44, 374—84, 478—95	
A Nyelvőr postája 115—9, 245—51	
A Nyelvőr hírei 120—7, 252—6, 496—512	

SZÓMUTATÓ

Ez a szómutató a következő cikkek szavait nem vagy csak részben tartalmazza: Lőrincze Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótárának hasznáról (13); Bernáth Béla: Pipere és szinonimái (71); Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához (97); Benkő László: Móra Ferenc hangja (301); Péter László: Jegyzetek Móra Ferenc nyelvéről (310); Kiss Jenő: A nyelvjárási szókinész változásáról (343); Bokor József: A tájszókészlet változása (346).

A

abafi 'földi' 312
akció / *az* ~ szó élete 355
állományilletékesség 118
Apoka 'kőzet, talaj' 364
aranylakodalom 4
arnót 'albán, macedón' 276

B

bakonya 312
bisz dájjem 117
burkus 'porosz' 276

CS

csikál 250
csurják-csirják 82

D

dekódol 21
dusánka 83
duttyán 'alkalmi vendég-lé' 159

E

eben gubát cserél 250
Ehellős 17
emberségesség 96
erős (éles) szájára ereszt 229

H

hiba van a kréta körül 228
hoz—visz 245

I

időstik / *a* szöveg ~ *ja* 282

J

jász 276
jön—megy 245
juh fark 312
jülep 312

K

kékharsnya 251
klepetus 'öltöny, köpeny' 88
krapacs 83

L

láz 'erdei tisztás' 17
liliputi 276
lirizálódás 28
lóg 'kerüli a munkát' 84
lok 'lapály; völgy' 366

M

maga, magácska 117
magyarka 'dolmány' 83
mál 'domboldal' 15
megállapító szerv 118
mizer 'egyiptomi; horvát' 276

N

népnev /külső ~, belső ~ 268

NY

nyelvnev 272, 275, 280

O

óhitű 231
orbonász 'albán' 276

Ő

őselemi 29

P

pánmoszkovizmus 27
pintes /öt ~ 88
pipere és szinonimái 71
pipireg 'káka' 230
plankács 'erdei bárd' 84

R

rákös 'mente' 83
réma 282
repcesény 366
rönk 116

S

sebkímélő (gyengédség) 149
sokác 276

SZ

szakzsargon 251
szapha 'kemence' 367
Széchenyiváros 118
Szőlősmál 15

Ü

üszéng 'takarmányhulladék' 227
üver 'száraz patakárok' 17

V

Vérvölgy 17

TÁRGYMUTATÓ

- aktuális (mondat)tagolás 221, 282
A magyar szókészlet finnugor elemei (ism.) 483
 anafora 219
 anyanyelv / az ~ a kisgyermek életében 210
 Az ~ hete 385
 ~oktatási napok 124
 országos ~i verseny 126
 Aranka György 258
- Baróti Szabó Dávid 258
 Benkő József 257
 W. Bíró Ágnes—Grétsy László—Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve (ism.) 94
 Brassai Sámuel 260
- cirillbetűs átírás módosítása 287
- Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (ism.) 490
- Éder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága (ism.) 237
 egybevetés / egy népmese és szépirói feldolgozásának ~e 193
 elnevezés / iskolai tantárgyak ~e 300
 előfeltevés 221
 erdélyi / az ~ magyar nyelvtudomány 257
 Erdélyi János 259
 Erdélyi / ~ Irodalmi Társaság 261
 ~ Múzeum Egyesület 261
 ~ Magyar Nyelvművelő Társaság 258
 ~ Magyar Szótörténeti Tár II. (ism.) 486
- fordítói problémák 282
 földrajzi nevek írása 248
 Földrajzi nevek etimológiai szótára (ism.) 13
 funkcionális / ~ különbség 111, ~ rendszer 109
- Geleji Katona István 257
 Gobard, Henri: L'Aliénation linguistique (ism.) 376
 Grétsy László—W. Bíró Ágnes—Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve (ism.) 94
 Gyarmathi Sámuel 258
- hangtani jelenségtípusok Vashosszúfalu nyelvében 52
 Heltai Gáspár 257
 helyneveink történeti tipológiája 97
 helynév-tipológia 97
 Hernádi Miklós: Közhelyszótár (ism.) 106
 Hivatalos nyelvünk kézikönyve 94
 hosszúságjelölés-ajánlat [*á* = *aa*] 247
- idegen nyelv / a magyar mint ~ 208
 idegennyelv-tanítás és kifejezőképesség 201
 idegen szavak 1
 írásjelek 185
 írott szöveg érthetősége, felolvashatósága, tárgyszerűsége 162
 í-zés Móricznál 155
- Kazinczy-jelvényes, Kazinczy-ösztöndíjas 256
 Kemény Gábor—W. Bíró Ágnes—Grétsy László: Hivatalos nyelvünk kézikönyve (ism.) 94
 kiejtési verseny 8
 kiejtéstörténeti 8
 kolozsvári iskola 267
 komplexitás 31
 Kosztolányi Dezső: Hogy is történt? c. novellájának elemzése 189
 Kőrösi Csoma Sándor 258
 közhelyszótár 106
 közlés 7
 központosítás mellőzése 186
 Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához (ism.) 97
 Kriza János 259
- magyar nyelv / a jugoszláviai ~ hibái 174—5
 Magyarország földrajzinév-tára II. 493
 mi / *mi*, *mienk* (többes szám első személy) elhomályosító értelme 20
 Misztótfalusi Kis Miklós 257
 mondatgrammatika 218
 mondattan / szlavóniai nyelvjárási ~ 353
 Móra Ferenc írásjelei 322, írásművészetének mai megítélése 325, különöségei 316, nyelvművészete 303, szavai 305, szólásai 307

Móricz Zsigmond / nyelvművészete 129,
személyek jellemzése 130, tárgyak jellemzése 133, környezetrajz ~nál 135

O. Nagy Gábor—Ruzsinszky Éva: Magyar Szinonimaszótár 91

népdal időstruktúrája 50

népnevek 268

névelő / határozott ~ 216

névmásítás 219

névtelenség (a tipológiában) 99

növénynévek Móránál 311

nyelv/ápolás 263, ~földrajz 263, ~használat 19, ~helyesség 7

nyelvi művelődés 8

~ verseny 254

nyelviség 6

nyelvjárás / mondattani vizsgálatok a ~okban 66

nyelvjárási szókinés 343

nyelvkönyvirás 265

nyelvművelés / a ~ általános alapelvei 111

nyelvművelő konferencia Bulgáriában 252

nyelvvédelem 302

Pápai Páriz Ferenc 258

Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár (ism.) 478

Pénovátz Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára 108

pragmatikai előfeltevés 222, ~ következtetés 223

regionalizmus 161

ruhanév személynévből 83

Ruzsiczky Éva—O. Nagy Gábor: Magyar Szinonimaszótár (ism.) 91

Sinka István: Zab Mihály varnyudi szélben 334

stílus / Krúdy ~a 177, Móricz Zsigmond ~a 145

Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai (ism.) 233

Szarvas Gábor nyelv művelő napok Adán 169

Szathmári István: Bárczi Géza és a magyar nyelvtudomány (ism.) 232

Szende Tamás: A szó válsága (ism.) 379

Szép magyar beszéd országos versenye 120

Szilágyi Ferenc: A magyar szó költészete (ism.) 242

színnevek használata Füst Milánál 38

szimbólum 30, 31

szinonimaszótár [Magyar Szinonimaszótár] (ism.) 91

szórend 220, 285

Szótörténeti Tár 265

szövegelmélet 216, ~grammatika 216, ~nyelvészet 5, 216, 282

tájszó / kibédi [Maros m.] tájszavak 247

tájszavak Sopronhorpácson és Sopronkövesden 346

Sütő András tájszavai 246

tájvízió 30

Telegdi Zsigmond: Bevezetés az általános nyelvészetbe (ism.) 240

téma 282

th az anfol th [θ és ð] kiejtése a magyar beszédben 165

Történeti Etimológiai Szótár 9

tranzitiválás / költői ~ 115

varjú / a ~ elnevezései 368

Veres Imre (1853—1879) 255

Wacha Imre: Beszélgessünk a beszédről! (ism.) 374

Összeállította: P. Balázs János

MAGYAR NYELVŐR

103. ÉVFOLYAM * 1979. JANUÁR—MÁRCIUS. * 1. SZÁM

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének határozata az idegen szavak ügyében

Az Akadémia elnöke 1975-ben felhívta a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályát, alakítsa ki álláspontját az idegen szavak használatával és indokolatlan terjedésével kapcsolatban. A kérdés időszerűségét bizonyította, hogy a témában tartott elnökségi ankét után, a Nyelvtudományi Bizottság és az Anyanyelvi Bizottság együttes állásfoglalásának közlése nyomán (lásd Nyr. 101: 129–41) a Magyar Tudományban széles körű vita bontakozott ki, amelynek során a legkülönbözőbb szakterületek képviselői fejtették ki véleményüket. A vita lezárása és összefoglalása alapján az Osztály előterjesztést tett az Elnökségnek, amely az alábbi határozatot hozta 1978. június 27-én megtartott ülésén.

1. Az Elnökség köszönetet mond az előterjesztés készítőinek és előadójának az országos érdekű és az Akadémia tevékenységét közvetlenül érintő téma gondos, felelősségteljes kidolgozásáért.

2. Az idegen szavak kérdése része egy nagyobb, tágabb kérdéskörnek: a mai magyar nyelvhasználat, a szóbeli és az írásbeli kifejezőképesség kérdéskörének. Az idegen szavak használatának megítélésekor számba kell venni, miként fejlődik, alkalmazkodik a magyar nyelv a mai korszerű, tudományos, gazdasági, technikai körülményekhez, igényekhez; a már meghonosodott idegen szavak esetében pedig azok helyes, pontos alkalmazására kell törekedni. Nemcsak az idegen szavak használatát kell elemezni, hanem ki kell terjesztetni a vizsgálatot magyar és idegen szavak, stílári fordulatok, mondat szerkezetek helytelen, idegenszerű használatára is.

A kérdés előtérbe kerülése, vitatott volta azt is jelzi, hogy a magyar közvélemény érzékenyen figyeli a nyelvvel kapcsolatos fejleményeket; a nyelv kérdéseit joggal a nemzeti tudat részének tartja.

A Magyar Tudományos Akadémia alapítási céljának megfelelően, s mai feladatainak tudatában a magyar nyelv ápolását és fejlesztését saját ügyének is tekinti.

3. Az Elnökség megállapítja, hogy az egész kérdéscsoport vizsgálatában különös felelősség hárul a nyelvtudományra. Az eddiginél behatóbban kell foglalkoznia a mai magyar nyelv fejlődésének fő tendenciáival, az írott és beszélt nyelv állapotával, a nyelvművelési munkának még mélyebb tudományos megalapozást kell adnia. A nyelvtudomány, a készülőben levő nyelvművelő kézikönyv mielőbbi befejezése mellett, alapozza meg újabb kézikönyvek (hivatalos nyelvünk kézikönyve, iskolai szinonimaszótár, a nyelvtudomány terminológiai szótára, az egyes szaknyelvek terminológiai szótára) elkészítését.

4. Az Elnökség úgy véli, hogy az idegen szavak használata, a tudományos szaknyelv alakítása terén valamennyi tudományágnak jelentős teendői, ezeken belül a társadalomtudományoknak sajátos feladatai vannak. A filozófia, a szociológia, a pszichológia, a pedagógia és a történeti tudományok művelői tegyenek újabb erőfeszítéseket a terminológiai tisztaságért, a fogalmak világosabb meghatározásáért, ennek keretében válthatják fel a pótolható idegen szakkifejezéseket fogalmilag tisztázott és érthető magyar megfelelőikkel. Az idegen szavak használatát illetően valamennyi tudományszakban indokolt különbséget tenni a tudományos célú és az ismeretterjesztő közlések között.

5. Az Elnökség felhívja a tudományos osztályokat és a felügyeletük alá tartozó társaságokat, hogy az érintett tudományterületek szaknyelvi kérdéseit vitassák meg, különös tekintettel az idegen szavak használatára a tudomány népszerűsítésében, a tudományos ismeretterjesztésben.

6. Az Elnökség felhívja az akadémiai folyóiratok szerkesztősegeit, hogy közleményeikben fokozottabban ügyeljenek a nyelvezet magyarosságára, szabatosságára, közérthetőségére, s adjanak ösztönző példát a nélkülözhető, felesleges idegen szavak mellőzésére.

7. Az Akadémia felkéri azokat az intézményeket, amelyeknek a közművelődésben fontos szerepük van (rádió, televízió, sajtó), hogy a maguk területén törekedjenek a megértést gátló, felesleges idegen szavak használatának visszaszorítására. E tevékenységükben az Akadémia kész tudományos-szakmai segítséget adni.

8. Az Akadémia felkéri az illetékes minisztériumokat, hogy oktatási intézményeikben érvényesítsék a tantárgyi terminológia közérthetőségének kívánalmait, különösképpen ügyelve az új, illetve az átdolgozásra kerülő tankönyvek és jegyzetek nyelvi megformálására.

9. Az Elnökség felkéri az Országos Közművelődési Tanácsot, hogy — együttműködve az Akadémiával — a mai magyar nyelvhasználat, s e keretén belül az idegen szavak kérdésével folyamatosan foglalkozzék, az intézkedések lehetőségét és a kérdés társadalmi vonatkozásait is megvizsgálva.

10. Az Elnökség a mai magyar nyelvhasználat kérdéskörét három — öt év múlva ismét napirendre tűzi.

11. Az Elnökség felkéri a Magyar Tudomány című folyóirat szerkesztő bizottságát, hogy e határozatot következő számainak egyikében közölje.

Horváth János és a magyar nyelvtudomány*

1. Hadd kezdjem megemlékezésemet egy kis személyes jellegű visszapillantással. Életem korai tudományos és pedagógiai élményei közül ugyanis kettő — számomra ma is élénken emlékeztet — Horváth Jánoshoz fűződik.

Az egyik szakirodalmi természetű. Bármennyi útravalót igyekeztem is magamba szedni szépirodalmi olvasmányaim, valamint középiskolás, majd egyetemi tanulmányaim során a magyar irodalom tényleges alkotásait tekintve, az akkor használatos irodalomtörténeti tankönyvek, kézikönyvek alapján vajmi csekély fogalmam alakult ki arról, mit nyújthat az irodalom megismerése, értése számára maga a vele foglalkozó tudomány. Ebben az élményben engem az a könyv részesített, amely Horváth János tollából először, első éves egyetemista koromban kezembe került: „A magyar irodalmi műveltség kezdetei.” Talán inkább éreztem vagy sejtettem akkor, mintsem tudtam, hogy itt valami másról, minőségileg magasabbrendűről van szó, mint ami addig ilyen jelleggel hozzám eljutott, nemcsak az irodalomtörténeti kézikönyvekből, hanem jórészt még általam különben igen tisztelt és figyelt kolozsvári irodalomtörténész professzoraim előadásaiából is. És aztán már jött a többi Horváth-könyv, a Népiesség, a Megoszlás, a Petőfi stb.; ittam, faltam betűiket, melyekben személytelenül is élelem került, kiteljesedett egy nagy tudós egyéniség varázsa. Így, akkor vált számomra Horváth János az irodalomtudóssá, a maga koráig fölötte mindenkinek.

S amikor a felszabadulás után Budapestre kerültem, bár nem voltam már előadások hallgatására kötelezett egyetemista, rohantam meghallgatni óráit. Nem lepott már meg, hogy az előadóteremben még a pódiumon, lábai előtt is ültek hallgatók a roskadásig zsúfolt teremben, mint ahogy az sem, hogy előadásai alatt a légy zümmögését is meg lehetett hallani, olyan volt az ottlevők figyelme. Pedig a szelíd, szerény, a tudomány iránti alázattal telített előadói módor, a meghitt közvetlenség, a halk szó mellett „csak” a mondanivaló fogta a jelenlevőket, mélyre ható tartalmával és választékos megformáltságával egyaránt, valamint az előadásába bele-beleszótt csodálatos versmondás, amely minden külsőség nélkül is értelmünkön át a szívünkig elérő élménnyé magasztosult. Földije és sok rokon vonásban hozzá hasonló szellemi társa, Arany János szólhatott, magyarázhatott, verselhetett tán egykor ilyenképpen a nagykőrösi gimnázium katedrájáról. Így és akkor, az előadóterem előbb közvetlenségében vált számomra az addig csak könyveiből ismert Horváth János a tudós t a n á r megszemélyesítőjévé is. S mikor mint tanár elfogadott, ha csak melléktárgyból is, doktorandusává, nem volt nálam büszkébb — rá büszke — hallgató az egyetem tájékán.

De sok idő telt el azóta! Amit akkor mint még csak nyelvészpalánta legfőlőbb sejtettem, azt ma már, érettebb nyelvész fővel s műveinek nyelvész szemmel való tekintése, vizsgálata alapján tudván tudom: nem csupán irodalomtudós volt ő, hanem nyelvtudós is, sőt a nyelvtudós, aki a magyar nyelv életének olyan régióiba vezetett el, a nyelv szerepének olyan jellegzetességeit láttatta meg, mint előtte és utána kevesen, vagy — legalábbis bizonyos viszonylatokban — senki sem. De még közelebb járunk az igazsághoz, ha tudós mivoltát nem szakítjuk kétfelé: a nyelv és az irodalom dolgait együtt, egységben

* Elhangzott a Horváth János születésének századik évfordulójáról megemlékező akadémiai ünnepségen, 1978. május 29-én.

szemlélte ő, egy személyben ötvöződött benne nyelvész és irodalomtörténész, mégpedig nem egy korábbi értelemben, a felvilágosodás kora és a reformkor még szét nem vált tudományossága szerint, hanem magasabb szinten, már önállósodott tudományok problematikájának egybekapcsolásában, szintézisbe hozásával. Horváth János életműve a nyelvtudomány és az irodalomtudomány kölcsönös egymásrautaltságának legragyogóbb tudománytörténeti bizonyítéka.

2. Már tudósi pályájának legkezdetén közel került a hazai nyelvtudomány ügyeihez. 1905. január 24-én Gombocz Zoltán ajánlására veszik föl a Magyar Nyelvtudományi Társaságba (MNY. 1: 190), annak tehát lényegében alapításától tagja. Onnan kezdve — a jegyzőkönyvek tanúsága szerint — a Társaságnak szinte minden ülésén jelen van, évtizedeken keresztül. 1910-től már a Társaság választmányának tagjaként támogatja annak munkáját (MNY. 6: 190). Még a felszabadulás utáni években is rendszeres látogatója volt minden társasági rendezvénynek. Egy megemlékezésében (Szily-Eml. 2—9) mint nyelvész szól — emelkedett szavakkal — a Magyar Nyelvtudományi Társaság céljairól, munkájáról, megtett útjáról.

Ugyanez a viszonya a Társaság folyóiratához, a Magyar Nyelvhez is. A folyóiratnak már első számában megtaláljuk közleményét (MNY. 1: 466), s onnan kezdve — részben Berettyó János és Galgóczi György írói néven is — több mint öt évtizeden keresztül munkatársa a lapnak, nemegyszer későbbi szintéziseinek részleteit is itt adva először közre. Amikor éppen ötven esztendővel első cikke megjelenése után közzéteszi a Magyar Nyelvben a „Szabács Viadala” című emlékezetes tanulmányát (MNY. 51: 422—33), a Szerkesztőség méltán írja eléje — többek között — a következőket: „Melegen köszöntjük igen sokunk mesterét és folyóiratunknak első évfolyamától fogva állandó barátját a nyelvészettel és a Magyar Nyelvvel való »aranylakodalma« alkalmából.” (I. h. 433.)

Mivel művelte, azért szerette is a nyelvtudományt, s becsülte, elismerte annak képviselőit. Számos nyelvessel volt meghitt jó viszonyban, például Gombocz Zoltánnal, kivel egyéniségének nem egy rokon vonása is egybekapcsolta, meg Pais Dezsővel, kihez egy egész élet meleg barátságával ragaszkodott. S a nyelvészek is — öreg és fiatal egyaránt — mélységesen tisztelték, szerették, magukénak is tekintették. Születésének nyolcvanadik évfordulójára a Magyar Nyelvtudományi Társaság „Horváth Jánosról. Méltatások — emlékezések.” címen külön kiadványt jelentetett meg (MNYTK. 99. sz.), melyben Nagy J. Béla, Kovalovszky Miklós, Bóka László és Pais Dezső szólt arról a tudósi, tanári, emberi nagyságról, amely Horváth Jánosban megtestesült.

3. Mindezek a felemlített mozzanatok a nyelvtudománnyal való kapcsolatának lényegében csak külsőleges velejárói és tanúsítói még akkor is, ha belőlük Horváth János nyelvészeti érdeklődésére, e tudomány alkotó művelését vállaló hajlandóságára következtetni lehet. A nyelvészet, pontosabban a nyelv ügye iránti fogékonyságának azonban természetesen műveit az igazi tanúbizonyságai, művei a kis cikkektől a nagy monográfiáig, hiszen jóformán egy sincs közöttük, melyben nyelvi kérdések ne kapnának nyomatékos szerepet.

Mint már utaltam rá, felfogásának fő jellemzője, hogy az irodalom tartalmi és nyelvi-formai oldalát egymást kölcsönösen meghatározó szerepükben, egységben látja. Ezt az álláspontját nem egy alkalommal elvileg is kifejezi

(l. pl. MNy. 6: 328, Szily-Eml. 6 stb.), gyakorlatban pedig mindenkor érvényesíti. Akár korszakok irodalmiságát tárgyalja, akár egyes írók életművéről szól, akár valamely irodalmi mű elemzésébe mélyed, a nyelvi-stiláris problémák egész sorát veti föl. Mivel munkássága a magyar irodalomtörténetnek majdhogynem az egészét felöleli, nyelvi szempontú észrevételei a magyar nyelv írott emlékeiből ismert életének minden szakaszához hozzákapcsolódnak, és — nyilván nem véletlenül — a fejlődéstörténetileg legfontosabb gócok körül kristályosodnak ki leginkább: a magyar nyelvű írásbeliség kezdetei, a kódex-irodalom, a reformáció, a felvilágosodás kora, a reformkor s századunk első évtizedei nyelvészeti figyelmének is fő csomópontjai.

Nyelvszemléletét mindenekeelőtt a történeti látásmód elmélyült igényessége és kiterjedt távlatai jellemzik. Nem hiába szerepel műveinek címében, előszavában nemegyszer a „fejlődéstörténet”, „fejlődésrajz” meghatározás (l. pl.: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Bp., 1976.; Petőfi Sándor. Bp., 1922. Előszó), nyelvészeti észrevételei is a nyelv történetisége két legfontosabb jellemzőjének: a hagyományozódott folyamatosságnak és az állandóan megújuló változékonyságnak az érzékelése jegyében fogantak. Korok, személyek, művek nyelvi-stiláris jellemzőit mindig történetileg viszonyítja, előzményeikhez mérve és következményeikben fürkészve. Éles szemmel látja meg a nyelvünk, azon belül is elsősorban irodalmi nyelvünk fejlődésében munkáló fő folyamatokat, melyek a latin nyelv és az anyanyelv, a szóbeliség és az írásbeliség, a pusztá közlés és az esztétikai igényesség, az egymással versengő táji nyelvváltozatok viszonyának alakulásában csúcsosodnak ki. Ismereteim szerint Horváth Jánosnál található meg az első és mindjárt igen határozott utalások irodalmi nyelvünknek az egész magyar nyelvfejlődést befolyásoló, irányító történeti szerepére, a magyar nyelvi eszménynek és nyelvi normának az írott-irodalmi nyelvből a beszélt nyelv felé áramlására mint főfolyamatra (l. pl. A magyar irodalmi műveltség kezdetei 259).

Nyelvszemléletének egy másik fontos jellemzője szintetikus látásmódja. Bár a nyelvi-stiláris problémák apróbb részleteiben is gyakran elmélyed, s ezekhez fűződően nemegyszer bő példatár megadását is vállalja, ez az aprólékosság sohasem menti föl az átfogóbb jellegű, általánosabb megjegyzések, következtetések megtétele alól. Néhány fő vonás kiemelésével mindig plasztikusan tudja jellemezni a vizsgált író vagy mű nyelviségét; a szövegek egészére levont következtetései a ma szövegnyelvészetének kora előhírnökeként tüntetik föl. Szintetikus értéktételei, akár legkorábbi nyelvemlékeink szövegsajátságairól, a kódexírók fogalmazó készségéről, a reformáció irodalmi jeleseinak nyelvéről és stílusáról, akár Faludi, Kazinczy, Csokonai, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Berzsenyi kifejezőmódjáról, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady nyelvi nagyságáról és szerepéről szólnak, nemcsak tudománytörténeti értékűek, hanem ma is túlnyomórészt helytállóak, sőt nem egy esetben hézagpótlók. E téren nemcsak olyan nyelvészeti műfajt művelt, amelyet előtte alig érintettek, s utána sem sokan követtek, hanem átfogó, szintézisre hajló felfogásmódja olyan korban érvényesült, amikor a hazai nyelvtudományban ez — az analitikus vizsgálatok túltengése következtében — nem vagy legalábbis kevésbé volt szokásban.

A nyelvészeti gyakorlathoz rendkívüli filológiai érzékével, mind a nyelvi tények, mind a nyelvtudományi szakirodalom igen gondos számbavételével is idomult. Nagy mennyiségben közölt nyelvi adataiban még véletlenül sem találhatni pontatlanságot. Filológiai ténykedésében különösen becsesek bőven sorjázó szöveggkritikai észrevételei, melyek elsősorban régi nyelvemlékeink prob-

lematikájának megítélésében adnak hasznos fogódzókat. E vonatkozásban felismer és hangsúlyoz olyan tényeket, melyeket nyelvemlékeink vizsgálói — sajnos — gyakran figyelmen kívül hagynak: így például azt, hogy középkori emlékeink keletkezési idejét nem szabad fentmaradt másolati példányaik kronológiájával azonosítani; vagy azt, hogy a középkor ránk maradt nyelvemlékeinek legtöbbje a sokszoros másolás következtében erősen változtatott, rontott szöveg eredetijéhez viszonyítva. Ide irányuló megállapításaiiban bizton támaszkodik egészen kivételes verstani ismereteire, melyek a nyelvemlékek kormeghatározásában, sőt valódiságuk elbírálásában is segítik (l. pl. MNy. 14: 49—53). Bár szövegkritikai aggályai a Szabács Viadalával kapcsolatban (l. MNy. 51: 422—33) — mint ismeretes — végeredményben nem ingatták meg az emlék hitelességét, mintaszerűen felsorakoztatott filológiai szempontjai mégis termékenyítően hatottak az ide vonatkozó nyelvészeti kutatásokra.

Mint rövidesen még szólni fogok róla, Horváth Jánost a nyelv pusztító közlési funkciója, grammatikai helyessége is érdekelte, s ez irányú megnyilatkozásai éppen nem kis számúak. Figyelmének középpontjában — a szépirodalmi nyelv problematikájából egyenesen következően — mégis a nyelvi esztétikum, a nyelv kifejező, gyönyörködtető, művészi szerepe áll. Gyulai Pált idézve vallja, hogy „a beszédnek nemcsak nyelvtana van, hanem művészete is” (Aranytól Adyig 27). Műveinek a nyelviségre vonatkozó részleteiből végeredményben majdnem teljesen egybeállítható a magyar irodalom nyelvi esztétikai fejlődésének története.

A nyelv művészi felhasználásának legmagasabb rendű formáját kétségkívül a költészetben látja. Ha ezt nem is mondja ki *expressis verbis*, számos közvetett utalása meg egész munkássága tanú rá. A próza nyelvi kérdéseit sem kerüli ugyan meg, de írói nyelvi arcképei mindig a költőknél válnak elevenebbé és kontúrjaikban határozottabban, árnyaltabban megrajzoltakká. Költők nyelvével nem behatón foglalkozni elképzelhetetlen nála. „Lehet-e megválnunk tőle — írja Vörösmarty-tanulmányában — ily töredékes megemlékezésben is úgy, hogy költői nyelvről semmit se szóljunk? Nehéz feladat méltóképpen jellemezni ezt a költői nyelvet, Vörösmarty örök dicsőségét.” (Tanulmányok 261.) Nem véletlen, hogy Horváth számára Petőfi és Arany jelentik a magyar irodalmi nyelv csúcsait. Mint ahogy az sem véletlen, hogy bár költészetének tartalmával, morális-világnézeti felfogásával nem is azonosul, Adyban elsősorban a nyelviségen át látja meg az irodalmi nagyságot, érdembelileg elsőként elemezve és fenntartás nélkül elismerve stílusának újdonságát, verselésének zeneiségét, szimbolista törekvéseinek hatásosságát — és mindezt még a költő pályájának alig a közepén (Ady s a legújabb magyar lyra. Bp., 1910.). Hogy Horváth János nyelvi érdeklődése mennyire a költészet irányában csúcsosodik ki, arra élénk bizonyosságot szolgáltatnak kifejezetten verstani munkái — tudvalevően igen nagyszámúak —, melyekben magától értetődően a nyelv, illetőleg annak esztétikája a főszereplő. E művek hallatlanul gazdag tárházát képezik olyan nyelvi vagy nyelvhez is kapcsolódó fogalmak részletes elemzésének, mint a tagolás, az ütem, a ritmus, a zeneiség, a hangsúly, a szótag, az időtartam, az egybehangzás és rím, a párhuzam és ismétlés stb. Úgy vélem, a magyar nyelvészet, közelebbről a nyelvésztétika még távolról sem aknáztta ki az ezekben a verstani kézikönyvekben, tanulmányokban rejlő kincsesbányát, pedig ha valahol, akkor itt van adva a száraz, kommunikatív központú nyelvészet egyik legpozitívabb, legértékesebb ellenpólusa.

4. A nyelv szorosabban vett grammatikai kérdéseivel Horváth János kevésbé foglalkozott. Mégis van egy olyan nagyobb tanulmánya, amelyet a magyar mondatnyi irodalom nagyon is számon tart: „Egy magyar nyelvbeli mondatképletről” címen (NyK. 39: 128–66) írta meg a tőle „közölés”-nek nevezett és azóta is ily néven emlegetett szerkesztési sajátosságot. Noha célzata itt is a jelenség művészi, főként költészeti felhasználásának vizsgálata, egzakt nyelvtani problémafölvetése és -megoldása is a kor legjobb ily nemű munkáinak szintjén áll, sőt éppen a grammatikai és a stilisztikai kérdések együttes tárgyalását tekintve kétségtől mentesített útjelző jellegű. Arany nyelvéhez való különleges viszonyulását a tanulmány egyik mondata is élénken példázza: „Újabb költőink közt, mint minden, a mi a régiben szép és magyaros, ez is Arany Jánosnál fordul elő sűrűbben s művészibb alakban.” (I. h. 128.)

5. Horváth Jánost a nyelvhelyesség ügye is erősen érdekelte. Az esztétikai szempontokat e vonatkozásban sem tette ugyan félre, de figyelme itt mégis elsősorban a nyelvi szerkesztésmód grammatikai helyességére, világosságára, szabatoságára irányul. Érdekes, hogy bár egyébként egyáltalán nem volt hangoskodó, harcias egyéniség, a nyelvi helyesség kérdésében meglehetősen szigorú, olykor talán túlságosan is kemény álláspontot foglalt el.

Mások nyelvi vétségeinek megítélésére mindenestre megvolt az az alapja, hogy egyfelől elméletileg is fölényes ismerője volt a célszerű, pontos, világos nyelvi közlés szabályainak, másfelől maga szóban és írásban mindig kiváló példát is mutatott a szövegszerkesztés szabatoságára, a tudományos próza igen magas szintjét valósítva meg. Nyelvhelyességi hadakozásaiban igaza volt amnyiban is, hogy a nyelvi szabványtól, a köznyelvi normától való önkényes és főként öncélú, modoros elrugaszzkodást nem tudta elfogadni, s szembeszállt azzal a felfogással is, amely a közönséges nyelvhibákat utólag valamilyen mondvasinált művészi szándékkal akarta magyarázni. Mint mondja: „nagy művészt nyelvhibákkal nem tudok elképzelni;” majd alább: „köznyelv is van a világon, melynek nem felrúgása, csak magasabb s egyénibb kiképzése a művészi nyelv” (MNy. 8: 7, 9).

Mindamellettt a Nyugat íróival való nyelvhelyességi vitáiban (l. MNy. 7: 61–74; 8: 5–10; 10: 88–9, 302–5; stb.) nem volt mindenben igaza: főként a nem kimondottan a nyelvi hibák kategóriájába sorolható költői újítások, új kifejezési módok, új szóalkotások, újszerű képek elhárításában merevebb volt a kellelénél. Nem egy olyan nyelvi-stiláris újdonság, amelyet ő annak idején kifogásolt, ma mindenestre szerves része nemcsak köznapi nyelvünknek, hanem az irodalmi nyelv szintjén is elfogadott. Kár volt az is, hogy a nyelvhelyességi csatározásokba — mindkét fél részéről — olyan társadalmi, világ-nézeti, politikai szempontok is belekeveredtek, amelyeket ma nem tudunk helyeselni. Mindebből kiviláglik, hogy a nyelvművelés témakörében egyrészt a kor eszmevilágától, felfogásától, másrészt az ebből is következő vaskalaposabb nyelvvédő irányzattól láthatólag Horváth sem tudta magát teljesen elszigetelni. Vitatkozó cikkeinek végső kicsengéséből azonban az is kiderül, hogy nemcsak a Nyugat nyelvisége ellen, hanem annak érdekében is hadakozott, s hogy a tőle bíralt írónemzedék, illetőleg -csoport legnagyobb egyéniségének nyelviségében — nemcsak az „Ady s a legújabb magyar lyra”, hanem az itt említett vitacikkek tanúsága szerint is — fel- és elismerte az Ady Endrével kezdődő új költői nyelvújítás nagyszerűségét.

Ma már kiejtéstörténeti adaléknak is vehető, amit a „A jó magyar kiejtés kérdéséhez” címen írt meg az 1941-ben megrendezett kiejtési verseny tanulságairól (Tanulmányok 623–7). Amellett, hogy az írott nyelv hangos beszédé elevenítésének módjáról rendkívül fontos szempontokat nyújt itt, megkapóan és mélyen elgondolkodtatóan szól arról, mennyi útravalót adhat a régi magyar irodalom gyönyörűen megformált nyelvezete a ma nemzedéke számára is.

Nyelvművelő tanulmányai közül kiemelkedik az „Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól” címen közreadott egybeállítás (Magyarosan 14–15: 12–7, 16: 7–13, 35–8, 68–74, 17: 1–5), amely ma is az igényes szövegformálásra vezérlő kalauz lehetne nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem mindenki számára. Végigveszi benne az írott szöveg megszerkesztésének minden lényeges kérdését, a külalak megformálásától, a tagolástól kezdve az adatolás és az idézés módján keresztül a szó- és névhasználat, a szórend, a szintagmák, a mondatalakítás problematikájáig. Tanári egyéniségére jellemző, hogy az ügy érdekében nem sajnálta idejét, energiáját sokszáz ilyenmű dolgozat átnézésétől; hogy nemcsak utólag bírált, hanem előre mutatóan is tanított, jó tanácsokat adott, megelőzni igyekezőn elkövetendő hibákat; s hogy kellő súlyt adjon az ügynek, tanévnyitó előadásként mondta el „az egész hallgatóság füle-hallatára”.

Mindezek a nyelvi művelődést közvetlenül is szolgáló beszédei, írásai is jól mutatják, mennyire benne élt Horváth János a nyelvtudománynak nemcsak az elvontabb problematikájában, hanem mindennapi gyakorlatában, aprómunkájában is.

6. Úgy vélem, az elmondottak nem kívánnak külön összegezést, hiszen amit ebben a Horváth János tudósi — és benne nyelvtudósi — méreteihez képest szűkre szabott keretű előadásban fölhozhattam, az maga sem több vázlatnál, rövid összefoglalásnál. Horváth Jánosnak a magyar nyelvtudományt érintő munkássága egészében oly hatalmas, részleteiben oly gazdag, árnyalt, szerteágazó, hogy külön tudománytörténeti résztanulmányok egész sorozatát is igényli, illetőleg megérdemli. Őszintén hiszem és remélem, hogy hazai nyelvtudományunknak ez az igen jeles, színes, bizonyos vonatkozásokban szinte páratlan egyénisége a továbbiakban még jobban figyelmünk előterébe kerül, s az életműve nyelvészeti vonatkozásaiban rejlő ismeretek, tanulságok, ösztönző erők újraélednek és tovább munkálnak sorainkban.

Benkő Loránd

Nyelvünk útjának naplója

Nyelvtudományunk jelen szakaszát jellemezve, értékelve többen rámutattak már arra (így pl. Hadrovics László; vö. MNY. 64 [1968]: 154), hogy a nagy kollektív vállalkozások korát éljük. Ennek oka egyrészt az, hogy a magyar nyelvészet kielégítő anyagi támogatásban részesül, tehát az egyéni teljesítőképességet messze meghaladó munkálatokat is lehetett indítani, másrészt pedig az, hogy súlyos tudományos adósságaink fokozatos törlesztése más-

*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. — 1. kötet A–Gy 1967. — 2. kötet H–Ó 1970. — 3. kötet Ö–Zs 1976. Budapest, Akadémiai Kiadó.

képp, mint közös erőfeszítésekkel, nem is volna lehetséges. Egy korszerű etimológiai szótár közreadása régi-régi kötelezettségének is csak folyamatos akadémiai (vagyis állami költségvetési) segítséggel, számos kutató és segéderő összehangolt munkájával lehetett eleget tenni.

Annak idején, amikor A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának 1., majd második kötete megjelent (1967-ben, ill. 1970-ben), nyelvészeti folyóiratainkban többen méltatták a mű jelentőségét. (Vö.: Nyíri Antal, MNy. 64 [1968]: 129—44; Hadrovics László, uo. 144—54; Lőrincze Lajos, Nyr. 92 [1968]: 370—9; Kálmán Béla, NyK. 70 [1968]: 452—6; Hutterer Miklós, ALingu. 19 [1969]: 111—120; Lőrincze Lajos, uo. 21 [1971]: 247—266.)

Nem tudom, mások milyen gondolatokkal vették kezükbe a TESz. 3. kötetét 1976 karácsonyán; én — bevallom — először valami megkönnyebbulésfélét éreztem. Eszembe jutott ugyanis tanári és kutatói pályám sok-sok elkedvetlenítő pillanata, amikor szükségem lett volna arra, hogy egy-egy szó eredetéről gyorsan és megbízhatóan tájékozódjam, s e helyett vagy hosszas, nemegyszer eredménytelen nyomozásokra kényszerültem, vagy idő hiányában neki sem fogtam a szétszórt folyóiratcikkek böngészésének. Most végre ott van mind a három kötet a könyvespolcomon, s nemcsak az enyémen, hanem mindazokén, akik hivatásuknál fogva vagy csak passzióból szavaink eredetét nyomozzák. Bármikor kézbe lehet venni a szótárat, s utána lehet nézni a keresett szó nyelvünkbeli történetének és eredetének, vagy legalábbis rögtön el lehet indulni valamilyen nyomon a szócikkek végén található könyvészeti adatok alapján. A TESz. puszta létezése miatt érzett eme megnyugtató megelégedést egy francia vagy egy cseh nyelvész (számos etimológiai szótár birtokában) alighanem csak etimológiai szótárirodalmunk történetének balszerencsés alakulását ismerve tudná felfogni.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának munkálatait joggal tarthatjuk évszázadunk egyik legjelentősebb magyar nyelvészeti alapkutatásának. A TESz. összegez és rostál, eddig nyitott kérdéseket véglegesen megold vagy éppen termékenynek ígérkező vitatkozásra serkent. A magyar nyelv-tudományt a TESz.-t figyelmen kívül hagyva a jövőben művelni már nem lehet. Alapvető jellegét — az alapkutatások hasznát — bizonyítja többek között a Magyar értelmező kéziszótár is, amely tudvalevően felvilágosítással szolgál tárgyalt szavainak eredetére nézve is. Ennek a hasznos és a közönséget rendkívül érdeklő információtöbbletnek az adása azért vált lehetségessé, mert az ún. „kis értelmező szótár” munkálatai részben egy időben folytak az etimológiai szótáréival, s az előbbinek szerkesztői már hasznosítani tudták a TESz. munkaközösségétől végzett kutatásokat. Korábban, az ún. „nagy értelmező szótár” írása idején — megfelelő etimológiai szótárunk nem lévén — le kellett mondani a szavak eredetére való utalásról, ami az ÉrtSz.-nak bizonyos mértékig kétségtelen fogyatékosága más nemzetek hasonló szótáraival szemben, amelyek kitűnő etimológiai szótári előzményekre támaszkodhattak.

Természetesen az ÉrtSz. is alapkutatás volt, nélküle nem lenne az ÉKsz. és a szóanyag összeállítása a TESz. megalkotói számára is roppant nehézségekbe ütközött volna. Az ÉrtSz. mint előzmény, persze csak könnyebbséget, segítséget jelentett a TESz. címszavainak kiválasztásához, hiszen a nyelvek szókincsének tengeréből a szótárak sajátos szempontjaik szerint válogatják össze anyagukat. Így tesznek természetesen az etimológiai szótárak is, amelyek a szavak származásáról tájékoztatnak. Mivel pedig a szókincs eredet szerinti összetétele rendkívül fontos dokumentuma a nyelvet beszélő nép történetének,

anyagi és szellemi kultúrája fejlődésének, a válogatás fő szempontja szükség-szerűen más lesz, mint az értelmező szótáraké. Ez utóbbiakban a szókészlet törzsállománya mellett csak erősen korlátozott mértékben van helyük régies, elavuló szavaknak vagy tájszóknak; ezzel szemben az etimológiai szótárnak az ilyen szavak nélkülözhetetlen elemei. Az ÉrtSz. meg a TESz. két kis met-szetének összevetése is jól szemlélteti a szóválogatásban mutatkozó eme különbséget.

ÉrtSz.:	<i>lépcső</i>	<i>lépcsőfok</i>	<i>lépcsőforduló</i>	<i>lépcsőház</i>	<i>lépcsőkanyarulat</i>
TESz.:	<i>lépcső</i>	—	—	—	—
	<i>lépcsőkorlát</i>	<i>lépcsős</i>	<i>lépcsősor</i>	<i>lépcsőz</i>	<i>lépcsőzet</i>
	—	—	—	—	—
	<i>lepe</i>	—	—	<i>lepecsétel</i>	<i>lepedék</i>
	<i>lepe</i>	<i>lepe</i>	<i>lepecs</i>	—	<i>lepedékes</i>
	<i>lepeget</i>	<i>lepel</i>	—	—	<i>lepedő</i>
	—	<i>lepel</i>	—	—	<i>lepedővászón</i>
	—	—	—	—	<i>lepedő</i>

ÉrtSz.:	<i>messze</i>	<i>messzeható</i>	<i>messzehordó</i>	<i>messzelátás</i>	<i>messzelátó</i>	<i>messzely</i>
TESz.:	<i>messze</i>	—	—	—	—	<i>messzely</i>
	<i>messzeség</i>	<i>messzi</i>	<i>messzünen</i>	<i>mésztej</i>	<i>mesztic</i>	<i>mészvíz</i>
	—	—	—	—	—	<i>méta</i>
	—	—	—	<i>mesztic</i>	—	<i>mét</i>
	—	—	—	—	—	<i>méta</i>
	<i>metafizikus</i>	<i>metafora</i>	<i>metallurgia</i>	<i>metamorfózis</i>	<i>metán</i>	<i>metatézis</i>
	—	—	—	—	—	<i>métázik</i>
	—	—	—	—	—	<i>metán</i>

Az ÉrtSz.-ban jóval több a címszó, mint a TESz.-ben. Ám könnyű belátni, hogy a TESz.-ben teljesen felesleges lett volna foglalkozni a *lépcsősor* vagy a *mésztej* szóval, hiszen alkotóelemeik etimológiája természetesen megtalálható a maga helyén a szótárban. Csak származékszóként szerepel a TESz.-ben a *lepeget* meg a *lépdel* (a *lép* címszó végén, a *lépés*, *léptet*, *lépked*-del együtt), és ugyanezért hiányozhat a TESz.-ből a világos képzésű *lépcsős*, *lépcsőz* is. — Szócikk viszont a TESz.-ben, de hiányzik az ÉrtSz.-ból az 'egyfajta halászháló' jelentésű nyelvjárási *mét* szó, amely talán ősi örökség az ugor korból: ezért van szükség a szerepeltetésére. És természetes az is, hogy a *metél* ige egyik alcímszáva a régiségbeli 'vág, vés' jelentésű *met* ige, amelynek a *metél* is, a *metsz* is voltaképpen csak származéka. Szókincsünk fejlődése szempontjából feltétlenül tanulságos tehát a köznyelvi értelmező szótárakból hiányzó szavak felvétele is. Ezek tekintetében egyébként a TESz. igyekszik mértéktartó lenni. A C betű 215 önálló szócikkéből én csak 17 szót gondolnék mellőzhetőnek (*cáger*, *capa*, *cavira*, *cejte*, *cempel*, *cendely*, *cibóka*, *cihog*, *cika*¹, *cika*², *cika*³, *cikény*, *cinadof*, *cinadónia*, *citvar*, *cötkény*), de tudom, hogy mindegyik mellett lehet érvelni. Például az olasz *zecchino*-ból származó 17—18. századi *cikény* szavunk itáliai kapcsolataink becses bizonyítéka; a nyelvjárási *cinadónia* 'fecskefű' a latin hatás emléke; stb. Az ilyen szavakat csak akkor lehetne pazarlásnak minősíteni, ha miattuk fontosabb szavak kiszorultak volna a szótárból. Erről azonban szó sincs: lényeges szavak hiányára eddig senki sem hívta fel a figyelmet, én sem tudok ilyeneket említeni.

Másokkal együtt én is csak helyeselhetem, hogy belekerültek a TESz.-be a viszonylag újabb keletű, de valószínűleg megmaradó nemzetközi vándor-

szavak (pl. *izotóp, karosszéria, linóleum, maffia, penicillin, radar, radioaktív, transzformátor* stb.), a kevésbé „előkelő”, de közhasználatú kölcsönszavak (pl. *hokedli, kalucsni, nokedli, seft, sróf* stb.). Nem riadt vissza a TESz. a *csaj, kajál, piál, lóvé, zri*-féle argószavaktól sem. Igen helyesen, nagy számban vannak a szótárban elemeikből nem magyarázható értelmű szóösszetételek is: *cigánykerék, egerút, jóformán, kecskebéka, léhűtő, mézesmázos, püspökfalat, rögeszme, vakvarjú* stb. Ezekről írja találóan Hadrovics László: „A legtöbb ilyen szó mögött a fogalomalkotásnak új eredményei rejlenek, ha tehát komolyan vesszük a nyelv és a gondolkodás kapcsolatát, a tárgytörténet és szótörténet összefüggéseit, nem elégedhetünk meg a régimódi gyökeresséssel” (MNy. 64: 146).

A harmadik kötet végén közölt összesítés szerint 10 714 önálló szócikk van a TESz.-ben. Ennél azonban jóval több tudható meg a szótárból, hiszen még 4008 alcímszó, 69 454 alakváltozat, 10 342 származék található benne. Például a *sürgő* főcímszó adatainak sorában közli a szótár a *sörgetné, sergetyű, sirgettem* alakváltozatokat, s a két alcímszó, a *sürgős* meg a *sürgöny* közül az előbbinek ismét vannak alakváltozatai: *sirgős, csürgős*. Származékok: *sürgetős*, ill. *sürgönyöz*. Az alcímszók és a származékok megeléje aligha okozhat nehézséget bárkinek is; szükség esetén még utalók is könnyítik a megtalálásukat, pl. a *fűt* alatt levő *fűlik* alcímszó betűrendi helyén is szerepel utalóként (*fűlik* l. *fűt*). Másképp áll a helyzet a régi vagy nyelvjárási alakváltozatokkal. Ezek közül sok (így pl. a *sürgős* is) elég közel áll a szótárban címszóként szereplő irodalmi nyelvi formához, tehát könnyen azonosítható. Az olyanok viszont, mint pl. a *csürgős* rendkívül messze esnek a szótárbeli címszótól, tehát voltaképpen mindegyik ilyen fel kellene venni utalóként. Ezt a terhet azonban a szótár nem vállalhatta, aránylag kevés alakváltozat szerepel csak utalószóként; pl.: *lasponya* l. *naspolya*. A szerkesztők az igen értékes, de jelenleg meglehetősen eltemetett alakváltozat-anyagot a máris készülő mutatóban óhajtják hozzáférhetővé tenni.

A TESz. — mint címe is mutatja — nemcsak etimológiai, hanem történeti szótár is, vagyis adatok sorával szemlélteti, bemutatja a tárgyalta szavak történetét is. E kettős jelleg következetes vállalása nem kis többletmunkát kívánt minden munkatárstól, de bizonyos, hogy a szótár értéke jelentősen növekedett általa. Mivel egyetlen (korántsem tökéletes és teljes!) nyelvtörténeti szótárunkat száz éve bocsátották közre, s legfeljebb a szakemberek férnek ma már csak hozzá, a közönség számára a TESz. jelenti egyszersmind a nyelvtörténeti szótárat is, hiszen a TESz. a címszó első előfordulásának évszámán túl megadja minden alakváltozat és minden jelentés feltűnésének dátumát is. A TESz. egyébként több információval szolgál címszavainak történetére nézve, mint amennyi az NySz.-ből meríthető lenne, mert a TESz. munkatársai az NySz.-en kívül tömérdek más forrás (a szójegyzékek, a NyÚSz., a Nyelvatlasz, a folyóiratközlemények stb.) adatait is beépítették a szócikkek történeti részébe. Ennek folytán szakember sem nélkülözheti a TESz.-t mint szótörténeti segédletet.

Ennél a szempontnál sokkal fontosabb az, hogy a történeti adatok sorából az alakváltozatok harca, a mai irodalmi nyelvi forma kikristályosodása szemléletesen bontakozik ki, s a szavak jelentésének alakulása meggyőzően vezethető le. Tömérdek szebbnél szebb példát lehetne erre felhozni. A *ragya* szócikkből például megtudjuk, hogy ennek a szavunknak több más alakváltozattal kellett megküzdenie mai irodalmi nyelvi rangjáért: *ruga* (1300 k.;

e.: rugya), roga (1416 u./1450 k.; e.: rogya), *Ragyas* (személynév; 1479; e.: ragyás), *rotya* (1863), *rigyás* (MTsz.), *radzsa* (UMTsz.). A jelentések közül a 'gombák okozta foltosodás' bukkan fel elsőnek (1300 k.), másodikként a 'himlőhely a bőrön' jelentkezik (1479). Időbeli sorrendben a harmadik jelentés 'eső a napsütésben' (1538-ból), a negyedik 'rozsdá fémeken, főleg vason' (1560 k.), az ötödik 'méhtáplálék, különösen virágpor' (1759-ből). A *ragyá*-t végül szitokszóként is lejegyzik (1795-ben). Ez a sorrend persze nem jelent szerves egymásutániságot: a szerb-horvát nyelvbeli *řda* vagy a szlovén *rja* szónak, szavunk nyilvánvaló előzményének volt 'növényi betegség', ill. 'rozsdá fémeken' jelentése. A többi jelentés már a magyarban alakult ki. Állandósult a másodikként lejegyzett, tehát valószínűleg korai 'himlőhely a bőrön' jelentés, él az írásbeli rögzítésénél nyilván jóval korábbi 6., a szitokszó is (*üsse meg a ragya, verje meg a ragya*); a többi jelentés — úgy látszik — inkább alkalmi, szűk körű használatú volt, s kiveszett. Az utalás a *ragyivá*², *riska*, *rizike*, *rozsdá* szavakra még további összefüggésekre figyelmeztet.

Egyetlen szócikk is csak úgy ontja tehát a nyelvünk történetéről valló adatokat, szemlélteti változásait, bizonyítja szüntelen mozgását! S a szócikkekből kiolvasható egész társadalmunk élete a finnugor előidőktől egészen napjainkig, az egymást követő nemzedékek használati tárgyaival, látás- és gondolkodásmódjával, kedvteléseivel és testi-lelki nyavalyáival együtt. Ezt a teljességet másképp, mint a történeti-etimológiai kettős jelleggel, aligha lehetett volna biztosítani.

A történetiség és az etimológia összekapcsolása révén lett a TESz. néhány év alatt nemcsak a kutatóknak (nyelvészeknek, történészeknek, néprajzosoknak stb.) nélkülözhetetlen segédeszközzé, hanem az anyanyelvi nevelés felbecsülhetetlen értékű kincsesbányájává is. Szende Aladár a TESz. három kötetét méltatva (Mtan. 1977: 84—90) számos lehetőségét mutatta be annak, hogy miképpen használható fel a szótár már az általános iskolában is, de még inkább a középiskolában az anyanyelvi ismeretek bővítésére, tudatosítására, irodalmi szövegek jobb megértésére, értelmezésére. Ezt a nevelőerőt tartom magam is a TESz. szinte legfőbb hecsének. S örömmel tapasztalható, hogy a szótárnak az iskolai nyelvi nevelésben való felhasználására nemigen kell biztatni tanárainkat: nagyon sok iskolában szerves része már a TESz. a magyaróráknak, s még inkább azzá lesz az új tantervtől, az új anyanyelvi tankönyvektől kívánt nyelvi nevelési célkitűzések megvalósítása során.

Arról, hogy a TESz. az iskolán túl, a nyelvi ismeretterjesztés, az egész anyanyelvi kultúra számára mit jelent, külön írni — úgy érzem — nem szükséges. Ilyen szempontból egyrészt Lőrincze Lajos már méltatta szótárunkat (vö. Nyr. 92: 370—3, 374), másrészt a szótár nyelvművelő értékét évek óta bizonyítja a gyakorlati nyelvművelő munka, amelynek a TESz. kiapadhatatlan forrása, állandó gazdagítója.

Nem volt céлом a szótár szerkesztési elveivel, technikai megoldásaival, szócikkeinek megfogalmazási módjával, egyes etimológiáinak helyességével vagy helytelenségével stb. való foglalkozás: minderről a korábbi és újabb ismeretéseken már sok szó esett és még fog is esni bőven nálam illetékesebbek részéről itthon és külföldön egyaránt. Néhány észrevételem azonban talán mégsem lesz felesleges a szótárról kialakuló vélemény szempontjából.

A TESz.-nek mindhárom kötete — természetesen — azonos elvek szerint készült. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az I. kötet megjelenése (1967) meg a 3. kötet kibocsátása (1976) között eltelt években a szerkesztő közösség nem

törekedett a szótár tökéletesebbé tételére. A 2., de főként a 3. kötet észrevehetően jobb az 1.-nél pl. a következők tekintetében: A magyarázatokban alaposabb, bővebb a művelődéstörténeti háttér. Egyes jövevényszó-kategóriák (főként az olasz) idegen nyelvi adatolása jóval teljesebb és nyelvi szintjeiben (pl. nyelvjárási, élőnyelvi stb. adatok) gazdagabb. A rejtettebb etimológiai kapcsolatok felismerése nagyobb mértékű (pl. *támaszkodik* — *tápáskodik* stb.). A kifejező (hangutánzó, hangulatfestő stb.) eredetű szavak ilyen jellege, magyarázata egzaktabb kritériumokkal van megokolva.

A finomításra, jobbításra törekvés olykor némi túlzásokat is eredményezett: az alak- és főként a jelentésváltozatok a 2. és a 3. kötetben kissé túl vannak tagolva, legalábbis a szócikkek egy részében. Ezt azonban legfeljebb feleslegesnek tarthatjuk, ám hibának semmiképp sem minősíthetjük.

Akadémiánk 1978. évi nagygyűlésén A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát megalkotó, Benkő Loránd akadémikus vezette tudóscsoport tagjait nagydíjjal tüntette ki: Farkas Vilmost, S. Hámori Antóniát, Hexendorf Editet, P. Hidvégi Andreát, Kiss Jenőt, Kiss Lajost, Papp Lászlót, Pusztai Ferencet, Zelliger Erzsébetet, Zsilinszky Évát. Fájdalom, Kubínyi László már nem lehetett közöttük. Érdemük nemcsak a hazai magyar nyelvtudomány és anyanyelvi műveltség jelentős előbbrevitele, hanem az is, hogy tudományunk hírnevét nemzetközi tekintetben is öregbítették.

Fábián Pál

A Földrajzi nevek etimológiai szótárának hasznáról

1. Másfél évtizeddel ezelőtt (1963-ban) egy érdekes „falukutató” könyvet adott ki a Kossuth Könyvkiadó. A szerzők (Ábel Olga és Benamy Sándor) a térképről választották ki a meglátogatandó falut, tanyát, mégpedig a *n e v e a l a p j á n*. Mert *nomen est omen*, „csupa olyan helységnevet kerestünk — írják a szerzők —, amely tulajdonképpen minden magyarázat nélkül magában hordja történetét. Önmagukért beszéltek ezek a nevek: *Búbánatvölgye*, *Koldusgödör-pusztá*, *Bablevesmajor*, *Gyülevész*, *Nemesvita*, *Álomzug*, *Klastrompusztá*, *Sírató*, *Hatrongyos* stb.”

A könyv címe: Egy kísértettérkép nyomán. (Egész pontosan így, apró helyesírási hibával: Egy *kísértet-térkép* nyomán.) S a könyvben ott van a kísértettérkép is, rajta a keserűség és fanyar humor, önirónia szülte tanyanevek, mint *Rongyospusztá*, *Bárnevolnamajor*, *Didergótanya*, *Koplatópusztá*, *Bablevesmajor*, *Külökitanya*, *Pulizskatanya*, *Koplató*, *Szennyespusztá*; valószínűleg a település is, neve is a századforduló körül vagy legfeljebb néhány évtizeddel korábbról való. S mellettük régi, nagyobb települések nevei: *Rém*, *Láz*, *Nemesvita*, *Kisbér*, *Mencshely*, *Mértes*, *Poroszló*, *Kókad*, *Tengőd*, *Kaszaper* stb., a szerzők szerint nyilván a szegény emberek, szegény jobbágyok egykori elnyomásának, nyomorúságának hiteles bizonyítékai. *Kisbér*-en a gazda igen keveset (kis bért) fizetett béreseinek, *Kaszaper* pedig egy *k a s z a* körüli *p e r* emléket őrzi, amely az uraság és az aratók között folyt a napszáért . . . A helyszínen aztán több esetben kiderült, hogy a név félrevezette a nyomozókat. A *Remeg tanya* lakói például nem *r e m e g t e k* a durva földesúrtól, vagy ha remegtek is, nem innen van a név, hanem *Remig* nevű egykori gazdájától. A *Munkanagy tanya* sem a *n a g y m u n k á t ó l* kapta nevét: *Munk* nagy-

tanya volt eredetileg, mert *Munk*-nak volt egy kisebb tanyája is. A *Tengőd*-ről is megtudták egy helybeli önkéntes történésztől, hogy ez meg egy régi *Tenguld* névből „értelmesedett” *Tengőd*-re.

2. Ha akkoriban már kéznél lett volna Kiss Lajos könyve, a Földrajzi nevek etimológiai szótára, jónéhány tévedéstől megmenekültek volna a szerzők. Kiderült volna például, hogy *Kaszaper*-nek semmi köze sincs sem a perlekedéshez, sem a kaszáló eszközökhöz. A *Kasza* a birtok egykori tulajdonosára utal, az ilyen nevű családra, a *per* pedig egy eredetibb *perek*, *pereg*-ből rövidült le; valószínűleg ez van a *Pereg*, *Pereked* településnevekben is. A *Kisbér* megnevezése is egyszerűbb: a *Bér* régi magyar személynév van benne. Ezt őrzi a Nógrád megyei *Bér*, a zalai *Zalabér* s a vasi *Bérbaltavár* is.

De ki is egészíthetnénk, szinte vég nélkül szaporíthatnánk a régi jajokat-bajokat „idéző” neveket. Szinte csodálom is, hogy a felsorolásból kimaradt *Nyögér*, *Kisbajom*, *Nagybajom*, *Nyavalyád* stb., mint „a bajnak, nyögésnek, nyavalyának az emlékei”. Vélte emlékei persze, mert mint Kiss Lajos könyvéből megtudhatjuk — a *Nyögér* egy régi népnevet őríz, a török nyelvű *nyögér*, *nyögér* lakosság nevét. Előfordul a *Nyögér* családnévként is, bizonyítva, hogy ez a szó valamikor általánosan ismert volt. A *Kisbajom*, *Nagybajom* településnév sem a kis és nagy baj emlékét őrzi, a *Bajom* is egykori személynévből való. S a *Nyavalyád*? Ez a múlt század végén *Zalaerdőd*-re szépült, bár a környéken még emlegetik régi nevén is, egy falunevekből álló mondókában: *Nyárád*, *Nyirád*, *Nyavalyád*. De a *nyavalya* köznevet csak másodlagosan őrzi; a névadó egy *Nyavalya* vagy *Nyavalyád*? nevű személy lehetett.

De amilyen hiábavaló volna a nevek mai hangalakja és a mai nyelvérzék alapján való magyarázat után egy nyomorúságtérkép megrajzolása, ugyanúgy hiábavaló lenne boldogságtérkép alkotása is. Mert hiszen *Boldog* (Heves megye) lakói nem mindnyájan boldogok ma sem, s nem voltak azok régen sem, s ami a lényeg: ez sem a boldogságról, lakói boldog életéről kapta nevét, hanem Szűz Mária (*Boldogasszony*) tiszteletére szentelt templomáról. Régen a falut *Boldogasszonyhatváná*-nak, majd *Boldogfalvá*-nak nevezték, ezekből rövidült a mai *Boldog*. Még messzebb esett a boldogságtól *Boldogkővár*ja, amely eredetileg *Boldvákó* volt!

A szegénységet, koplalást idéző (s valóban ezekre utaló!) viszonylag újabb keletkezésű *Koplatópuszta*, *Pulizskatanya*, *Bablevesmajor* ellentétéként vajon az egykori zsíros lakomák emléke-e a *Kolbász* meg a *Pecsenyéd*? Az első kun személynév (*Kolbász* = sereget győzz!), a második (ez nincs benne Kiss Lajos szótárában) a *besenyő* népnév változata. Több magyar falu is viselte ezt a nevet, de eredetibb vagy kevésbé félrevezető formában megtaláljuk a *Besenyő*, *Ládbesenyő*, *Rinyabesenyő*, *Szirmabesenyő*, *Zalabesenyő*, *Besenyőtelek*, *Besenyő*, *Besenyőszög* nevekben is.

A gyomor boldogságán túli, egyéb másfajta örömekre utalhatna a Baranya megyei *Lánycsók*, de Kiss Lajos könyve itt is illúziórontó: a bizonytalan eredetű egykori *Lancsuk*, *Lancsok* nevet értelmesítette így a régiek vágya, képzelete.

Az eddigiekből — úgy gondolom — kiderül, hogy kockázatos vagy legalábbis erősen meggondolandó, amit a kísértettérképes könyv végén buzdításként, tanulságként olvashatunk: „Ideje, hogy . . . új, méltó nevek ragyogjanak fel a megállók, állomások tábláin, és a rosszízű régieket csak e kötet lapjai őrizzék, intelmül az utókornak.”

3. A kísértettérkép megrajzolóinak, a szerzőknek több minden mentségükre szolgál. Egyrészt az, hogy könyvük fő tételét — a kiindulási alap ingatag volta ellenére — sikerült behizonyítaniuk: azt, hogy a meglátogatott helyeken megváltozott az élet, mégpedig jobbra változott. Másrészt (s ez tartozik *szakmailag* a mi tárgyalásunkba) a helynevek magyarázatának, „megszóltatásának” ilyen igénye és módja általános jelenség nálunk — s nyilván más népeknél is.

Amikor — egyetemi hallgatóként — szülőfalum, Szentgál földrajzi neveit gyűjtöttem, szép, kerek történetet hallottam a török szultánról, *Szolimán*-ról, aki annak idején itt táborozott a határban és sátrát a ma is *Szolimán*-nak nevezett domb tetején verette föl. (Csakhogy: már a múlt századi adatok szerint is a hely neve *Szölömmál* volt, s az egykori szőlő elpusztulása, valamint a *mál* 'domboldal' közsői használatának visszaszorulása utat nyitott a név megváltoztatásának, „értelmezésének”).

Falum nevének „magyarázatát” kéretlenül is megkaptam, több adatközlőtől is. Ezek szerint a mai település helyén, valahol a *Veremfé* (nagy árok a falu egyik részén) táján két remete élt egykor: *Szente* és *Gál*. Az ő nevükből lett a mai *Szentgál*. A valóság — köztudomásúan — sokkal egyszerűbb: igen sok esetben (nálunk is, más népeknél is) a falu templomának védőszentje adja a település nevét is. Valamikor igen sok településünk viselte a *Szentandrás*, *Szentbenedek*, *Szentistván*, *Szentjános*, *Szentmiklós*, *Szentpéter* stb. nevet.

De mondhatok még egy példát falummal és a földrajzi nevek romantikus magyarázatával kapcsolatban. Előttém van egy kép: Pálfi Károly ny. tábori főesperes és falunk lelkésze ásóval, csákánnyal felszerelve igyekezik a község melletti *Ústi* hegy tetejére, hogy megfordítsanak ott fent néhány lapos követ. Valami felírást, rovásírást vagy hasonlót sejtene alatta, mert *Istár* isten helye volt ez, s a kövek áldozati helyek. (Pálfi Károly terjedelmes könyvet is írt a magyar és a héber nyelv rokonságáról.) Írásnak — talán fölösleges is mondani — nyoma sem volt.

A földrajzi nevek titkai iránt való igen élénk érdeklődést mutatják újabb személyes tapasztalataim is: azok a kérdések, amelyeket egy-egy nyelvészeti ismeretterjesztő előadás, nyelvművelő ankét során feltesznek a hallgatók; azok a levelek, amelyek írói arról érdeklődnek, mi a megfejtése szülőhelyük (vagy más helységek) nevének, falujuk egy-egy érdekesnek s rejtélyesnek látszó határelnevezésének. Különösen a honismereti mozgalom erősödésével sűrűsödtek meg az ilyenfajta kérdések. De nem kevés azoknak a száma sem, akik saját maguk vállalkoznak már megfejtett (szerintük rosszul megfejtett) vagy ismeretlen eredetű földrajzi nevek megmagyarázására. Az ilyen jellegű vállalkozások fellendülését különösen elősegítette napjainkban — vagy inkább az utóbbi évtizedekben — az őstörténet, a magyarság őstörténete, eredete iránt való érdeklődés felerősödése.

4. De nemcsak napjainkra — vagy évszázadunkra — jellemző a földrajzi nevek iránti érdeklődés. Történelmünk egész folyamán, a legrégebb századoktól kezdve — ameddig a fennmaradt írások nyomán vissza tudunk tekinteni — állandó a törekvés, hogy a nevek segítségével múltunk homályában némi fényt gyűjtsünk, akkor is, ha ez a fény csak — lidércfény, a névmagyarázat csak a magyarázónak vagy korának naiv elképzeléseit, vágyait tükrözi.

Tarcal hegy nevének eredetét eddig még nem sikerült tisztázni a névtudománynak, kiváló tudósok egész sorának. A Névtelen Krónikás — sok más

földrajzi név megfejtése mellett ennek is megadta igen egyszerű „magyarázatát”:

„Ekkor Ónd, Ketel meg Tarcal, miután az erdőn áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágásban nyergeltek fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, *Tarcal*, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyoromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig *Tarcal hegyének* nevezték” (Pais: Magyar Anonymus 45).

Nemcsak *Tarcal* vitéz lett névadóvá, társának, *Ketel*-nek is juttatott Anonymus ebből a dicsőségből, ha nem is teljes érvénnyel és örökre szólóan:

„Ete apja Ónd, Alaptolma apja *Ketel* és *Tarcal* kun vitéz . . . útközben átúszatták a Bodrog folyót azon a helyen, ahol a Sátorhalomról lefutó folyócska beleömlik. S így átjutottak a Bodrog folyón; de miközben az említett folyócskán keltek át nagy vígan, a víz árijában *Ketel* lova megbotlott s ő elmerülve társai segítségével is csak alig bírt a halálból kimenekülni. Azt a folyót ezért *Ketel* társai tréfásan *Ketelpatakának* nevezték el” (i. mű 44).

A Rába egyik mellékfolyójának, a *Lapincs*-nak a megfejtése sem okoz gondot krónikásunknak:

„Egy nap pedig, mikor a magyarok és rómaiak a határon voltak, a rómaiak *l a p p a n g v a* átúszták azt a folyót, amely Pannónia és a németek határán van. Erről a folyót a magyarok *Lapincsnak* hívták, mert a rómaiak a magyaroktól való félelmükben *l a p p a n g v a* úszták át” (i. mű 85).

(Kiss Lajos könyvében megtaláljuk a rövid magyarázatát ennek a névnek is. Német eredetű, németül ma *Lafnitz*. Kiss Lajos felsorolja a név megfejtésével foglalkozó fontosabb munkákat; Anonymus ötletét meg sem említi. Érthető módon, hiszen a folyó neve aligha keletkezhett magyar nyelvterületen, magyar nyelvű névadóktól; időben is nyilván sokkal régebbi, mint ez a mi néhány évszázadunk, s a név magyarázata is elképzelhetetlen a magyar szóból, főként névélettani, tipológiai szempontból: ilyen típusú, ilyen módon keletkezett magyar földrajzi nevekről nincs tudomásunk.)

Nyilvánvaló névmagyarázási szándékot kell látnunk Csáti Demeternek a 16. század első felében írt versében (Pannónia megvételéről):

*Kelem földén a Dunán elkelének,
Az Csekén ők csekének,
Az Tétémbe el-feltetének.
Érden sokat ők értének.
Százhalomnál megszállának,
Az herceggel megvívának.*

De tovább is mehetnénk: a történelmünk során keletkezett délibábos helynévmagyarázatokból — azt hiszem — igen csinos és tanulságos kötetet tudna összeállítani az erre vállalkozó. Példáit gyarapítaná a kiváló tudós, Sándor István is, aki „magyar” városokkal népesítette be a világot: Jena = *Jenő*, Kopenhága = *Kappanhágó*, Stockholm = *Istókhalm* stb. (L. A magyar nyelvújítás szótára 210.) De még többet meríthetne Horvát István Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből című könyvéből, amelyben a világ története szinte azonos a magyarság történetével, s a magyar nyelvből fejteti meg a világtörténelem és világirodalom jeles személyeinek s helyeinek neveit.

5. A nevek titkainak megfejtése valószínűleg mindig is érdekelni fogja az embert, attól függetlenül, hogy a föld mely részén él, milyen nyelvet beszél. Örök ez az érdeklődés, mert örök emberi a *miért* keresése. De azért is, mert igen sokan tudják, ösztönösen pedig még többen érzik, hogy a mai név a táj egykori életének, az abban lakó ember történetének tanúja, a táj és ember egykori kapcsolatának függvénye, hogy a név a táj egykori arculatáról, az ott lefolyt eseményekről, történésekről adhat és ad is hírt a mai ember számára. Csak meg kell tudni szólaltatni a nevet.

A „megszólaltatás”, mint az eddigi példákból is láttuk, nem mindig sikeres, a nevek mai formájából a laikus vallató nem mindig jut hiteles eredményhez, következtetéshez az ember és a táj egykori kapcsolatát illetően. Mert ezek a nevek — köztudomásúan — igen gyakran nem közvetlenül, hanem áttételesen vallanak. Évszázadok, évezredek alatt megváltozott a táj arculata, más lett az egykori lakosság (más foglalkozású, más nyelvű stb.), és főként megváltozott a nevet alkotó közszavak jelentése stb. Szaporítsuk meg még néhányal az eddigi példákat.

A *Lancsuk*—*Lancsok* formából alakult, „értelmesített” *Lánycsók* falunévhez hasonlóan megváltozott sok más idegen eredetű s a magyar nyelvérzék számára érthetetlen földrajzi név. Klasszikus példa lehet az erdélyi *Szentgerice* és *Szentrontás*. Az első a *Szent Grácia* névből alakult, a másodiknak pedig a *Szent Trinitás* volt az eredeti formája. (Vö. Benkő Loránd: A Nyárádmente földrajzi nevei 11, 13.) Más esetben nem alakul át az ismeretlen, idegen szó, hanem a nyelvérzék egy hasonló hangzású ismert magyar szóval azonosítja. Az 'erdei tisztás' jelentésű *láz* közszóként ma már ismeretlen lévén, a névtudományban, illetőleg a nyelvtudományban járatlanok a 'Fiber' jelentésű magyar szót sejtik a *láz*-t tartalmazó falu- és határnevekben. Pedig *Láz* nevű helyet már a XIII. századból ismerünk, mai *láz* közszevünk viszont nyelvújításkori alakulat, elvonás a *lázad* igéből. Ugyanilyen okból tévesen azonosítja *Rém* község nevét a laikus nyelvérzék az ugyancsak nyelvújításkori *rém* szavunkkal.

Félrevezetik a nyelvtudományban járatlant a tájnyelvi formákból keletkezett helynevek is. A *Füred* elemet tartalmazó nevekben a laikusok a *fürdik* igét, a *fürdő* névszót sejtik (azért is, mert a legismertebb „füred” valóban fürdőhely). Pedig ez az elnevezés a *fürj* madárnév tájnyelvi *für* ~ *fűr* formájából lett. Valószínű, hogy a laikus névfejtő a *Csóványos*-ban is a *csóva*, *csóvál* szót sejtí, a *Csinádos*-ban meg a *csinál* igét, nem ismervén a *csalán* növénynev tájnyelvi *csóvány*, *csinál* változatait. A *Vérvölgy* név ma nagyon világosnak látszik, valószínűleg sok monda is fűződik hozzá — gyilkosságokról, háborúkról —, de ez a forma csak azért jöhetett létre, mert a 'száraz patakárok' jelentésű *üver* szó a közösség tudatában feledésbe merült, s az „értelmetlen” *Üvervölgy* e változtatással „értelmet kapott”.

A Baranya megyei *Helesfa* többszörösen is félrevezetheti mai értelmezőjét. Minthogy egy különleges, valamilyen okból nevezetes *fa* elvileg a névadás alapjául is szolgálhat, ezt a *fa* névszót sejtheti a laikus az említett helységnévben. Pedig a régi adatok bizonyítják, hogy az eredetibb forma: *-falva*, azaz a *fa* a *falu* szó birtokos személyragos formájából rövidült le. Mai földrajzi neveinkben igen gyakori ez a forma. (Kiss Lajos az *Alibánfa* névszó alatt sorolja fel őket.) A *Heles*-nek sincs köze a *hely*-hez és a *helyes* melléknévhez: a trójai történetből ismeretessé vált *Achilleus*-nak *Ehellös* formájából rövidült

meg. Talán (mutató) névmásnak érezte az egykori nyelvérzék a név elején levő *e* hangot, s ezért hagyta el. Hasonló alakulások elég gyakoriak a földrajzi nevek történetében. A Vas megyei *Vasalja* (a környék nyelvjárásában: *Vasalla*) eredetileg *Avasalja* volt, jelentése tehát: öreg erdő alja. A szó eleji *a*-t névelőnek érezték s ezért elhagyták a névből. Ugyanígy megrövidült forma a székelyföldi *Madéfalva*, amely eredetileg *Amadéfalva* volt.

6. Kiss Lajos műve, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (Akadémiai Kiadó, 1978.) a múlt évi könyvhét egyik legnépszerűbb, legsikeresebb könyve volt.

A testes kiadványban (728 lap) közel hétezer szócikket talál az olvasó, azaz ennyi földrajzi név eredetét magyarázza meg a szerző. Főként településneveket, de kisebb számban helyet kapnak a könyvben folyók, tavak, hegyek, utcák stb. nevei is. A mai Magyarország területének minden község- és városneve önálló szócikként szerepel a könyvben; nem teljes, de jelentős számban benne vannak a szomszédos országok magyar helységnevei, és a világ más tájáról való igen sok név megfejtését is megtaláljuk a szótárban.

A Földrajzi nevek etimológiai szótára több szempontból szorosan kapcsolódik a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótárához. Tulajdonképpen annak (egyik) kiegészítő kötete: amaz a magyar *k ö z s z a v a k* eredetéről ad felvilágosítást, ez pedig a földrajzi *t u l a j d o n n e v e* kről világosít fel bennünket. (Az „egyik” megszorítás azért szerepel a fenti mondatban, mert a *s z e m é l y n e v e k* etimológiai szótára ugyancsak fontos és szükséges volna, mind a tudományos kutatás, mind az ismeretterjesztés szempontjából.)

A két mű szerves összefüggésének megfelelően szótárunk megjelenésének ideje szerint is szorosan kapcsolódott a történeti-etimológiai szótárhoz. S természetesen az egyes szócikkek megalkotásának, felépítésének módjában is. Megadja (mint amaz) a név első előfordulásának idejét, a fontosabb változatokat, a név etimológiájára vonatkozó nézeteket, majd közli a legvalószínűbbnek mutatkozó megoldást. A szócikk végén találja az olvasó a legfontosabb irodalom felsorolását is. (Csak zárójelben jegyzem meg, mert nem különösen lényeges: engem zavar, hogy a címszavak — földrajzi nevek — utáni helymeghatározást, lokalizálást a szerző a jelentésmegjelölésre szokásos félidézőjelek közé tette: *Szentlászló* 'község Baranya megyében'. Ez ugyanúgy nem *j e l e n t é s e* *Szentlászló*-nak, mint ahogy nem *j e l e n t é s e* *Kis János*-nak, hogy tanár, mérnök stb. De ha jelentésnek vesszük, akkor igen sok jelentésű a *Szentlászló*, *Szentistván*, *Szentmihály* stb., mert néhány évtizeddel ezelőtt még több tucat ilyen nevű községünk volt.)

A könyvnek — szükségszerűen — a nyelvtudomány, névtudomány és a tudományos ismeretterjesztés kívánalmait, szükségleteit egyszerre kell kielégíteni. Mert mindegyikre nagy az igény. S két úrnak egyszerre szolgálni igen nehéz, főként úgy, hogy mindegyik meg legyen elégedve a szolgálattal. A tudományos igény kielégítése — nyugodtan mondhatjuk — teljes egészében biztosítva van. Alapműve lesz ez a szótár a nélynévfejtésnek, s minden névkutató erre fog támaszkodni, ebből fog kiindulni igen sokáig. Az eddigi vélemények szembeállítás, az adatok kritikai megrostálása és az irodalom felsorolása igen megkönnyíti a további munkát, a kétes, bizonytalan megfejtések további vizsgálatát.

Ami a másik szempontot, a tudományos ismeretterjesztést, a nagyközönség kétségtelenül meglevő igényeit illeti, már nem ilyen egyértelmű a helyzet.

A könyv puritán szűkszavúsága a nagyobb olvasóközönség számára nem vonzó, mert nehezen tudja (vagy egyáltalán nem tudja) a rövidítéseket feloldani, s nem sokat jelent (és mondhatnám: nem meggyőző) számára sok olyan megállapítás, ami a névtanban járatosaknak nem igényel további magyarázatot. Persze azért a nagyközönség számára is igen jelentős ez a mű; közvetlenül is, közvetve is. Ma még alig lehet kiszámítani, mit jelent majd múltunk reális megismerése és a laikus, romantikus névfejtés visszaszorulása szempontjából. Sokan használják máris, és ez a kör egyre bővül. Ha már ezt a könyvet kézbe veszik, talán nem kerül az újságokba, rádióba, televízióba sok olyan képtelen névfejtés, amilyennel eddig nem is ritkán találkozhattunk. (Egy alkalommal örömmel számolt be a tévé riportere, hogy a helyi történész kiderítette: az *Olaszfallu* eredetileg „ólas fallu” volt, s a *Derecske* „deres kő”!)

De olyanok is lesznek, akik a szótár forgatása révén megtanulják, kihüvelykezik maguknak a névfejtés módszerét. S talán azt is megsejtik, hogy a magyar névadásnak vannak saját törvényei, van belső rendszere, amely eleve kizár bizonyos megfejtési ötleteket, kísérleteket. Hogy pl. a *Naszály* nem lehet *Nagy + szál*, mert *szál* földrajzi köznevünk nincs; a *Kókad* és az *Unyom* se származhat a *kókad* és az *ún* igéből. A magyar névadásban ilyen típusú nevek nincsenek, de a rosszul informált „nyelvérzék” minduntalan ezeket keresi a nevekben, mert érdekes eseményeket sejt mögöttük. (Hadd jegyezzek fel egy legfrissebb példát. Ruffy Péter — Kiss Lajos könyvéről a Magyar Nemzetben írt szép, igényes ismertetésében — imponáló őszinteséggel bevallja, hogy szülővárosának, *Várad*-nak a nevét mindmáig — Kiss Lajos könyvének olvasásáig — úgy értelmezte, magyarázta, hogy nehéz időkben a *vár* majd *ad* segítséget, menedéket . . .)

Valószínűleg sokan fogadták volna örömmel és forgattak volna haszonnal a szótárban egy bőségesebb bevezető tanulmányt a szófejtés módszeréről (néhány jó példával), valamint a magyar helynévadás rendszeréről. De ezt a munkát ezután is el lehet végezni. Kiss Lajos szótára után sem gyerekkjáték még, de már sokkal könnyebb feladat. Legjobb volna, ha maga Kiss Lajos végezné el.

Befejezésül még valamit. Kiss Lajos könyve nem kapható, pedig igen sokan szeretnék megszerezni, idehaza is, külföldön is. Nagyon remélem hát, hogy a szükséges második kiadás hamarosan megjelenik, lényegesen több példányban, mint az első, és a szerző vállalkozik rá, hogy valamelyest megtoldja az eddigi címszavak számát. A még felveendő névmagyarázatokra nézve nekem is volna jónéhány javaslatom.

Lőrincze Lajos

Én vagyok én, te vagy te — de ki az a „mi”?

A meggyőző szándékú szövegnek, a szerző véleményét, érveit magába foglaló, az érvek elfogadtatására törekvő írásműnek manapság van egy olyan nyelvhasználati sajátossága, amely a magyar szövegszerkesztésre különösen jellemző. Igen gyakori benne a többes szám első személyű alany, illetőleg állítmány, a többes szám első személyű birtokos. Alaposabb elemzésre mégsem a „mi/mienk” típusú szövegszerkesztés sűrű előfordulása késztetett, sokkal

inkább azoknak az alanyoknak, illetőleg birtokosoknak a sokfélesége, amelyek akkor kerülnek egymás mellé, amikor az alanyt, a birtokost főnévvel nevezem meg.

A következőkben arra a kérdésre keresek választ, mivel magyarázható, hogy a két, látszólag egyértelmű nyelvi alak — sokféle közléstartalom hordozójaképpen — ennyire elterjedt a meggyőző szándékú szövegek szerkesztésének mindennapi gyakorlatában, és hogy a többféle közléstartalom nem zavarja-e a megértést.

1. Vizsgáljuk meg az alábbi szövegrészletet minden előzetes magyarázat nélkül. Nem közlöm előjáróban sem a nyelvi érintkezés körülményeit, sem a beszédpartnerek (a szerző és a befogadók) társadalmi helyzetét, hogy jobban érzékelhessük annak a jelrendszernek, más szóval kódnak az összetettségét, amelyet a szöveg alkotója alkalmaz.

„... Társadalmi, gazdasági programjaink, határozataink világosan szólnak az ország helyzetéről és jövőjéről. Igaz és ezért meggyőző képet kaptunk belőlük eredményeinkről, a fejlődésünket kísérő ellentmondásokról. De nem adhattak választ életünk, társadalmi fejlődésünk valamennyi gondjára, kérdésére ...”

Azonos-e a részlet első mondatának birtokosa a második mondat alanyával? Azok a személyek, akik társadalmi programjukat megalkották, akik határozatokat hoztak, azonosak-e, azonosak lehetnek-e azokkal, akik belőlük igaz és ezért meggyőző képet kaptak eredményeikről, a fejlődésüket kísérő ellentmondásokról? Ha azonosak volnának, nem azt kellett volna-e a szöveg alkotójának mondania, hogy „igaz és ezért meggyőző képet adtunk (rajzoltunk meg, vázoltunk föl stb.) bennük ...”?

Bár a szövegből még nem tudjuk, kit tartunk az első mondat birtokos személyragja mögé rejtett személyek együttesének, elég egyértelműen állapítható meg a második mondat személyraggal ellátott két főnévnek birtokosa. Az azonosításhoz két, egymást kiegészítő fogódzónk is van: egyrészt az első mondat *az ország [helyzetéről és jövőjéről]*, másrészt az utolsó mondat *életünk és főleg társadalmi fejlődésünk* metszete. Az *eredményeink* és *fejlődésünk* főnevek birtokosa: az ország, vagyis Magyarország, a magyar társadalom, azaz mi valamennyien, akik ebben az országban élünk, akik a magyar társadalmat alkotjuk. De behelyettesíthetjük-e *az ország*, *a magyar társadalom* birtokost a részlet első mondatába is? „Az ország (a magyar társadalom) társadalmi programjai” szövegmeteszetet talán valamiféle szóképnek, metonímiának is értelmezhetnénk. De semmiképpen sem értelmezhető, sehogyan sem magyarázható meg az utána következő mondattag, amelyik a behelyettesítés után így hangzik: „... az ország (a magyar társadalom) határozatai ...”. Világossá válik ellenben a második mondat közléstartalma, ha a *kaptunk* igei állítmányt kiegészítjük *az ország* vagy *a magyar társadalom* alanyval, és elvégezzük a szükséges egyeztetéseket: „Az ország (a magyar társadalom) igaz és ezért meggyőző képet kapott [a maga] eredményeiről, a fejlődését kísérő ellentmondásokról.”

A feladó által alkalmazott kód pontos közléstartalmát a nyelvi jelek nem mindig fedik föl. Olykor kétértelműek. Ám ha magunkat ennek a szövegtípusnak a gyakorlott befogadói közé soroljuk, szövegen kívüli ismereteink, tapaszt-

talatunk alapján már sok mindent tudunk arról, hogyan kell dekódolni az ilyen jellegű üzenetet.

A tapasztaltabb befogadó ismeri a szövegalkotásnak azt a hagyományos szokását, amely szerint a szerző (a kommunikációelmélet szóhasználatával: az üzenet feladója) önmagáról többes szám első személyben beszél. Vagy azért, mert úgy véli, hogy ezáltal a maga személyét félárnyékban hagyja, vagy éppen az ellenkező okból: így emeli általános érvényűvé személyes állásfoglalásait (erre utal a történelmi eredetű „fejedelmi” vagy „királyi többes” elnevezés is). Ismeri azután a tapasztaltabb befogadó a többes szám első személyének azt a használatát is, amely jelzi, hogy a feladó nem csupán a maga nevében beszél. Valamilyen közösség: politikai, társadalmi, tudományos, szakmai vagy más testület szóvivője. Valóságos megbízásból szól, vagy csupán úgy tesz, mint akinek van valamiféle közösségi mandátuma. Arra számít ugyanis — és nem alaptalanul — hogy meggyőző szavának nagyobb a hitele, ha többeknek, sokaknak az érveit, a véleményét adja tovább (a befogadó pedig ritkán ellenőrizheti a felhatalmazás valódiságát!). Nem ismeretlen a járatosabb befogadó előtt a szövegszerkesztésnek az a módja sem, amely a „mi/mienk” típusú megformálásba az „én”, azaz a feladó mellé a befogadót hívja társul gondolatai menetébe. Végül nem ismeretlen előtte a többes szám első személyének alkalmazása az ún. általános alany kifejezésére sem (‘mindenki’, ‘mi emberek’, ‘mi, a kortársak’ stb. stb.).

Társadalmi viszonyaink ismeretében — megint csak az adott szövegen kívüli hozzáértésünk vagy tapasztalatunk alapján — legalábbis valószínűtlennek kell tartanunk, hogy a feladó a maga nevében dolgozott ki programot, hozott határozatokat. Aligha képzelhető el, hogy a szocialista társadalmi rendszerben bárki is azt a látszatot kívánná kelteni, hogy többes számot használt ugyan, de a többes szám első személyén valójában az egyes szám első személye értendő. Azt pedig, hogy a szöveg a szocialista társadalmi rendszer közegéből való, nyugodtan állíthatjuk az aktuális mondanivalón kívül szerzett ismereteink és tapasztalataink alapján. Erre vall a közlésnek mind tartalma, mind szerkesztésmódja és szóhasználata. Az imént kifejtett okokból elképzelhetetlen egyrészt az is, hogy a többes szám első személyén a feladó önmagát és az aktuális befogadót együttesen értette volna, másrészt az is, hogy az alanyt általános alanyként lehessen értelmezni.

Ezek szerint csupán egyetlen használati eset jöhet szóba: a feladó valamilyen közösség nevében nyilatkozik. Egy három mondatnyi szövegrészletből, a közlés tágabb kontextusának ismerete nélkül azonban, pusztán elméleti alapon, nem lehet eldönteni, vajon a feladó közösségi meghívatása valós-e vagy fiktív; vajon a többes szám használata tárgyszerűen indokolt-e, vagy arra szolgál-e, hogy a meggyőzés hatásosabb legyen.

Az alanyt nagyjából körülhatároltuk. Közléstartalmát most már behelyettesíthetjük az első mondatba: „A közösségnek (testületnek, szervezetnek stb.) [amelynek magam is tagja vagyok], olyan társadalmi, gazdasági programjai vannak, amelyek világosan szólnak az ország helyzetéről és jövőjéről . . . ”

Amikor az értő befogadó elemzése már ennyire átvilágította a mondanivalót, természetesen azt is jól tudja, hogy ez a „község (testület, szervezet stb.)”, itt és most, más nem lehet, mint a Magyar Szocialista Munkáspárt, illetőleg valamelyik vezető szerve: kongresszusa, Központi Bizottsága.

Az aktuális jelrendszer értelmezését — a dekódolást — mind a három mondatban sokkal inkább *s z ö v e g e n k í v ü l i* ismereteink tették lehetővé, mint magának a nyelvi anyagnak a szövedéke. Ennek legfőbb oka, hogy nem teljes írásművet vizsgáltunk meg, csak három mondatot, az elemzést pedig a szöveg tágabb kontextusától függetlenül végeztük el.

A mindennapi gyakorlatban persze a szöveg nem jelenik meg ebben a nyersen névtelen és a nyelvi érintkezés helyzetébe beágyazatlan formában, ahogyan most ragadtuk ki valóságos környezetéből. Szerves tartozéka egyrészt a címe, másrészt a szerzője, de legalábbis az a kiadvány, amelyben anyagi formát kapott.

A vizsgált szövegrészlet nyomtatásban az alábbi fő- és keretinformációkkal kiegészítve jelent meg az Új Írás 1976. évi 12. és a Látóhatár 1977. évi januári számában: Pozsgay Imre: A közművelődési törvényről — A kulturális miniszter beszéde elhangzott az Országgyűlés ülészakán, 1976. október 14-én. A közlés helyzetének, a feladónak és a megszólított befogadónak, végül — de nem utolsósorban — a tárgynak, a szocio-kulturálisan meghatározott jelentésvilág szokásrendszerének ismeretében a behelyettesítés, a legszükségesebb átszerkesztés után, az alábbi olvasatot adja:

Az eredeti szöveg

„... Társadalmi, gazdasági programjaink, határozataink világosan szólnak az ország helyzetéről és jövőjéről. Igaz és ezért meggyőző képet kaptunk belőlük eredményeinkről, a fejlődésünket kísérő ellentmondásokról. De nem adhattak választ életünk, társadalmi fejlődésünk valamennyi gondjára, kérdésére...”

A szöveg közléstartalma

„... A Magyar Szocialista Munkáspárt társadalmi, gazdasági programjai, határozatai világosan szólnak az ország helyzetéről és jövőjéről. [Nem csak] az Országgyűlés, [hanem] az egész magyar társadalom igaz és ezért meggyőző képet kap belőlük a magyar nép eredményeiről, a fejlődését kísérő ellentmondásokról. De nem adhattak választ az ország életének, társadalmi fejlődésének valamennyi gondjára, kérdésére...”

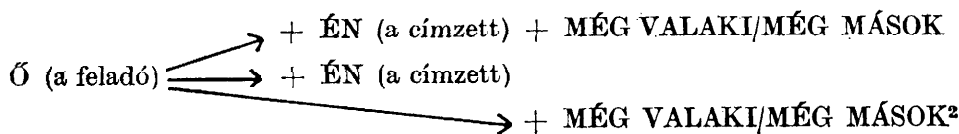
2. Ha megpróbálom, hogyan lehetne a tapasztalatokat általánosítani, azt látom, a „mi/mienk” szövegszerkezet közléstartalmának változása onnan ered, hogy az azonos nyelvi alak különböző közlési helyzetek kifejezésére szolgálhat. Hol az egyik, hol a másik beszédpartner kódjába épül be.

a) A f e l a d ó szempontjából mindig az alábbi alanyi, ill. birtokosi viszonyra vezethető vissza:¹

ÉN (a feladó) + MÉG VALAKI/MÉG MÁSOK

b) A megszólított beszédpartner, a c í m z e t t szemszögéből (aki nem szükségszerűen azonos az aktuális befogadóval) három különböző alanyi, ill. birtokosi kategóriára vezethető vissza:

¹ Vö. Lotz János: A személy, szám, viszonyítás és tárgyhatározottság kategóriái a magyarban. In: A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészeti kongresszus előadásai. Szerk.: Imre Samu és Szatmári István. Budapest, 1967. 250.

3. Az imént elemzett szövegrészletet szinte találomra emeltem ki a közel-múltban megjelent, meggyőző szándékú írásművek halmazából. Csaknem kivétel nélkül jellemző valamennyire, hogy a „mi/mienk” típusú alakok három jól megkülönböztethető alanyi, ill. birtokosi kategória jelölésére szolgálnak. Ez pedig nehezíti a szöveg értelmezhetőségét.

De vajon a szöveg többértelműsége (vagy értelmezhetetlensége) elkerülhetetlen velejárója-e a nyelvi jel több jelentésű voltának vagy csak a nyelvhasználat valamiféle „kapcsolatzavarával” állunk-e szemben?³

Oknyomozó foglalatosságha vágtam hát bele. Elővettem régebbi és régi keltezésű meggyőző szándékú szövegeket.⁴ Ugyanúgy megtaláltam bennük a három fő kategóriát és a többes szám első személyű alakkal jelölt alanyok, ill. birtokosok váltakozását. Azt is tapasztalhattam viszont, hogy gyakoriságukat két ellentétes tendencia határozza meg. A feladó ma ritkábban beszél önmagáról többes számban, mint 40–50 évvel ezelőtt (de nem mint a kiegyezés előtti korokban). A saját érvelésének kifejezésére ma gyakrabban használja az egyes szám első személyt, mint fél évszázada, és ritkábban folyamodik a semlegesítő-objektíváló harmadik személyű alakokhoz („a szerző”, „e sorok írója” stb.). Gyakoribbá vált ellenben, nemcsak az egyes írásműveken belül, hanem összességük arányában is a „mi/mienk” formáknak az a használata, amely a feladó valós vagy fiktív közösségi felhatalmazására vagy megbízatására, „hatalmi jegyeire” utal.

Minél több anyag halmozódott föl íróasztalomra, annál világosabbá vált előttem, hogy az okok sokféleségének egybefonódásával állok szemben, amikor a közlés szándékos vagy szándéktalan homályosságának kérdéseit feszegetem. Más az oka az alakok gyakoriságának, és más a közlés egy- vagy többértelműségének. Az egyik közlés tartalma kódösen kétértelmű, a másiké viszont kristálytisztá és szabatos, annak ellenére, hogy a (mondat szintjén elvégzett) formalizációja mindkét esetben talán ugyanazt a képletet adja.

a) A használat g y a k o r i s á g á t indokolja maga a forma. A többes szám első személy sugallja, esetleg nyomatékosan megköveteli az azonosulást.

² Ha Brown és Gilman gondolatmenetét alkalmazom a címzettet kizáró többes szám első személyű névmás és birtokosrag értelmezésére, kiderül, hogy itt is a „hatalomnak” valamiféle névmásáról, ill. birtokos személyragjáról van szó. A feladó implicit módon azt juttatja kifejezésre, hogy a címzettet – hozzá képest – alárendelt viszony fűzi a mondanivaló tárgyához. Sejteti ugyanis, hogy vannak közelebbiről meg nem határozott, de vele szolidáris szövetségesei. Segítségükkel akarja a címzettet befolyásolni, meggyőzni. Vö. R. W. Brown–A. Gilman: A hatalom és szolidaritás névmásai. In: Társadalom és nyelv – Szociolingvisztikai írások. Budapest, 1975. 359–88.

³ Vö. Szende Tamás: Kapcsolatzavarok mindennapi nyelvhasználatunkban. Nyr. 101: 481–9.

⁴ Marcel Cohen már a szociolingvisztika kezdeti évtizedeiben felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvi formák és a társadalmi kapcsolatok nemcsak összefüggenek egymással, hanem külön-külön is, kapcsolatukban is állandó mozgásban vannak. In: Pour une sociologie du langage. Párizs, 1956¹. 176–7.

Nyelvtani-alaki jelentése jól illeszkedik bele az üzenet funkciójába. Szuggesztív mögöttes közléstartalmát jól érzékelik mind a régebbi, mind a mai szerzők.

Amikor Szabó Ervin azt írja: „Tudjuk, hogy társadalmi kérdés van,”⁵ nem azért beszél többes szám első személyben, mert biztos benne, hogy valamennyi olvasója tudja: van társadalmi kérdés. Azért fogalmaz így, mert ezzel mintegy a megszólított beszédpartner szájába adja mondanivalóját. A közlés tartalmát vitathatatlanná teszi.

A modálisan árnyalt igei állítmány többes szám első személyű alakja is jellegzetes és gyakori eszköze a meggyőző szándékú szövegnek. Bár a feladó állásfoglalását jelzi, de úgy tünteti fel, mintha a befogadó az érvelést már magáévá tette volna. Közléstartalma: 'én így vélem, ugye te is, ő is, mindenki így véli'.

Egy közgazdasági szakcikk szerzője — aki saját magáról egyes szám első személyben beszél — ezt írja például: „... Azon pedig, hogy túl voltunk-e fizetve [mi valamennyien], vagy sem, s hogy kihez viszonyítva, naphosszat vitázhatnánk [én így vélem, ugye te is?].”⁶

Sűríti a használat gyakoriságát a magyar nyelv rendszere, amely általános vagy határozatlan alany kifejezésére is él a többes szám első személyű alakokkal; a nyelv, amely a könnyű és hajlékony toldalékolással még akkor is jelöli a birtokviszonyt, amikor a szövegösszefüggés a névszó jelölését fölöslegessé tenné. Ez a mondat például: „... Vállaljuk az eddig követett politikánkat...”⁷ nyilvánvalóan túljelölt. A feladó ugyanis azt közli velünk, hogy vállaljuk, hogy továbbra is vállaljuk a m a g u n k politikáját (amelyet eddig is követtünk). A birtokos jelölése csak akkor volna valóban indokolt, ha az eddig követett politika nem a mienk lett volna. De ezt a szövegnek explicit formában kell kifejeznie.

Az említett példával rokon túljelölés azért is vált olyan közkeletűvé a mai magyar nyelvben, mert a használat szokásrendszere régóta elfogadta a többes szám első személyű birtokos személyragot annak kifejezésére, hogy a főnévvel jelölt fogalom egyértelműen valamilyen jól ismert általános alanyra utal vissza: hazánk, pártunk, népgazdaságunk, korunk, Földünk stb.

Végül pedig sűríti a használat gyakoriságát a világ, amelyben élünk. Mind általánosabbá válnak — létünk társadalmi meghatározottságából fakadóan — Király István szavával szólva: „a közösségcentrikus gondolkodás” megnyilatkozásai.⁸

De nemcsak ez jogosítja fel a szöveg alkotóját a többes szám első személyének használatára, hanem az a gyakorlati körülmény, hogy a szerző egyidejűleg többféle társadalmi, politikai, szakmai stb. stb. közösség tagja. Befogadóját sokszor nemcsak a maga nevében akarja meggyőzni, hanem megbízása vagy felhatalmazása alapján a testületében is, amellyel szolidáris. Ez a szemlélet a mai nyelvhasználat egyik sajátossága.⁹ Magyarázatot ad a „mi/mienk” típusú alakok — tárgyyszerűen indokolt — gyakoriságára. A gyakoriság pedig

⁵ Szabó Ervin: A tőke és munka harca (1911). Budapest, 1947². 18.

⁶ Szilárd Csaba: Az új bér- és jövedelemszabályozók első tapasztalatairól. Közgazdasági Szemle 24 (1977.): 3. sz. 318.

⁷ Lakos Sándor: A szocialista demokrácia egyes kérdései. Társadalmi Szemle 32 (1977.): 5. sz. 28.

⁸ Király István: Irodalom és társadalom. Budapest, 1975. 325.

⁹ Vö. Rácz Endre: Anyanyelvünk új szöfűzési, mondat szerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése. In: Mai magyar nyelvünk. Szerk.: Grétsy László. Budapest, 1976. 48.

egyben meghatározza a közlés hangvételét. Oda vezet, hogy a feladó a nyelv gazdag eszközkészletéből akkor is ezt a szerkezetet választja, amikor pedig könnyen találhatna más kifejező formát is. Amikor Pázmány Péter azt mondja: „... A gonoszoktól pedig távul menjünk, ha gonosszába nem akarunk kerülni...”, a modálisán színezett többes szám első személyű alak tiltást fejez ki.¹⁰ Felszólítást arra, hogy valamit 'se te, se én, se egyikünk, ugye', meg ne tegyen.

De mit fejez ki a többes szám első személyű alakkal kortársunk, aki ezt írja:

„... Propagandamunkánk alapvető mércéje tehát, hogyan tudjuk biztosítani az elmélet és gyakorlat egységét. Szétszakításuk a legdurvábban abban nyilvánul meg, hogy gyakran propagandánk tudományosságának jelszavával »tételeket« tanítunk, ami érdektelenné teszi az egész munkát. Nem sokat változtat ezen az sem, ha a gyakorlatot pusztán illusztrációként ragasztjuk tételeinkhez (...). Tesszük ezt anélkül, hogy e formák vagy módszerek elemzését elvégeznénk, vagy megmagyaráznánk szükségességüket...”¹¹

A szöveg azt hozza tudomásunkra, hogy „egyesek” tételeket tanítanak, ami érdektelenné teszi egész munkájukat. Még akkor is, ha ezek a közelebről meg nem határozott személyek a gyakorlatot illusztrációként ragasztják a tételekhez (azaz: 'a marxizmus – leninizmus tételeihez'). A szerző nem tilt. Inkább közösséget vállal. Szolidárisnak tettei magát, nehogy a rossz munkát végző propagandistát kemény szóval kelljen illetnie. Csak hogy a közlés azt a látszatot kelti, hogy mindnyájan, a feladó is, a címzettek valamennyien is, ugyanígy járunk el. A rossz munka tehát nem is olyan szégyellni való? Akkor pedig miért a „legdurvábban” szóba foglalt kemény ítélet? A kérdést szándékosan éleztem ki. Valamennyien jól tudjuk, hogy nem ellentmondásos szövegszerkesztéssel van dolgunk, hanem a kifejezőmódnak valamiféle sajátos tónusával. Stílussal, amin a gondolkodásnak, a beállítódásnak a jellemzőjét értem, nemcsak azt a tolvajnyelvet, amelyben a gondolkodás, a beállítódás anyagi formát ölt.

b) Nemcsak a szerkezet alaktani sajátosságainak és nem is egyedül a használat gyakoriságának a javára vagy a rovására kell írni, hogy a szöveg közléstartalma világosan értelmezhető-e, vagy pedig kétértelmű, homályos. A zavar vagy zavartalanság attól is függ, *h o g y a n r e n d e z ő d n e k e l* a „mi/mienk” típusú alakok a maguk környezetében, a szöveg rendszerében; milyen értéket ad nekik a más nyelvi elemekkel és szerkezetekkel való szembenállásuk. Nem közömbös, hogy az egymás mellé szerkesztett többes szám első személyű ragok azonos alanyra, ill. birtokosra vezethetők-e vissza vagy sem; hogy a megnevezett alany vagy birtokos a jelölés közvetlen szöveggörnyezetéhez tartozik-e vagy nem; előtte áll-e vagy utána. Zavartalan a megértés, ha a jelölés a feladó és a megszólított beszédpartner kódja szerint azonos „mi/mienk” alanyokra, ill. birtokosokra vonatkozik. Még akkor is zavartalan, ha az utalás úgy implikálódik, mint az alábbi szövegrészletben:

„... ha megengedtetik -- tudom, nem ruháztott fel ekkora joggal senki –, a romániai magyar irodalom nevében üdvözlöm Eugen Jebeleanut.

¹⁰ Pázmány Péter válogatott munkái. Remekírók képes könyvtára 39. Budapest, é. n. 252.

¹¹ Kahulits László: Az elmélet és gyakorlat egysége a propagandamunkánkban. Társadalmi Szemle 32 (1977.): 7–8. 124.

(...) S ha nem engedtetnék meg mégsem ez alkalommal többes számban köszönteni a költőt, hát a magam nevében teszem...''¹²

Kapcsolatzavar áll viszont be akkor, ha a homályban marad, mikor és kit foglal bele a feladó a többes szám első személybe, mikor érti bele a címzettet és mikor nem. Példa rá az alábbi mondat:

„... A helyes irányt tartva, a pozitív folyamatokat tovább erősítve népünk abban a tudatban dolgozhat, hogy az előttünk álló feladatok reálisak, nagyobb hatékonyságra törő, tervszerű, pontos, fegyelmezett munkával teljesíthetők...’’¹³

A közlés tartalma háromféleképpen is értelmezhető:

1. ... *mindnyájan* [a magyar nép és a párt, a pártvezetés és a kormány] abban a tudatban dolgozhatunk, hogy az előttünk [valamennyiünk előtt] álló feladatok reálisak ...

2. ... *a magyar nép* [minden tagja, én is, te is, ő is] abban a tudatban dolgozhat, hogy *mind az előtte, mind a párt* [a pártvezetés és a kormány] előtt álló feladatok reálisak ...

3. ... *az egész magyar nép* [mi valamennyien] abban a tudatban dolgozhat [dolgozhatunk], hogy a *párt* [a pártvezetés és a kormány] előtt álló feladatok reálisak ...

A harmadik értelmezést csupán a „fegyelmezett munkával teljesíthetők” metszet személytelen kifejezőmódja valószínűsítheti. A szöveg alkotója nem él a modálisan színezett többes szám első személy szuggesztív mögöttes jelentésével: a befogadót mintegy kívül hagyja a közlés tartalmán.

Az első két értelmezés esetében a mondat befejező szakaszának olvasata a következő: 'nagyobb hatékonyságra törő, tervszerű, pontos, fegyelmezett munkával teljesíthetjük őket'. Az érvelés személyhez szóló. A hangvétel meggyőző. A nyelvi forma egyértelmű. A harmadik értelmezés szerint pedig, ha a részletbe a szöveg egy korábbi ízületét ültetem át, a személytelen hangú, a tárgyyszerű megállapítást tartalmazó közlés így hangzik: 'a dolgozó milliók szorgalmával, hozzáértésével, tudatos helytállásával teljesíthetők'.

4. A fenti példa nem egyszeri és egyedi. A szöveg rejtett alanyai és birtokosai megnevezett formában többnyire megtalálhatók a nyelvileg megformált egészben. A vonatkozási pontok között a kapcsolat lehet világos, de lehet zavaros, kusza is. A szöveg nem pusztán egymást követő szavak summája, hanem rendszer, amely nem azonos részei egyszerű összegével. De a szövegszerkesztésben járatlan feladó könnyen összekuszálhatja a vonatkozási pontok szövedékét. A szövegszerkesztésben nagyon is járatos feladó pedig — akár tudatosan is — összezavarhatja az egymásra utalások hálózatát. Manipulálhatja a címzettet. Ügyel rá, hogy kódváltásai észrevétlenek maradjanak. Azt akarja, hogy befogadója az érvelést kísérje figyelemmel, maga a módszer pedig, amellyel érvelését el akarja fogadtatni, észrevétlen maradjon.

Am a szövegszerkezet rendjéből az következik, hogy a szerzőnek valahol — általában az üzenet befejező szakaszában — összegeznie kell mondani-

¹² Méliusz József: Herder úr pedig elégedetten mosolyog ... In: Kávéház nélkül. Kritérion, 1977. 317.

¹³ Győri Imre: Gazdasági építés és tudatformálás — Az Országos agitációs és propaganda tanácskozáson elhangzott előadásból. Társadalmi Szemle 32 (1977): 5., 4.

valóját. Ha érvelésének valóságos belső mozgatóit elrejtette is a szöveg előző részeiben, most föl kell fednie kártyáit.

Andrássy Gyulának az első világháború éveiből származó egyik írásában például az alanyokat és birtokosokat többnyire csak jóval a raggal jelölt szó után ismerjük meg. Gyakran olyan távol találunk rájuk, hogy az összefüggést filológiai elemző módszerek nélkül szinte meg se találjuk.¹⁴

A többes szám első személyű raggal ellátott alakokkal a feladó a legtöbbször az Osztrák–Magyar Monarchiára utal vissza. Ezt szövegen kívüli ismereteink segítségével fejtjük meg. Mert még mielőtt a monarchia – „monarchiánk” – nevét leírná, mondanivalójába olyan többes szám első személyű ragokat sző, amelyek megzavarhatják az azonosítást. Viszonyítási pontjuk egy megnevezett „mi magyarok” vagy „hazánk”, vagy „Szent István királysága” főnévi szócsoporthoz. Majd ismét ravaszul egybemosódnak a „monarchiánk” és „hazánk” jelölések mögött rejtőző alanyok, birtokosok.

„... Hajdanában letelepedtünk Közép-Európa határain. (...) Nyers erőkbe ütköztünk itt, sokszor a mienknél jóval nagyobbakra [így!] (...) Amikor Németország segítségével a pánmoszkovitizmust letörjük, történelmi küldetésünket teljesítjük és életfeltételeinket javítjuk...”

Andrássy Gyula a „mi/mienk” alakok többértelműségének nem valami öntudatlan áldozata. Személyes véleményét, legalábbis mindazt, amit annak akar feltüntetni, egyes számban is ki tudja fejezni.

„... csak azt a tényt kívánom hangsúlyozni, hogy – véleményem szerint – e problémának igazságos megoldása nagyban hozzájárulna a dolgok új rendjének megszilárdításához...”

Az első lapok egyikén, megtevéstől általánosítással, így fogalmaz:

„... mindnyájan tudjuk, mindnyájan érezzük: [célunk] egyes-egyedül nemzeti létünk megvédése...”

Az utolsó bekezdésben azonban már el kell árulnia, „mi lappang bokrának megette”. Megnevezi, kit ért a „mindnyájan” általános névmáson. És kiderül, hogy ha jónak látja, a többes szám harmadik személyét is segítségül hívja:

„... mindnyájan, *kormánypártiak és ellenzékiek*, parancsoló kötelességet teljesítenek, ha minden erejüket egyesítik, hogy *hazánk* megszerezze azt a teljes, döntő győzelmet, amely majd lehetővé teszi, hogy *a magyar nemzet* jövőjét szélesebb alapokra fektesse.”

5. Kortársaink meggyőző szándékú szövegeinek vizsgálata azt sejteti, hogy a szerzők többsége inkább önkéntelenül használja a „mi/mienk” típusú szövegszerkesztési alakzatokat, mintsem tudatosan. Ritkán bukkan az ember olyan írásműre, amely kiaknázza a formák megfelelő elrendezése kínálta kifejezőértéket. A kelleténél gyakrabban találkozunk viszont olyan szövegekkel, amelyekben egyre-másra fordulnak elő a ’mindnyájunk közös tulajdona’ közléstartalmú birtokos személyragos névszók, ezek közé pedig hol a feladó, hol a megszólított beszédpartner kódja szerint értelmezhető – értelmezendő? – többes szám első személyű igei állítmányok szövédnének. Az ilyen nyelvi megformálás, akarva-akaratlanul, megzavarja az érintkezési folyamatát. Az éberebb befogadóban kétségeket ébreszt. A járatlanabbat pedig a megformált mondanivaló finomabb elemzéséről leszoktatja.

Dániel Ágnes

¹⁴ Andrássy Gyula: A tartós béke biztosítékai. In: A világháború problémái. Budapest, é. n. 262–90.

Thury Zoltán: Kálvária

A századvégi novella lírizálódásának kérdéséhez

1. „A mű nemcsak esztétikai, hanem világnézeti és társadalmi dokumentum is, teljes szélességében és mélységében tehát csak úgy tudjuk fölmérni, ha a maga korának gondolati szövevényébe állítjuk bele” (l. Barta János, Németh G. Béla: *Mű és személyiség*. Alföld. 1972/4. 65). Mert fordítva: e gondolati szövevénynek összetartó, integráns része a műfaj, amely rendszerezi, láttatja, kristályosítja és közvetíti az őt kiváltó élményi-gondolati háttérrel.

Van műfaji egyensúly egy adott korstílusban, ha a műfajra jellemző tipikus jegyek azonos arányban uralkodnak, de ekkor klasszikusan zárttá merevül a forma, s nem, vagy csak alig tűri a tartalmi megújulást. Van műfaji fellazulás, felbomlás, sokarcúság, keveredés és átcsapás, mikor feloldódnak a keretek, s a mű átrendezi vagy újratерemti a valóságot is, önmagát is, hogy újból egyediesüljön.

2. A novella a magyar századvégen virágzik, részint világirodalmi ösztönzésre (Dickens, Turgenyev, Bret Harte stb.), részint (s leginkább) öntörvényű, belső fejlődés eredményeként, a hősváltással összefüggésben. Mikszáth különnei még regény terjedelmű műbe kíváncsiaknak; a századvég mániákusai, a „negatív” különcök, az elesettek hétköznapijai „már csak” novellisztikus témák. Mind a pozitívizmus, mind a naturalizmus motiválja a hősváltást, a feleslegesség és kiábrándultság hősvetületét: a fölbukkanó kisembert, akinek alakja sorsából fakadóan tragikomikus, mert a megalázott élet felmagasztosul, a halvány fénysugár is életet ragyogtat. S minthogy az érzelm következménye az eszmélkedés, az eszmélkedés az önértzet, az önértzet a tiltakozás és a tett, e tragikomikus figura szándékaival és törekvéseivel az eszmélkedéstől a szuverén egyéniségig, az individuális Én-kultusz magaslatáig növekedne, de a rákényszerített megrekedtség foglya, és erejéből csak az öncélú, kommentáló meditációkra, a csöndes vagy harsogóbb méltatlankodásra, az olykor már groteszk és eleve reménytelen életkísérletekre futja.

Mégis, az effajta személyességgel nagyobb szerephez jut a lírizálódás, és a századvégi novella, mely az egymást keresztező szellemi és művészi áramlatok egyetlen egységesítő, a korjellegét is magába olvasztó tényezője nem más, mint e szuverenitást védő líra epikus keretben.

Mindeme kérdés és műfaji sajátosság, a lázadással társuló elvetélt életkísérlet, a lírai hangvétel stb. magas irodalmi rangra jut Thury Zoltánál, akit — kijelölve helyét a századforduló irodalmában — Ady Endre méltat először igazán.

3. A Kálvária „(átv) szenvedések sorozata, sok lelki szenvedés együtt” (vö. ÉrtSz.) jelentésben őselemi (archetipikus) embléma, és arra a dezillúzió és a feleslegesség-érzés táplálta általános századvégi élményre utal, hogy — bár mindnyájan megyünk valamerre, előre, fölfelé, hisszük legalábbis —, a cél homályos, az élet reménytelen, a halál kivédhetetlen, a megváltás hiábavaló. Mégis az emberért kiált, a maradék emberségért küzd, lázong, apellál a költészethez, s a próza lírai oldásával — a költőiesítés jegyében — keres kiutat abból a helyzetből, melyben a költészet maga is elégtelen. Az eltérő műfaji sajátosságok¹ egymás függvényeként, egymást meghatározva ezért mérkőznek a próza színterén, és mert sivár a tényleges világ, túlzón dekoratív a képi szerkezet. Ez az összefüggés alapvetően lényegi. A szöveg a közbülső, lírai vonulatában, a prózába szövődő képszerkezettel ugyan látszat és valóság metaforája lesz, de az így létrejött azonosság — rész jellege miatt — nem reprezentálja a teremtet világot, s nem fogja át a valódinak az antinómiát.

4. A novellát a prózai és a költői síkok egymáshoz való sajátos viszonya alapján tagoljuk, amit elsősorban a műfaji átjátszás indokol, s ami arra készítt, hogy a lírában a próza, a prózában a líra szerepét keresve, figyelmünket a szintekben föltűnő képláncok rendszerszerű ellentétes kapcsolataira fordítsuk.

A szöveg két, egymástól jól elkülöníthető egységre bomlik: egy líráira, amelyet visszafog a próza, s egy prózáira, melyet megemel a líra.

5. A líra prózaisága

„Az ég egyik oldalán, ahol messze éppen rámutat egy vékony, hosszú, fekete torony, haloványodni kezdett a hold. Túlfelől pedig előre küldte tüzeit a nap, valami párás vörösés gőzt, mintha lenn, a katlanban sutorogna, izzana a tüztányér. A gomolygó fehér világosság belenyomult az éjszakába, s a hold már csak olyan lett, mint egy sarlóforma halvány anyajegy az ég testén, mintha csak valami báránylegéből szakadt volna le. És körül ébredni kezdett a világ. Előbb csak az állat . . . Valahol messze nyertett egy ló . . . Még azt is hallani lehetett a hűvös, néma reggelben, hogy jökedve van. Röhögött a sarjúnak, s aztán mintha harapott volna belőle. Aztán sűrű vakkantással pulikutya veszekedett valami nagy döggel, aki lustán bőfögve ugatott vissza rá — és igazságot tett talán köztük egy tehén, mert hosszan bőgött . . . Ez is messze van valahol, inkább sejtés, mint amilyen körül a sok falu, sűrű, kék füst alatt, amit nem enged fölszállani a nehéz, vizes köd. Némelyik egészen beesett a hegyek közé, sok fa alá, s csak egy-két ház maradt fenn a gerincen, másik valami kis templom köré, tisztásra telepedett . . . Ha úgy a kaptatóról nézi az ember, mintha sok kis fehér csibe ült volna le a porondra . . . Némelyiknek világít a szeme. Ott korán fejenek, s voltaképpen az álmosan ölöngő leányok keltik föl a kakast. Az is belerikkant a csendbe, hogy minél nagyobb hitelességű legyen a hajnal, s mintha a párák, ködök rétegein ököllet kellett volna útat törnie, diadalmasan belefogódzkodik a föld szélébe a nap. Még csak a tüzes tar koponyája látszik, lassan, méltóságosan búvik elő, míg parázsgolyóbis lesz belőle, mező, hegy, völgytányérnak a szélén, ami most már tiszta, világos és csillog, mintha csupa drágakőharmattal lenne teleszórva. És hangos,

¹ Abban a felfogásban, hogy a prózát a metonimikus kontextus értelmezi, amely a valóság szűkebb vagy tágabb megfelelője (l. részletesebben: Miroslav Čenervka: Semantic Contexts. In: Poetics. 1972. 4. 91—108); míg a líra (szerkezeti-szemantikai) motíváló eljárásaival egy azonossági (metaforikus) viszony létrehozására törekszik.

fűszínű fürjek csattognak valahol jól elbújva a még zöldes vetésben, fönn az éhes madarak lármáznak, csomóba gyűlve csipog a veréb, a faluk mintha átszólnának egymásnak jó reggelt kívánni. zsonganak, élnek. Most már az ember kerekedett felül. Vontatott tülök-bőgés hallatszik fölváltva hol itt, hol ott; ostopattogás, egy-egy kurjantás, amiről nemigen lehet tudni, hogy a jószágnak szól-e vagy a szomszédnak; gyermekrikkantás, valami kondássegítség torkában nem fér meg a hang, ami egész éjjel meggyűlt benne s a nagy összevisszaságból lassan-lassan kiveredik magát egy csomó fuvarosember szava, aki mind a lovat biztatja, csattog az állat hátán az ostor s csikorogva, nehezeket zökkenve a frissen kavicsozott úton hosszú sor kocsai bontakozik ki a lejtő alján a fák közül.”

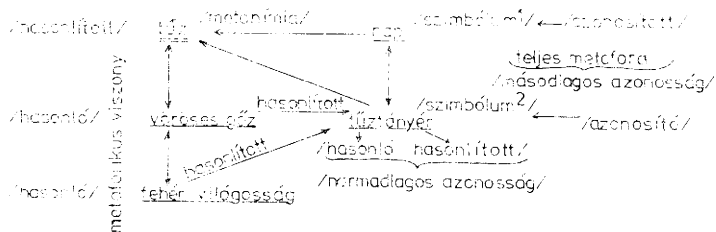
Az első egység hangulati összkép, egy költői tájvízió jól kitapintható szimbólumgóccokkal (*ég, hold, nap, világ* stb.), melyeket a képek egy-egy bonyolultabb gyűrűje vesz körül. A képrendszer a szövegben kap többértéű értelmet; ugyanazon elemei — metaforikus és/vagy metonimikus minőségükben — a stíluszöveget más és más rétegéhez kötődnek. Hol erősítve, hol gyöngítve egymást a *h a j n a l t* (mint másodlagos archetipikus szituációt) próbálják kitölteni, de míg egyfelől magasabb szintűvé fejlődnek, másfelől lebomlanak, és a jelentést negatív irányba fejlesztve a tényleges valóságra vonatkoztatják. Ezt az áramlást a különféle képek eltérő intenzitása, valamint az egység jelentésszerkezetének belső feszültsége indukálja. A tiszta harmónia diszszonánssá válik az *i m p r e s s z i o n i s t a* tablóban éles kontúrokat felvillantó *e x p r e s s z i o n i s t a - s z i m b o l i s t a* nyelvi stilisztikai eszközök révén (vö. *fekete torony, vöröses gőz, sustorog, belenyomul*), melyek a részekből kirakható összkép komorabb tónusai, és a jelenség mögött a problémátlan-ság illúzióját sejtetik.

Mindezt világossá teszi, hogy a magasabb szintűvé fejlődés — a szóképlánc kiépülése — a *s z i m b ó l u m* vonzáskörében magára a szimbólumra irányul (nap, hold), felfokozását, szuggesztív erejét azonban visszafogja az őt övező s a neki ellentmondó képlánc. A művészi szükségyszerűség — az esztétikummal együtt — így megtörik a kifejezés kényszerén; a központi jelkép elveszti szerepét. Helyette a *k i t e l j e s e d é s i s z á n d é k* és ennek meghíúsulása válik *s z ö v e g s z e r v e z ő* erővé, miközben a hullámmozgáshoz szükséges tengelyt a metaforikus megismerésként adják. Az igekötős állítmányok (expresszionista-naturalista elemek: *rámutat, előre-küldte, belenyomult, beesett, belerikkant, belefogódzkodik, kiveredik*) az életre kelt tárgyakkal, fogalmakkal betű szerinti jelentésükben valójában képi funkciójukat, a megszemélyesítés lényegét tagadják. Az „ég” környezetében a „rámutat” s a hozzá tartozó szerkezetes alány, a „vékony, hosszú, fekete torony” (törekenység, bánat, betegség, magány, az élettelenség s a valahová törekvés együtt) jelentésköre ráterül a halvány hold felidézte asszociációs hálóra. A másik pólus (a nap „előreküldte tüzét”) expresszív erejét a metonímiának (tűz) egy metaforába való beillesztése (a tűz = vöröses gőz) csökkenti, s a feltételes hasonlító mellékmondat formailag tovább oldja a képet, noha a tartalom egészen mást sugall: a megszemélyesített metafora (szóösszetétel: *tűz-tányér*, amellyel Thury a napot azonosítva megkettőzi a szimbólumot) távol áll a nyugodt ébredéstől. Érzelmi-hangulati, dinamikai-színbeli kontrasztok, *r o k o n f o r m a i* és *e l l e n t é t e i b e n* azonos tartalmú megoldások bontják ki a nappalt. A „fekete torony” sokadlagos értelme „fehér világosság” is lehet, a „rámutat” és „belenyomult” a hold vonzáskörében találkozik, méghozzá úgy, hogy a szimbólum a múlt idejű cselekvés következtében (a mondattani szimmetria s az építkezés logikája szerint ismét hason-

lító, de most szigorúbb, állítmányi mellékmondatban) egy teljes metafora azonosított tagjává minősül (vö. hold = anyajegy).

A szimbólumok hasonlatba ágyazott metaforikus megosztása a már-már drasztikus képek környezetében e formális lecsengés mellett a dekoratív intenzitással a poétikum gyöngeségét jelzi. És így merül föl elemzésünk során a komplex kép mivolta. Az eddigi felfogásokhoz (elsősorban l. Hankiss Elemér: József Attila komplex képei. In: A népdaltól az abszurd drámáig. Bp., 1969. 10–40) — célunk ismeretében — csupán annyit fűzünk hozzá, hogy az elemi kép (metonímia, metafora, szimbólum) egy adott képrendszerben azonos meg nem is önmagával, vagyis egyidejűleg, a rendszertől meghatározva több minőséget is képvisel(het). A komplexitás a kombináción belüli funkciócserén alapszik. A mintaszerű, paradigmaticus kapcsolatokra, mint születés—élet—halál; Krisztus—megváltás—Kálvária (emlékmák rendszerszerű sorára) vetül rá a szintagmatikus tengely (a szövegrészek egymásutánja), melyben a minőségek kölcsönösen meghatározzák egymást. A metaforikus kontextusban — a műfaji kötöttségek miatt — a szinttel ellentétes, metonimikus jellegű tengelyvetítés megy végbe.² Ebből a szempontból egyrészt a naphoz, másrészt a holdhoz fűződő képsor érdemel figyelmet, Hogy a két struktúra ok-okozati (metonimikus) viszonya, a beágyazott okság, illetve az átszövődés minél megfoghatóbb legyen, szemléltetésül — mint komplex képet — a második láncot vázoljuk először.

Az alapkép a *nap*—*tűztányér* kettőzött szimbólum. A *tűztányér* magában is teljes metafora, előtagja (a hasonló) pedig a korábban már önállóan (egy megszemélyítés nyelvtani tárgyaként) kiemelt indexikus tűz (vö. „előreküldte tüzét a nap”). Minthogy a *nap* a *tűztányér* mindkét elemével metaforikus viszonyba lép, „lefokozza” önmagát, a *tűz* viszont a kétszeres azonosítói szerepben szimbolikus értelművé válna, ha egyéb képek nem deformálnák, nem gyöngítenék valódi értékét. Mert a *tűz* „valami párás vöröses gőz”, majd „gomolygó fehér világosság”, s ezek — kivált az előbbi értelmező — nemcsak a napot, hanem a helyébe lépő „részt” sem engedik kiteljesedni, sőt hatókörük a meghasadt jelkép páráját is eléri.

² A szintagmatikus tengelynek (a kombináció tengelyének) a paradigmaticus tengelyre (a szelekció tengelyére) való vetítése a metonimikus építkezés lényege. A lírában viszont „a poétikai funkció az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti” (l. Jakobson: Nyelvészet és poétika. In: Hang—Jel—Vers. Bp., 1972. 242). Az irodalmi művek paradigmaticus és szintagmatikus tengelyére vonatkozóan l. még: Lotman, J. M.: A művészi szöveg szerkezete. In: Szöveg, modell, típus. Bp., 1973. 65–205; továbbá: Voigt Vilmos: Bevezetés a szemiotikába. Bp., 1977. 85–6.

Jól látni, hogy egy elemi kép miként vegyíthet eltérő értékeket; a *tűz* pl. metafora, metonímia, szimbólum; hasonló és hasonlított, többszörös áttétellel minden további képben jelen van, és viszont, a képlánc valamennyi tagjának pozitív vagy negatív értéke módosítja ennek minőségét. Az állandó szerepcsere folytán bizonytalan, relatív a funkció, a szókép nem tud kibontakozni. Az egyetemes, lényegi kérdések magába sűrítése helyett pusztán dekoratív arculatát mutatja. Mindezért az esztétikum is megoszlik: a kép tényleges szerepe eltér típusának jellemző minőségétől.

Ezt a rendszert (az okot) szövi Thury egy képletében hasonló másikká (az okozatba), s jöllehet a kettő tartalmilag szemben áll, végső értelmük mégis azonos irányba mutat. A *hold* közöli — fogja közre — saját elmúlása okát, míg a tudatos szerkesztés „a hold már csak olyan lett” főmondathoz két állítmányi mellékmondatot rendel; a korábban említett első: hasonlító, a második: feltételes hasonlító. Ezekben bomlik, töredezik szét a jelkép, egyrészt a *sarló—anyajegy bárányfelleg* azonosság, másrészt egy finom átlekésítés (az ég testén) halványítja, majd váratlanul felszökik az ív, hisz nem a *leválik, elválik, darab, foszlány, maradvány* stb., amit ezek után várnánk, hanem a „fájdalmas” *leszakad* a végszó.

Formálisan, a prózai objektív esztétika szerint a tömörítő képet — mindkét ágon — a szabályos lenyugvás, egy lazább, részletező utószak követi, ám e folyamattal növekszik az intenzitás, fokozódik az erőtlen, dekoratív többlet, mely a mögöttes háttértől, a homályos valóság által determinált, ahol a tünetek elfedik az okot, illetve annak a helyébe lépnek.

Ha így szemléljük, mélyebb értelmet kap a szerkesztés. A szándék és lehetőség nyelvi vetületében törvényszerű a funkció eltolódása. A képhasadás: az inmanens és a valódi érték ellentétének szét- és összetartó görbéje dobja felszínre a dekorativitást, mintegy védekezésül a valósággal szemben, hogy — biztosítva a lírai szint egyensúlyát — kiegyenlítse az értékkülönbséget. A tünetek fölé emelten a műfaj kereteit próbálja szétfeszíteni, s létrehozni azt a költészetre jellemző nyelvi motivációt (jelölő és jelölt szimbolikus azonosságát), mely által a nembelileg tipikus érzések egyidejűleg átélhetők. A műfajok egymásnak feszülésén viszont a próza törvényei uralkodnak. A líraiságot — paradox módon — éppen a stiláris elemek fogják vissza, készítetik a valósággal való (metonimikus) megfeleltetésre. S mert az azonosság felbomlik a megfelelés szűrőjén, a díszítő jegyek — maguktól értetődően — a meddő valóság tükröképei. Az értelmezés szempontjából ezért *próza a költőisége*. Ebben a belső szintváltásban végül is a költői polifónia szenved csorbát. Mindaz, amiről szoltunk, szűkíti a jelentések hasznosítható vonatkozásait, mutatis mutandis a lírai társítások beteljesülését akadályozza: a struktúra a valósághoz tapad, holott attól szeretne függetlenülni. A többértelműség (poliszmia) és a felidéződő másodlagos jelentések (konnotációk) állandó kölcsönhatása — úgy hisszük — nyilvánvaló. Ám szövegegységünkben ez a kölcsönösség is egyedi módon érvényesül, mert a többértelműséget korlátozzák az összefüggő képek, és megfosztják egymást poétikus jellegüktől. [L. ugyanezt a „röhögött a sarjúnak” szintagma esetén. Népies szóhasználatban a ló „kellemes érzése kifejezéseként mély nyerítő hangot hallatt” (vö. ÉrtSz. 5: 1090), *röhög*, azaz örül valaminek. A vonzatok kontaminációja, illetve a szintagma *-nak* ragja, igaz, csak hipotetikusán, a lágyabb megoldást is az értelmezés körébe vonja, természetesen úgy, hogy az ne uralkodhasson.]

Az élet Thury szerint párák és ködök sűrűje, amelyen ököllel kell utat torni, vagy a költészet erejével, ha lehetséges. Az író erőteljes, korának horizontján túlmutató sejtéseit azonban gyakorta aláássa a bizonytalanság érzete. Ez a kettősség kap nyomatékot az olyan, szinte ritmikusan ismétlődő kulcsszavakban, mint a *valami* határozatlan névmási melléknév, a *valahol* határozószó, a *mintha* kötőszó (pl.: „*valami* párás vöröses gőzt”; „*mintha* lenn”; „*mintha* csak *valami* bárányfellegből...”; „*Valahol* messze...”; „*mintha* harapott volna”; pulikutya veszekedett *valami* nagy döggel”; „Ez is messze van *valahol*”; „*valami* kis templom köré”; „*mintha* sok kis fehér csibe ült volna le”; „*mintha* a párák, ködök rétegein...”; „*mintha* csupa drágakőharmattal lenne teleszórva”; „fürjek csattognak *valahol* jól elbújva”; „a faluk *mintha* átszólnának egymásnak”; „*valami* kondássegítség torkában nem fér meg a hang”) –, továbbá az archaizáló, választékos irodalmi nyelvi megoldásokban, mindenekelőtt a névelő (főként a határozatlan) és az ismétlődő toldalékok elhagyásával, de akár az elliptikus szerkezettel s az általánosabb érvényű -ás, -és képzős cselekvésnevekkel is (vö. „sűrű vakkantással pulikutya veszekedett”; „másik *valami* kis templom köré, tisztásra telepedett”; „mező, hegy, völgytányérnak a szélén”; „És körül ébredni kezdett a világ. Előbb csak az állat...”; „vakkantással”; „tülökbögés”; „ostor-pattogás”; „kurjantás”; „gyermekrikkantás”; „kondássegítség”), melyeket a múlt hagyományai, valamint a magatartás és az ebből fakadó módszer egyaránt táplálhatnak. Persze a fentiek szerepét nehéz egyértelműen körülhatárolni. Mégis a *valami*, *valahol*, *mintha* inkább a bizonytalanság s a homály kifejezői, míg az utóbbiak (azáltal, hogy tömörítenek) az erőteljes sejtéseké.

Mindez a megszemélyesítés köré csoportosul, és annak alárendelve bontja ki a Hajnalt. A megszemélyesítés – mint láttuk – központi tengely, a „körül ébredni kezdett a világ”-tól pedig egyértelmű vezérfonal. Jóllehet, néha még föltűnik egy-egy más típusú szókép, például a ház – csibe és a drágakőharmat metafora, a faluk átszólnának metonímia, jobbára azonban önállótlanul, egyre inkább a tengelybe épülten, miként az ismét visszatérő nap is (újabb metaforikus osztásban kombinálódva az előző képlánccal: 1. a nap – parázsgolyóbis; parázs – tűz, golyóbis – tányér stb. azonosságokat), jeléül annak, hogy a napkelte és az ébredő világ között – a megszemélyesítés foglatában – érintkező előidejű metonimikus viszony van (vö. fölkel → ébredvén fölkel → él, mozog). Az igék, igenevek tömbje a valóságnak megfelelő értelemben olykor már egészen prózai (a metonimikus szinthez közelít), az ilyen részekben viszont emel a sejtetés (vö. „*Valahol* messze nyerített egy ló... Még azt is hallani lehetett a hűvös, néma reggelben, hogy jókedve van. Röhögött a sarjúnak, s aztán *mintha* harapott volna belőle. Aztán sűrű vakkantással pulikutya veszekedett *valami* nagy döggel, aki lustán bőfögve ugattott vissza rá – és igazságot tett talán köztük egy tehén, mert hosszan bőgött... Ez is messze van *valahol*, inkább sejtés...”), az, ami a költőiség fölött is uralkodik. Idézetünk folytatása szép példa a sejtetés efféle kettős, megelő és visszafogó funkciójára: „Ez is messze van *valahol*, inkább sejtés, mint amilyen körül a sok falu, sűrű, kék füst alatt, amit nem enged fölszállni a nehéz, vizes köd. Némelyik egészen beesett a hegyek közé, sok fa alá, s csak egy-két ház maradt fenn a gerincen, másik *valami* kis templom köré, tisztásra telepedett... Ha úgy a kaptatóról nézi az ember, *mintha* sok kis fehér csibe ült volna le a porondra... Némelyiknek világít a szeme.”

Ugyancsak a szintváltást készíti elő, hogy a megszemélyesítést gyakran keresztezi a valóban élők cselekvése, például az előbbi sorokban, ahol a világitó szem a *falú—fehér csibe* metafora mindkét tagjára vonatkozik, vagy a *madarak, falvak, zsonganak, élnek* párhuzam esetén, az egység látszólag legköltőibb betétében: „És hangos, fűszínű fürjek csattognak valahol jól elbújva a még zöld vetésben, fönn az éhes madarak lármáznak, csomóba gyűlve csipog a veréb, a faluk mintha átszólnának jó reggelt kívánni, zsonganak, élnek.”

Végül, a szakasz lezárásaként (az *-ás, -és* képzős cselekvésnevekkel) színre lép az ember, indul a szürke, hétköznapi élet, melyet (s tulajdonképpen egész egységünket) a megismételt *csattog* jelentéskontrasztja értelmez. A *fürjek, ostor* szembenállás a közvetlenül motivált jelet a konnotatív síkon negatív tartalommal telíti. (A megszemélyesítés ilyen értelemben tagadja önmagát!) A szöveg lexikai jelentésvázát, a tárgyiasság rétegét az erős valóságvonatközlésű igék alkotják, s ezek elsődleges jelentései (a denotatív jelentés) egységesen ugyanazt a másodlagost sugallják: *szenvedés, Halál*. Az aktuális, művészi jelentés szorosan a tárgyiasság rétegéhez tapad, mely a poétikai értéket így erősen korlátozza.

6. A próza líraisága

„A kadarékiak jöttek káposztával. Kis, zömök lovak húzták a kocsikat, szomorúan bandukolva fölfelé a hegyre. A kocsik mellett kendőbe bonyált fejű asszonyok mentek, s az idő meg a piac felől tárgyaltak a fuvarosokkal. Mind gyalogoltak, hogy könnyebben húzzák a terüt a lovak, csak éppen egy kocsi tetején ült egy leány. Ennek a dolgát is megbeszélgette a többi. A kórházba vitték, s mert az apja, a kovács nem akart külön fuvart fizetni, a Dombi fiú hajtott a műhely elé hajnalban. A káposzta már föl volt rakva. Gyönyörű, habos levelű, nagy kerek fejek, aminek a felső levelei kifoszlottak a nagy belső nyomás alatt, csupa óriási kőkemény káposzta, hogy tál legyen, amibe befér belőle egy is. Recsegett, ropogott alatta a kocsi, s igazán szép volt a Dombi fiútól, hogy még azzal a beteg lánnyal is bajoskodott. A kovács az ölében hozta ki a leányt, főlhagott vele a ferhércére, s úgy adta oda a fiúnak föl a kocsi tetejébe. Csupa nagykendő volt a szegény, de azért reszketett. Vértelen viaszkezével belefogódzkodott a nagy, erős fiúba, de lecsúsztak az ujjai, s kimerülten hagyta, hogy cepeljék. A fiú félrerakott néhány fej káposztát az oldalakra, s a süppedésbe ültette a leányt. A kovács komoran bámult föl a halvány sárga arcra, s szó nélkül fordult be a műhelybe, mikor a leány kimerülten behunyta a szemét, s szenderegni kezdett. Azután pálinkával jött ki, s szó nélkül nyújtotta oda a fiúnak az üveget. A legény még mindig a lánnyal foglalatoskodott. A háta mögül is kisérdte a káposztát, hogy leülhessen, s rátaakarta a subáját, hogy ne dideregjen. A leány meg sem mozdult. A vékony, vedlett rékli alatt rendetlenül pihegett a melle s a kezével fáradtan integetett, mintha álmodnék.

— Már alszik — mondta a Dombi fiú.

A kovács komoran felelt.

— Hogy abból kigyógyítanak legalább. Pár hét óta úgy van, hogy amint leül, elalszik. Eldül, mint egy darab fa. Semmi hasznát sem látom. Eddig még tett-vett valamit, látta a keze nyomát az ember.

Sőhajtott, s ment befelé a pálinkásüveggel. Az ajtóban még visszaszólt:

— Hát aztán majd megköszönöm . . .

A fiú megsuhintotta az ostort, s elindultak. Jobbról-balról több kocsi fordult ki az udvarokból, s egymás után sorjába zökögve kanyarodtak fölfelé a hegynek. Mintha fellegben lett volna a tető, letakarva egy pászma sűrű köddel, ami övig takarta el az Űr

Jézust a feszületen. Azontúl a dereka és a feje mintha maga lett volna a föltámadás, lebegett a rezgő hajnalban, ahogy a szél belefújt alatta a ködbe. A beteg leány föl-fölrezen egy-egy pillanatra, fölmeresztette szemét a feszületre, és mosolygott. Ha véletlenül úgy fordult a kocsí a sok kanyarodón, hogy nem látta, nyugtalan lett. Türelmetlenül leste, hogy mikor pillantja meg újra, s azután mosolyogva bágyadt el, ha megpihent a szeme a nagy szenvedőn.

A Dombi fiú néha fölkapaszkodott a kocsira, s gondosan betakargatta a leányt, ha a zökögés lerázta róla a subát. Simogatta a lágy pillantásával, s fátyolos lett a szeme, hogy úgy össze van törve.

— De kicsi helyen elférsz — mondta neki, amikor ébren találta.

A lány mosolygott. Fáradtan, gyöngén beszélt, a fiúnak is a káposztára kellett fölmászni, hogy megértse a szavát.

— Fogja meg a kezem. Tartsa egy kicsit.

— Fázol még?

— Nem, csak jólesik. Szorítsa . . .

— Egészen kipirultál. Olyan vagy, mint az élet.

A leány hátraejtette a fejét, s tágra nyitott szemmel bámult fel az égre. Csak akkor fordult vissza, ha a legény eleresztette a kezét. Nem ide gondolt, de valami meleg kapocs kellett neki a másik meg e között a világ között. Szórakozottan, fáradtan felelt a fiúnak, ha kérdezett valamit, s közben-közben el-elszunnyadt. Ha aludt, gyönyörű lett. Vér ömlött az ajkába, kipirult az arca is, és mintha mesét hallgatott volna, beszédesek, derültek lettek a vonásai. A fiú most már el sem eresztette a kezét, hanem lázasan bámult reá. Mikor fölnyitotta a szemét, ráhajolt, és úgy beszélt hozzá, hogy majdnem csókolta az arcát.

— De szép vagy! Mint egy kisasszony, csak éppen úri gúnyát kellene rád adni.

A leány most már a feje alá húzta a fiú karját, s kipirulva, a szemét is lehunyva hallgatta. A fiú meleg lehelete mintha életet adott volna bele. Gyöngé szíve rendkívüli erővel küldte szét a lábába, karjába a vért, egyszerre nagyon egészségesnek és boldognak érezte magát. Aztán nagy elbágyadás következett, vértelen, fehér lett az arca, a keze, s csak suttogni tudott.

A fiú újra ráhajolt, s beszélni kezdett neki.

— Csak gyógyulj meg hamar. Én nem tudom, hogy esett, de mindig a bátyámék mentek a lovakkal hozzátok. Nem is igen láttalak még, csak gyógyulj meg. Nekem nincs még senki szeretőm, nem is volt. Csak gyere haza, de hamar.

A leány alig tudta felemelni a karját. Kétszer-háromszor is visszaesett a keze, de aztán sikerült átfogni a legény nyakát. Mintha el sem akarta volna ereszteni többet, úgy fogta, és sugdosott a fülébe.

— Csókolj meg. A számat . . .

A fiú elrémült, s a kocsik mellett ténfergő sok asszonyra mutatott.

— Meglátják. Hogy gondolod, az istenért . . .

— Nem baj. Engem még sohase csókolt meg senki . . .

A fiú ráhajolt, mintha a kendőjét igazítaná, s gyorsan csókolta meg. Sietett, s aztán ijedten nézett előre. De a leány boldog volt. Fölnyitotta a szemét, s a hegytetőre bámult. Azzal oda is tapadt a nézése, s lassan-lassan elszíntelenedett az arca. Még egyszer a fiúhoz fordult, s elküldte maga mellől.

— Takarjon be jól, s aztán menjen.

— Ne fogjam már a kezéd?

— Nem, hagyja . . . Köszönöm, hogy elhozott.

— Szeretnék melletted maradni.

— Most már ne.

Türelmetlenül intett a fejével, hogy menjen. A fiú erre leszállott, és ment a kocsi mellett.

Kábult volt, nemigen tudott gondolkozni sem, csak az járt valahogy tompán a fejében, hogy mikor jön vissza a leány. Arra gondolt, hogy akkor is ő jön majd utána. Üres kocsin mennek haza, egymás mellé ülnek.

Mintha csendes sóhajtást hallott volna a kocsi tetején. Fölmászott, és amikor a leányra pillantott, rémülten kiabálni kezdett.

— Mit csinálsz? Mit csinálsz?

A kocsi mellé jött egy-két ember meg asszony, s egy öreg felszólt hozzá:

— No, fiam. Mi van?

A fiú üresen bámult végig rajtuk, s nagyot rántott a gyeplőn, hogy egyszerre megálltak a lovak — és leszállott.

Lenn megint nógatták:

— Mi az, no?

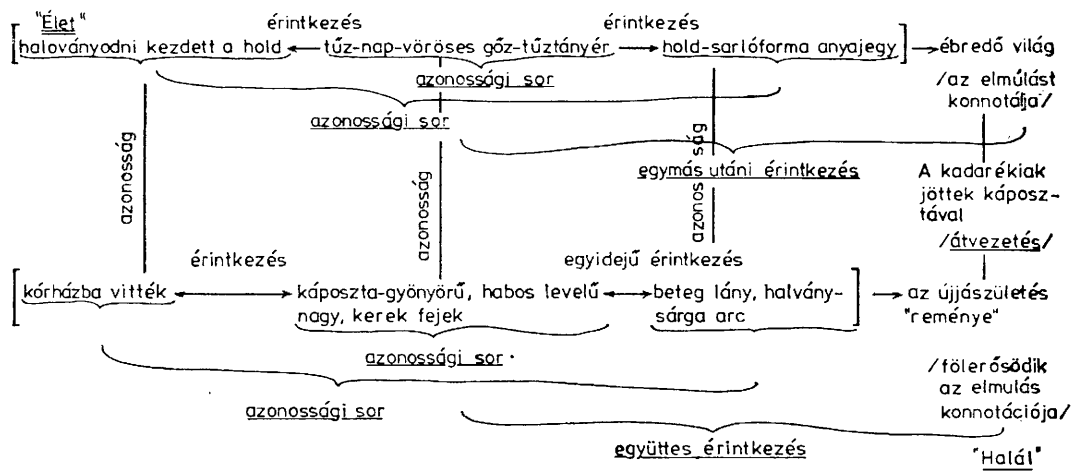
Nem tudott mindjárt felelni. Egy kicsit pihent s azután fölmutatott az ostorral a kocsi tetejére:

— Meghalt.”

A novella második egysége a líráiról prózai szintre vált, és benne a fogalmi kifejezés kerül előtérbe. Mégis a költészet felé lendül, mert az előző kontextushoz hasonló, csak más előjelű elvek alapján szerveződik. Ott a lírában a próza (az azonosságban a megfelelés), itt a prózában a líra (a megfelelésben az azonosság) tör magának utat: a m ű f a j i á t j á t s z á s o k á n — a metonimikus jellegnek ellentmondva — most a mintaszerű összefüggések rendszere vetül az egymás utáni részekre. A képrendszer tematikusan a szemantikai-asszociatív szálon fejlődik tovább. A *káposztafej* köznyelvi metafora egy magasabb minőségű tárgyasult képpé (absztrakciós szimbólummá) transzformálódik. Kérdés azonban, milyen úton-módon? Mi az, ami belső kapocsként összefűz és egymáshoz rendel távol eső szegmentumokat?

A szintagmatikus tengelyen bizonyos ismétlődő jegyek olyan erős szemantikai egységet alkotnak, hogy kisugárzó erejük a nagyobb szövegrészek között is egyenértékűséget teremt. „... A felső levelei kifoszlottak a nagy belső nyomás alatt” kijelentés lényegében „a gomolygó fehér világosság bele-nyomult az éjszakába” fogalmi parafrázisa. Az ismétlődő szövegjegyek (*bele-nyomult*, (*belső*) *nyomás* ugyanazt a természeti erőt jelölik, csupán a konkrét/általános síkján különböznek, de az erőterek kombinációja a konkrétat is az elvontság szférájába emeli. (L. még a „belefogódzkodik a föld szélébe a nap” — „belefogódzkodott a nagy, erős fiúba” vagy a „halvány anyajegy” — „halványsárga arc” ismétlődéseket!) Így lesz egyenértékű a *nap*, *káposzta*, *kerek fejek*, a *gyönyörű*, *habos levelű* és a *páras vörös gőz*; a poétizált tárgyaságban ezáltal tisztul megfoghatóbbá a többértű jelentés. A sokszorozott azonosságok a tárgyasult képbe ágyazódnak, amely — felsőbb jelentésszinten — egy ki nem mondott fogalom komplex jelölőjévé válik. Nem nehéz észrevennünk, az *élet*-ről van szó, hiszen a *tűz*, *nap*, *erő* stb. mind az élet azonosítói. De ez a fogalom szintén megosztott, magában hordozza, maga után vonja é r i n t k e z é s e n alapuló korrelatív párját, a *halál*-t. Ily módon a novella egész felépítése, mondat- és szövegtanának logikája egyetlen ambivalens fogalomból levezethető. Élet és Halál a különböző szemantikai összefüggésekben mindig ellentétes értelmében mutatkozik, természetesen nem közvetlenül és nem egyazon jelentésszinten. Kettőssége szerint ok-okozati függőségű azonos-

sági sorokat hoz létre, míg a motívumvariánsok a jelentésszerkezet magasabb rétegeiben fokról fokra egységesülnek. Ezt igazolja, hogy a két szint (a lírai és a prózai) motívumrendszere mind az azonosságot, mind pedig az érintkezést illetően korrespondens:

A fogalmi ellentétpár rendezi, társítja saját variánsait. Az egymás utáni érintkező, látomásos motívumtömbök a metonimikus síkon leegyszerűsödve egyidejű érintkező viszonyba lépnek, fizikailag is összekapcsolódnak. (Vö. a káposztákon ülő beteg lánnyal!) A halál ilyen közelségének, a továbbiakra számos következménye van. Mindenekelőtt s leginkább az, hogy ismét áttűnik fogalompárjába, önmaga által az életet jelöli, egyfelől a lét földhözragadt voltát, népies (archaikus) szókinésbe burkoltan (vö. „kendőbe bonyolalt fejű asszonyok”; „húzzák a terüt a lovak”; „fölhágott vele a ferhércze”; „hagyta, hogy cepeljék”), másfelől a földöntúli elképzelt világot. S mivel a kettő ellentmond egymásnak, a kontextus maga is két irányba vetül, az elsőleges fölött egy másodlagos megfelelést teremt, amit azonosságig fokozna a költőiséggel, ha hiteles lenne az átvitt értelmű jelentés. A líra azonban most sem tud önállósulni. Az élet irracionális misztikumba hajlik, a föltámadás bizonytalan sejtés marad. Az expresszionista, szürrealisztikus rájátszások mellett (vö. az Úr Jézust övig „pászmá sűrű” köd „takarta el”; „a dereka és a feje . . . lebegett a rezgő hajnalban”; „a szél belefújta alatta a ködbe”; a „leány föl-fölrezzent”; „fölmersztette szemét”) nagy része van ebben a *mintha*-n forduló szövegépítménynek. Az „úgy lát-szott, úgy tűnt” kihagyott főmondat a *mintha* kötőszót helyezi előre: „Mintha fellegben lett volna a tető . . .”; (l. később is: „Mintha csendes sóhajtatást hallott volna . . .”), s az üres formaszó gyakorta ismételt elemként alkalmilag a „bizonytalan” jelentésével tartalmasodik. Magától értetődik, hogy ezen a ponton újabb integráló erő már csak a legintenzívebb, legszemélyesebb érzésterület, az *erotika* bevonása lehet. Vele s általa a vallásos rajongást egy természetes életkultusz kíséri. A testi tünetek immár szükségszerűen explicitté teszik a szóképek jelöltjét, egyértelműen az életre redukálják a funkcionálisan összetartozó képek jelentését. Csakhogy a beteg lányra vonatkoztatva (vö.

„Olyan vagy, mint az élet”). A tünetek (*vér ömlött az ajkába, kipirult az arca* stb.) annak a beteljesületlen életnek a tünetei, mely a csalóka érzékektől még egyszer fölizzik, majd véglegesen átcsap az ellentétébe.

7. Ez a paradoxon a látszat és valóság általánosító metaforája. Az életkísérlet(ek) kudarca egyenlő a valóság káoszával, de az azonosság kizárólag az okozatok szempontjából releváns, mert az elemait szoros oksági rendszerbe állító, tehát formálisan is metonimikus műben éppen a társadalmi okok homályos volta idézi elő a lírizálódást. Bár a szimbolista, expresszionista, naturalista elemek értékük és funkciójuk szerint korlátozva többnyire a dekoratív jegyeiket összegezik (vagyis képi síkon ugyanaz megy végbe, ami a látszat és valóság esetén), mégis az osztott világképű novellát mint legfőbb szervező elv, formateremtő vezérfonal a metaforikus és metonimikus szintek poétikai vonulatának több szólamú ötvözete tartja egyensúlyban. Azáltal, hogy ezek a szólamok (főképp a két szélső: a naturalista és a szimbolista) a lírában a prózát s a prózában a lírát juttatják érvényre, a konfliktusokat a teremtett világba helyezik, ott próbálják megoldani őket, egyszersmind azonban a műfajkeveredés bennük föltárló ismérvei (az értékkorlátozás, funkcióváltás, az esetleges önállóság stb., s mindennek eredményeként a dekorativitás) a látszat igazságnélküliségét — a prózába oltott költőiségben — művészi hitelességgel tárja elénk.

Gáspári László

A színnevek használata Füst Milán költői nyelvén

Füst Milán költészetének rendkívüli erejű képeihez, amelyekkel a valóságot saját, látomásos költői világává másítja, hozzátartoznak a tárgyi világ színei. A költői világ koloritjának ismerete a lírai alakítás sajátosságainak megismerését segít(het)i elő. — A színnevek előfordulását és használatukat Füst Milán *Összes versei* (Magvető Kk., Bp. 1969.) c. kiadás alapján tárgyalom. (Az idézetek után az e kiadásra vonatkozó lapszám található.)

A vörös szín leggyakrabban a lírai én szorongásaival, szenvedéseivel kerül kapcsolatba:

- [1] [. . .] *Vörös fenn a hold sarlója éjjelente*
Szenvedéseim forró leheletétől! (101)

A szenvedés e színe arra a tájra is rásugárzódik, amelyben a vers alanya él. A fenti példában ezért vörös a hold sarlója, s a következőben a valóban vörös sziklás táj a nehéz sorsú lantosok hazája:

- [2] S mindketten, lantosok, Arméniából származánk, hol kopár,
 vörös hegyek
A tenger partjait szegélyezik [. . .] (98)

Máskor a képalkotás nem ennyire topografikus:

- [3] És nem az öröm útját választottam én sem, — ám a kopár
 sivatagét,
Hol *vörös* a földek szintje [. . .] (25)

- [4] Sötét a tér még, de halkúl a tenger.
S az égő forrásoknak *vörös* tüze sárgúl. (105)

A nyugtalanság, a sejtelmesség alakjait is *vörösre* festi:

- [5] [. . .] S gyilkos gyorsasággal telik meg az ártér
S lobogva, pattogva éji tüzek mozdulása
Vérvörös alakokat kerget fel mifelénk. (36)

A szenvedés és a nyugtalanság mellett a harag kísérője szintén a *vörös* szín. A kipirult, *vörhenyes* arc a zaklatott lelkiállapot velejárója lehet. Ez az alapja a következő komplex képnek:

- [6] Négy izzó fal mered reám csupán, —
Az *Úristennek vörhenyes* haragja [. . .] (26)

Az *Úristennek vörhenyes haragja* szerkezet a **vörhenyes Úristennek haragja* szerkezetre megy vissza, amely viszont a **vörhenyes arcú Úristen-re*. Ez utóbbi szerkezetből mint redundáns elem elhagyható volt az *arcú*, a megmaradó *Úristen* szinekdochével a *vörhenyes* 'vörös foltos, élénken vöröses színű' (vö. ÉrtSz. 7: 557) jelző összeférhetetlen; ezen segített a költői lelemény, a *vörhenyes harag*, ami jelzőátvetéssel (hypallágé) létrejött álszínesztézia: a szint jelentő minőségjelző elvont fogalmat minősít. Ebből az összeférhetetlenségből már kamatozik a stílus: a *fal* [. . .] *Az Úristennek* [. . .] *haragja* teljes alakú metafora részeihez tartozó minőségjelzők párhuzama képileg is teljes: *négy izzó fal* [. . .] *Az Úristennek vörhenyes haragja*, amennyiben az *izzó* 'az izzás állapotában levő, vörös' (ÉrtSz. 3: 591).

A kissé archaikus és népi hangulatú *veres* szó egyszer bukkan elő Füst lírájában 'vörös szőrzetű' jelentésben:

- [7] [Búvik] néhány *veres* ordas . . . (104)

A 'sötétvörös, barnásvörös' *rőt* használata megfelel a *vörösnek*:

- [8] A szenvedés
Eloltja jajgatásom *rőt* tüzét [. . .] (10)

A *piros* 'a vörösnél élénkebb és világosabb, kellemes árnyalatú' (ÉrtSz. 5: 756), a mágikus, liturgikus és a szerelmi szimbólumok ősi színe (1. Erdélyi Zsuzsánna: Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. Ethn. 72 [1961.]: 405). Füst lírájában mindössze kétszer van meg, egyszer éppen a szerelem motívumkörében, az *Öregség* című versben:

- [9] S hol vagytok fogaim, ti vérengzők, kiktől felserkent nemcsak a
szamóca, de az annál duzzadtabb és *pirosabb* ajak
is? (21)

Másodszor a szín élénk, feltűnő volta segíti egy leírás mozgalmasságát vizualitásával:

- [10] [. . .] Mikor lejönnek végre a hegyi vadászok,
— Oly jól ismerem őket! — egyikök *piros* sipkával
integet [. . .] (35)

A 'piros' jelentést körülírásszerűen is megtalálhatjuk, s ugyancsak a szerelmi szimbolikával kapcsolatosan:

- [11] [Az asszonyok] kebleikre
Tűzzsinű virágot tűznek estelente. (101)

A vörös legvilágosabb árnyalata, a *rózsaszín* (vö. Csűry: MNy. 18 [1922.]: 169) a boldog élet képeihez kötődik:

- [12] [A Mississipi] Árvában nem uszol, zátonyain nem pihensz,
Varsát sem eresztel, hogy *rózsaszín* halait
Megmetszve hasukon, kipeckeld [. . .] (39)
- [13] S minek hálnék meg ily korán,
Ha még egy pirkadatot láthatok?
Majd *rózsaszín* leszek és áradni fog
Szívemből énekem [. . .] (83)

Figyelemre méltó, hogy a boldog élet mindkét idézetben csupán lehetőség, az előbbi idézetben nem metszi a rózsaszín halakat hasukon, az utóbbiban csak szeretne a lírai alany még egy pirkadat fényében maga is rózsaszínű lenni. Hasonlóképpen valamely hamar tovatűnő érték hordozója e színnév a századforduló prózáiróinál P. Dombi Erzsébet megállapítása szerint (Színhatások a századforduló prózájában. In: Szabó Zoltán [szerk.], Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest, 1976. 14). — A *szín(ű)* utótagú jelzőket az író egyéni stílusa gazdagsága jeleként szokták értékelni. A *rózsaszín* és a *tűzzsinű* [11] mellett Füst még néhány ilyen fajta összetételt írt le verseiben: *barackszín, éjszín, gyöngyszín, tengerszín, violaszín*. Korántsem mutat tehát ebben a tekintetben gazdagságot és egyéni alakítást. Juhász Gyula költői nyelvén sem mutatkozik számosabb példa (1. JuSz. 780). További kutatásokig úgy látszik, effélékkel a próza él nagyobb számban (vö. Rubinyi, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Bp. 1910. 96—7; Kemény Gábor, Krúdy képalkotása. NytudÉrt. 83. sz. 50; P. Dombi i. m. 30).

A *barna* 'a fekete és a vörös vagy sárga közti színű' (ÉrtSz. 1: 424) tájleírásokban fordul elő kétszer (a hajszíneket később említem), s bizonyos nyomatékkal, amit A pásztor című versben hasonlat (*Mint barna fejről göndör fürt lehull*) és álszinesztézia (*barna ősz*) ad a szóismétlésből következő erősítés mellett:

- [14] S a *barna* hegyről rég lejtött a nyáj
(Mint barna fejről göndör fürt lehull),
S a nedves réten sír a vízmadár
S a pásztor botra támaszkodva vár,
[új vsz.]
- [15] Míg az éji falura a *barna* ősz
Kietlen csöndje űlt [. . .] (145)

Másutt paralelizmussal nyomatékosítja s külön okadó magyarázó tagmondattal fejti ki a szóban forgó forgalomhoz tartozó barna szín szükségszerű voltát:

- [16] S mi a célja [lelkemnek]? Sírjának *barna* pereme, igen az,
- [17] Mert Thesszáliában *barna* az anyaföld. (84)

Az *anyaföld* 'szülőföld' kellemes szóhangulatának vonzásában a *barna* is hasonló hangulatúvá válik 'termékeny, gazdag; életet adó' átvitt jelentésével. A *barna* szót 'sötét, komor' jelentésben inkább megtaláljuk a költői nyelvekben (l. ÉrtSz. 1: 424; JuSz. 96; PSz. 1: 281). A Füst Milán használta jelentést jól megindokolja a vers egésze: Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez, amelyben az öreg költő a sír barna pereménél akarja megkérdezni az elmulasztott, bús életét számonkérő, a lelkiismeretfurdalást megszemélyesítő istennőket, „hogya mért átkoztatok egyre?"; s e sors ismeretében lesz nyilvánvaló, hogy végső menedéke immár az életet adó anyaföld.

A sárga színnek a Füst Milán-i lírában a fényjelenségek ábrázolásában van kiemelt szerepe:

[18] [...] felgyúl-e vajjon ama *sárga*, téli fény . . . (37)

[19] [...] a folyón túl feltündökölt tündéri fény: egynéhány *sárga* lámpa . . . (97)

E vonatkozásban a sárga fémes árnyalata is megtalálható:

[20] [...] erős napsütés volt s hullott
Az *arany* fényesség [. . .] (102)

A választékos költői fogalmazásban a *hull* '⟨Fény⟩ rávetődik vkire, vmire' (ÉrtSz. 3: 374) jelentésű, mivel azonban a fényesség *arany* minőségjelzője nemesak 'aranszínű' jelentést idéz föl, hanem a szó jelentésköréhez tartozó 'aranypénz'-t vagy 'aranyból készült tárgy'-at, a *hull* ige mondott jelentése mellé szintén felidéződik a '⟨vmiből sok egyforma, azonos v. hasonló darab⟩ egymás után, folyamatosan, sűrűn, nagy tömegben esik' jelentés (ÉrtSz. i.h.). Az *arany* nem egyszerűen a sárga fémes árnyalata tehát, hanem a költő képpalkotásának funkcionális szerepű eszköze.

Gyakran sárga színnel jelzett a tűz is:

[21] [...] Halkan, halovány kísértetek járnak: éber hajósok és
sárga tüzek [. . .] (106)

[22] [...] kék világos egeden megülnek fekete felhők,
Hol nincs fény, csak keskeny *sárga* tüzek [. . .] (606)

[23] [...] Ki égeti vaj' a havas utak *sárga* tüztét? (108)

A [23]-ban levő *utak sárga tüztét* metafora *tűz* szava 'fény' jelentésű, ennél fogva a fényjelenségek csoportjához tartozhatna. Mivel a 'tűz' amúgy is magába foglalja az égéssel járó fénytüneteményt, ide sorolódott, amit az még inkább indokol, hogy éppen a 'gyors égési folyamat' jelentésű *tűz* sárga Füst verseiben, hasonlóan az antik görögség színélményéhez. A 'fájdalom' jelentésű *tűz* a [8] metaforájában — *jajgatásom rótt tüztét* — a vörös spektrumához van kapcsolva; ha 'szenvedély'-nek értendő, *fekete* jelzőt kap a *tűz* (l. Bükky: A *fekete* szó Füst Milán lírájában. Nyr. 101 [1977.]: 57—63).

A természet és a tájak ábrázolásában az érettség és az ősz színe a sárga:

[24] [...] Szelid ősszel, a *sárga* és szelíd lomb alatt [. . .] (139)

[25] [. . .] Északibb tájon *sárga* szántóföldeken ballagott
[a zarándok] (102)

[26] Akár az álomlátás íze, oly fanyar a *sárga* táj [. . .] (26)

A *fanyar a sárga táj* álszinesztéziában a *sárga* az ízérzethez asszociálódhat, s nemcsak az álomlátás ízéhez való hasonlítás miatt, hanem azért is, mert a költő verseiben a nemes italokat — ízélmény! — szintén e színben láttatja:

[27] [. . .] Lenge e hölgy és átlátszó, mint üvegkehely *sárga* bora
[. . .] (104)

[28] [A kovács] ha fáradt, lepihen és *sárga* almabort iszik [. . .] (109)

Az apokalipszis bibliai motívumának versbeépítéskor természetesen átveszi Füst a sárgával ott használt szimbólumot (vö. Karner Károly: Apokalipszis. Fordítás és magyarázat. Bécs, 1974. 91):

[29] [. . .] az apokalipszis *sárga* lovasa [. . .] (32)

Másutt *sárga* lovon jámbor zarándokok ülnek (vagy *sárga* szántóföldeken ballagnak ugyane költeményben, l. [25]), vagyis a *sárga* díszítő szándékú, nincs szimbólum jellege:

[30] [. . .] *sárga* lován ment némelyik Mekka felé [. . .] (102)

Az alábbi körülírásban az 'arany' színét a *sárga* mellett a *barackszín*-nel minősíti, ezáltal kissé a vörös színtartomány felé tolva azt (vö. Csúry: MNy. 18 [1922.]: 169–70). A *barackszín* szónak köznyelvi volta ellenére szemléleti — hangulati hatása még elég erős ahhoz, hogy a fém jelzőjeként egy élő—élettelen szembenállás feszültségét megteremtse:

[31], [32] [. . .] *barackszín, sárga* fémet [emelted volna] (30)

A 'sápadt, vértelen arcszín' a köznyelvhez hasonlóan a költő nyelvében is *sárga*:

[33] [A nagybátyámnak] csak *sárga* arca s meghaló, roppantul
bánatos szeme
Világított felém [. . .] (162)

A zöld szín a remény, a szerelmi mágia, a termékenység színeként ismeretes (Zlinszky: Néhány stilisztikai fogalom értelmezése. MNy. 24 [1928.]: 303; Erdélyi i.m. 418). Szimbolikus használata a tavasszal megújuló növényzet színére vezethető vissza. — Füst költői nyelvében leggyakrabban növények, gyümölcsök színe:

[34] [. . .] Mert *zöld* fenyőt éget az északi pásztor [. . .] (111)

[35] Az éj lehajlik hozzád,
Szakállá *zöld* penész [. . .] (163)

[36] De jól tenyész a bűvös, *zöld* bürök [. . .] (67)

[37] [. . .] *zöld* levélen ül az elmúlás [. . .] (72)

- [38] [. . .] Jószívű szellem,
Idegen szellem közeleg s *tengerzöld*
Szőlőfürtöt tart bús arca elé. (104)
- [39] *Zöld*, hideg almákat hoz s ő is eszik. (104)

A térbeli érintkezésű metonímiával kifejezett hely, mivel az ott levő növényzet neve helyett van megnevezve, szintén *zöld* minőségjelzőt kap:

- [40] [. . .] Ott képzellek el *zöld* sziget [. . .] (29)
- Ritkábban a természet más jelenségei, tárgyai is *zöldek*:

- [41] [. . .] *Tengerzöld* felhők úsznak az égen. (104)
- [42] [. . .] a kiáltás hol úgy csapong a széllel, *zöld*, zuhogó vizeken,
Mint könnyű rózsalevél . . .
- [43] . . . S *zöld* üveglapon ahol áramlik és úszik [. . .] (110)

A *zöld üveglap* voltaképpen a *zöld, zuhogó vizek* metaforája. A kép azonos és azonosított részében a költő egyaránt megtartotta az azonos színt a képi élmény teljesebb rögzítése céljából. Hasonlóképpen máskor is eljár:

- [44] [. . .] Karcsú égi leány *zöld* fátylat vont szép, lángoló arca elé:
Lenge e hölgy és átlátszó, mint üvegkehely sárga bora
S mint szőlőfürt, oly áttetsző, szép, édes mellegyümölcese!
. . . (104)

A jószívű szellem tengerzöld szőlőfürtje a [38]-ban még bús arc előtt sejlik, a jelen idézetben a színjelölés nélküli szőlőfürt az égi leány mellegyümölcese. Itt a *zöld* fátylának színe, amit „szép, lángoló arca elé” von, s attól lesz „Lenge e hölgy és átlátszó”, amely tulajdonságokkal hasonlatként találkozunk az olvasó: „mint üvegkehely sárga bora” és „mint szőlőfürt”. — A [38], [39], [41] és [44] egyaránt a Nyilas hava című versben találhatók, amelyeknek tárgyalásakor e színt „boldogság-zöldnek” és a „hidegség-képzet” megteremtőjének mondja Bori Imre (Híd 33 [1969.]: 164), s ezekkel „irreális jellegűvé, a lehető legérzékletesebb konkrétsága révén absztrakttá és álomi tájjá” festi a költő az őszi tájat. Valóban: álomi tájat ír le versében Füst, de sem absztrakt, sem álomi voltát nem annyira a zöld szín használata idézi elő, hanem jóval inkább a lírai szituáció: a jószívű szellem közeledése szőlőfürttel bús arca előtt, s az antropomorfizálódott szőlőfürt, e két szecessziós kép mintázata közé látódik az álomi táj. S az ebben megjelenő *zöldek* másodlagos díszítő elemek. A zöld szín irreális használatát nyilvánvalóbban látjuk egyes fényjelenségek leírásában:

- [45] [. . .] Ott képzellek el *zöld* sziget és *zöld* árnyékaid [. . .] (29)
- [46] [. . .] S mint sarkcsillag, úgy csillog és rezeg
A házacskád *zöld*, éji mécse [. . .] (71)
- [47] Oh hagyd a sok talányt,
Zöldfarkú csillagot s mi mást [. . .] (164)

Az éjszaka színminősítése is paradoxon:

- [48] Volna csupán akkora [a hold], mint egy forint a *zöld* éjszakában
[. . .] (103)

Az éjszaka, az árnyék, a mécs és a csillag *zöld*-del alkotott metaforái a Füst Milán-i világ olyan kommunikatív és megismerési értékei, amelyek a zöld hagyományos szimbolikájára vezethetők vissza. (A metafora kommunikatív és megismerési értékéről l. Umberto Eco: A metafora szemantikája. In: Uő.: A nyitott mű. Bp. 1976. 320—64.)

A kék szín a költő nyelvében leggyakrabban az éjszakával és a holddal kapcsolatban jelenik meg:

- [49] És bámulom az éjt, a *kékes* éjszakát, —
[50] A *kéket* lesem [. . .] (167)
[51] Alant sötétül a *kékség* [. . .] (144)
[52] [Éjjel] a hegy nem domború, de sötét lap *kék* egen [. . .] (119)
[53] [A megbántott lélek elalszik] míg *kék*, világos egeden megülnek
fekete felhők [. . .] (106)
[54] Igaznézők ti, csillagos fovegeitekkel a város tornyain,
Hiába hajbókoltok kinn az éjszakában a *kék* holdtányér
előtt . . . (46)
[55] A hold pedig most minden fényét *világoskék*-péncélú felhőlovasokra szórván [. . .] (138)

Az éjszakával és a sötétséggel összefüggő kék színek nem magyarázhatók azzal, hogy a költő a kék(—szürke)—fekete színsávot a köznyelvtől eltérő határvonalú osztásban használná, jöllehet a nyelv önkényesen vonja meg határait a színspektrumban; így a walesi kelta nyelvjárásban a *glas* a színekép 'kék' és 'zöld' sávját is jelöli az angollal vagy magyarral ellentétben (l. L. Hjelmslev: A jel glosszématikus megközelítése. In: Horányi Özséb—Szépe György [szerk.], A jel tudománya. Bp. 1975. 198—9). Füst költői nyelvében illetlen önkényről vagy szabadságról kevésbé lehet szó, hiszen a *kékes* [49] 'kékre emlékeztető, kékbe játszó' szótári jelentésű az éjszaka jelzőjeként, a *kék* melléknév átvitt értelmű, költői nyelvben használt 'kékbe játszó, kéknek látszó messzeség, messzi táj, tárgy' (ÉrtSz. 3: 807) szótári jelentése a *kék holdtányér* [54] és a *világoskék-péncélú felhőlovasok* [55] esetében érvényesíthető. — Inkább az elérhetetlent, a boldogságot sejtető szimbolikusság lappang a Füst Milán-i használatban. A kék effajta szimbóluma testesült meg a század elején Maurice Maeterlinck kék madarában (L'Oiseau bleu), amely bizonyos divatot teremtett. Egy helyütt Füst lírájában — s éppen költészetének első szakaszában, 1910 körül — kifejezettebben is e szimbolika van meg a Levél az ifjúságról című versében, amelyben a bölcs, ősz (l. [78], [79]) polgármester a saját hangjától mámoros és társtalan ifjúság példaképe:

- [56] [. . .] Oh kedves, régi polgármesterünk, akár az álmok *kék*
királya, oly szelíd . . . (96)

Az igaztevőhöz című versében szintén a boldogságot jelképezi kék színű virágokkal: „A tél van itt megint. Ki tudja? tán az utolsó neked.” Hírek

kovácsa, titokmester, őzikék őrzője, régi csász, | Hát itt kell hagynod *encián-virágos* szép hazád?” (62). — Joggal kereshető a [49]—[56] példái között a kék mint a boldogság szimbóluma, különösen akkor, ha megjegyezzük, a lét képi ábrázolásában Füst költészetében amúgyis primátusa van az *éjszaká*-nak: „Boldog forróság volt nekem ez a földi tűz, | Átjárt, hogy megvacogtatott, borzongtam tőle s jeges *éjszakát* | Képzelttem hozzá . . . S ma már *éjszakám*: | Egyetlen teljességem” (Szelleme utcája, 13); „S a csendes, sötét apácára bíz magad, | Az *éjszakára* bíz elárvult lelked” (Szózat az aggastyánhoz, 16); „[. . .] Most delelőjén áll az *éj*” (Egy csillaghoz !, 64); „Földnek fekete görögve felszállottam | Mélységes *éjszakámból* [. . .]” (Tél, 17). Az éjszaka képei közt lehet kék az ég, mint az [51]—[52]-ben, lehetnek kékek a felhők, mint az [54]-ben, s lehet kék a holdtányér, mint az [53]-ban, hiszen az éjszakában kiteljesedő világ az igazi a költő számára, ennél fogva megőrzi eredeti, tehát nappali jellegét, ami többek között a színábrázolásban mutatkozik meg. Ezáltal az érzékletesség és a konkrétság — a *zöld* használatához hasonlóan — egy absztrakt világ jellemzői. Ez természetesen nem zárja ki a reális színábrázolást a kék esetében. Például jelzőátvetéssel (enallagéval) alkotott ál-színesztézia kelt stiláris hatást a kék—fehér ellentét mellett egyik versében:

[57] [. . .] ereidnek *kék* futása tested habfehér terén [. . .] (121)

Másutt a művészt jelképező kovácsot bízattja hű valóságábrázolására:

[58] [. . .] felejtsd el ez egyszer busongó világodat s készíts
Tréfás csoportokat inkább, — [tar kedvesemhez ami illőbb . . .
Tesszem azt: *kék* kányák fecsegő népét fűzfá koronáján! (109)

A hű valóságábrázolás nem jelent az esetben ornitológiai pontosságot. A kék kányák tulajdonképpen fekete-acélkék színű varjak (*Corvus frugilegus*), a kánya fajtái (*Milvus milvus* és *M. migrans*) ugyanis más színű madarak, s nem is viselkednek a versben leírt módon. Az Egy bánatos kísértet panasza című versében „egy rigó füttyült a téli fán” (108), ami a költő szerint sem a valóság szolgái tükrözése: „A rigó, tudjuk, sosem füttyül télen, már azért sem, mert vándormadár” — írja erről a költeményéről (Emlékezések és tanulmányok. Bp., 1967., 225). A valóság műalkotássá formálásában a művészet öntörvényűsége érvényesül, amit művészi önkénynek hív Füst egyetemi előadásában (Látomás és indulat a művészetben.² Bp. 1963. 251—2), s ez az öntörvényűség akár versszervező erejű is lehet, ha — mint a *rigó* esetében is — valamely szó hangulati, képi körének a költői nyelv rendszerében következetesen funkcionális a felhasználása (vö. Bányai János: A szó-ihlet versszervező szerepe. Új Symposion 9 [1973.]: 888 kk.). Innen a kék kányák boldogságot jelképező népe!

A színek ibolya tartományához tartozó árnyalattal egyszer fest a költő:

[59] Mellemen a lovagrend keresztje,
Pányókára vetett köpenyemen *violaszínű* sújtás [. . .] (53)

A *violaszínű* 'vöröshöz közelebb álló sötétes lila' (ÉrtSz. 7: 439) ruhaanyagok eléggé gyakoriak voltak a régiségben (Csefkó: MNy. 30 [1934.]: 309; Batha Katalin: Szókincstanulmány a magyar nyelv színelnevezéseiről. Debrecen, 1937. 100). Nyilván ezzel összefüggésben szegélyezi a költő a Madrid felé kocogó lovag köpenyét violaszínre. — Az impresszionista, szecessziós stílus

kedvelt ibolya színeinek hiánya egyik jele annak, hogy a Füst Milán-i stílus és költői nyelv különbözik ezektől a divatszók tekintetében.

A telítetlen színek (fehér, szürke, fekete) felhasználásában legritkább fehér a következőképp fordul elő:

- [60] [. . .] ereidnek kék futása tested *habfehér* terén [. . .] (121)
- [61] Alant sötétül a kékség s dús domboldalt beborítja,
Melyre *fehér* házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá [szórt] (144)
- [62] [. . .] a *fehér* naptányér felé [dobna fel a fekete forradalom] (146)
- [63] [. . .] hat *fehérbe* burkolt néma
Lélek kísérté el [a halottat] (150)
- [64] [A várúr] *fehér* macskája lustán nyújtózott egy színes
szőnyegen. (108)

A fehér a már ismert kék—fehér ellentétben és rekvizitumként (a [63]-ban) jelenik meg. Nagyobb hírértéke a *fehér naptányér* jelzős szerkezetben van. Voltaképpen megint a fekete ellentéte, azonban e *fehér* mint a forradalom minőségjelzője 'veszedelem, halál, pusztulás gondolatát idéző' jelentésű, ennél fogva a vele szemben álló *fehér* 'erkölcsileg tiszta' átvitt jelentése alakítja a *fehér naptányér* szerkezetet a tiszta, elérhetetlennek tartott forradalom jelképévé.

A telítetlen színek közé tartozó szürke használatában a 'változatokban, színekben szegény, egyhangú, unalmas' átvitt értelmű és a kissé választékos fogalmazásra jellemző *szürke* (ÉrtSz. 6: 418) a legfontosabb. A Tél és a Kuttyák című nagy versekben nyomatékkal fordul elő:

- [65] [. . .] Mindétig *szürkébb* lesz a világ, — mintegy a ridegség
Elönti a dolgok leglényegét [. . .] (17)
- [66] [. . .] a felejtés *szürke* köpenye s a közivatar
Betemet s beborít. (18)
- [67] [. . .] kétesen *szürke* világ
Fekete ködeiből lép majd elő a nap. (81)

A [67]-ben a nap a tiszta, boldog lét jelképe, mellette a *szürke* nemcsak a mondott átvitt értelmű, hanem a 'fehér és fekete vegyületekből keletkezett színű' alapjelentése is érvényesül. A két jelentéskör összekapcsolását egyfelől a *kétesen* módhatározó segíti, amely az irodalmi nyelvben olyan fényre, világosságra szokott vonatkozni, amiben a tárgyak elmosódottan látszanak (ÉrtSz. 3: 905); másfelől a *világ Fekete ködei* metafora, amely az átvitt jelentést implikálja. A *szürke* átvitt jelentése érvényesülhet a tágabb szöveggörnyezet hatására is. Az Egy bánatos kísértet panasza című költeményben a gyönyörű téli világ képei és a várúr színes környezetének leírása közé teszi a költő a kísértet panaszát, akinek halála sem ebben a színes világban — l. [23], [64] — esett:

- [68] [a várúr szekeresei] elgázoltak engem,
S meghaltam ott, *világos-szürke* fellegek alatt [. . .] (108)

A szürke egy metaforás színezetű összetételét a kék kitüntetett használata mellé kapcsolja:

- [69] És bámulom az éjt, a kékes éjszakát, –
 A kéket lesem, amint mélyebbre fordul át
 S a *holdas-szürkét*, amely már nyílik is, akár az éj virága . . . (166)

A már tárgyalt Füst Milán-i éjszakában a (*kék* és) *szürke* fontosságát az is mutatja, hogy főnévként szerepel(nek). A *holdas-szürke* összetételt az ÉrtSz. nem tartalmazza, Bartha Katalin „*holdszürke* 'sárgásszürke'” változatot ismer (i. m. 70). A [*holdas-szürke*] *nyílik is, akár az éj virága* hasonlatból és a vers következő részéből — „*özönlik most a holdvilága*” — kitűnik: a kelő hold sárgásszürke színéről lehet szó. — A *holdas-szürke* és a *világos-szürke* kötőjeles írásmódjához l. F. Kovács Ferenc: A kötőjel mint nyelvi kifejezőeszköz. Nyr. 87 [1963.]: 77 kk. — Szintén az éjszakai világot uraló holddal összefüggésben még egy *szürke* található. Az *Oh holdözön!* című vers nyitóképei közt egy ember, egy vénszaszony, egy komondor meg egy macska van ábrázolva:

- [70] [. . .] 'Szürke kandúr lassan pislog
 Fénybe' fürdik és dorombol. (23)

A nyitóképek sivárságába jól illeszkedik a kandúr színe, ám az Egy bánatos kísértet panaszá-ban a színes, gazdag (már említett) környezetben más színű ez az állat is: „[a várúr] *fehér* macskája lustán nyújtózott egy színes szőnyegen” [64].

A szürkéhez kapcsolható a *gyöngyszín* 'a gyöngy áttetsző, opálos színéhez hasonló kékesfehér, szürke szín' (ÉrtSz. 2: 1119), amely mintegy meg-nemesíti a vele jelzett dolgot:

- [71] Copperfield: rézföldeket jelent, tán *gyöngyszín*, szikes mezőt,
 Amelynek mélyeiről [emelted volna ki a barackszín, sárga
 fémet] (30)

A *gyöngyszín*, *szikes mező* a *gyöngyszín* szó keltette hangulati—érzelmi hatást kamatoztatja azzal, hogy a [31], [32]-ben megismert 'arany' körül-írását hozza vele összefüggésbe: a *gyöngyszín* hidegsége a *barackszín* és a *sárga* melegével áll szemben. S a szembenállás más tartalmakra is vonatkozik, a felszín és a mély ellentéteit, a való és a lehető ellentétét fejezi ki. Ugyane versben (Copperfield Dávidhoz !) ezt ténylegesen megfogalmazza Füst a költemény „Így képzelgek én is a nevemmel, lásd Dávid !” kezdetű szakaszában.

Ugyancsak a szürkéhez sorolható az *ezüst* 'ezüstszín'. A költő nyelvében a nők díszes ruháin jelenik meg:

- [72] [. . .] *Ezüsthabos* aranyszövetbe' járnak [az asszonyok] (101)

Ebben az összetételben az előtag 'ezüst(özött) szálból készített fonál', az utótag 'hullámosan fénylő mintájú ruhaanyag' jelentése is figyelembe vevendő, magát az összetételt a *habos szövet* ~ *selyem* ~ *kendő* köznyelvi kifejezés **habos aranyszövet*-té alakítása válthatta ki, ugyanis a *habos* 'olyan <folyadék v. szilárd test>, amelynek felszínén hab keletkezett' (ÉrtSz. 3: 12). E jelentés alapján az aranyszövet 'ezüstszín' habokat vet a költő képalkotásában. — Míg az asszonyok ezüsthabos aranyszövetbe járnak, ugyane versben (Egy régi költő műve: Óda a Fejedelemez !) a Magas Fejedelemről ezt olvashatjuk: „*Ezüst* trónusodon naphosszat gondolkodva ülsz s komoran | Vívódol is, hogy mi jót tégy e népen [. . .]”; az *ezüst* anyagnévként emitt a fejedelmi méltóság

pompájához tartozik, amott a csak szerelemmel törődő nők rajzához, akik „kebleikre | Tűzszínű virágot tűznek” [11].

(A harmadik telítetlen szín, a fekete Füst Milán-i használatára l. Büky i. m.)

Külön tárgyalásra kínálkoznak a hajszínevek és a szem színének megnevezései. Ezek általában a köznyelvi megnevezéseknek felelnek meg. — A szőke és barna közül előbbi távolabbi, elérhetetlenebb személyt jelez:

[73] Te *szőke* égi lánynak simogasd haját [. . .] (134)

[74] [. . .] megdőlt *szőke* fejed [. . .] (141)

A barnához közelebbi kapcsolat fűződik, talán annak okából is, hogy a magyar barna faj (vö. Erdélyi i. m. 425):

[75] [. . .] S ó én szép, *barna* feleségem [. . .] (91)

[76] [. . .] S a *barna* lánynak édes panasza [. . .] (91)

[77] [. . .] S a barna hegyről rég lejött a nyáj
(Mint *barna* fejről göndör fürt lehull,) [. . .] (145)

Az ősz haj a tiszteletre méltó agg jellemzője, a fentebb említett Levél az ifjúságról vers polgármesterével kapcsolatban kétszer is megtalálható, s még homonimikus ríme is van:

[78] [. . .] polgármesterünk, a gyermekarcu, *ősz*,
Hódprémes agg, — szelid volt mint az *ősz* . . . (96)

[79] [Polgármesterünknek] megöleltük volna *ősz* fejét [. . .] (97)

Egy alkalommal az *éjszín* metaforás összetétel fejezi ki a 'fekete' hajszínt. Ugyanitt a hajra vonatkozó hasonlat némi erotikát visz a szövegbe, ezzel függ össze, hogy az összetétel *éj* előtagja mint időérintkezésen alapuló metonímia szintén utalhat szerelmi eseményekre. Ennek a jele a három ponttal befejezett mondat:

[80] Álmodd meg őt e kedves *arcot*, tengerszín szemét
S *éjszín* haját, amint gyűrűzve kibomlik, akár a forró füst
karikái . . . (110)

Az *éjszín(ű)* szó nincsen meg az ÉrtSz.-ban. A PSz. I. kötete tanúsága szerint Petőfi sem használta. Juhász Gyula nyelvében melléknévként kétszer, főnévként egyszer találták meg (JuSz. 193), előfordul Babits szókinésében, sőt metaforikusabb változatban: „Aliscum *éjhaju* lánya, | bársonyszemű, olajarcú” (idézi: J. Soltész Katalin, Babits Mihály költői nyelve. Bp. 1965. 163). — Viszonylagos ritkasága miatt e szó nagyobb hangulati—érzelmi hatás kiáltására alkalmas.

Az ember vagy állat szeme színének megnevezései a következők:

[81] Álmodd meg őt [. . .] *tengerszín* szemét [. . .] (110)

[82] [. . .] Vörös fenn a hold sarlója éjjelente
Szenvedéseim forró leheletétől! S pokoli két *vörös* szem repül
A magasságba' fenn és nézi fájó életem . . . (101)

[83] [Euméné] Két *dióbarna* szemeddel úgy meredj reá, hogy
megdermedjen benne a lélek . . . (27)

[84] [. . .] *zöldszemű* vadmacska [. . .] (104)

Ezek a színek együtt csillognak más Füst Milán-i színekkel. A tenger-szín szemű lányka tekintete nemcsak éjszín haja sötétjéből villan igézőn elő, hanem azért is, mert felidézi a Nyilas hava című vers zöldjeit ([38], [41]). A *vörös szem* rész — egész viszonyán alapuló színekdochéja a lírai én szorongásainak vörösében látszik (vö. [1], [8]). A jóakarátú istennő, Euméné barátságos, *dióbarna* 'sötétbarna' szeme a komoly, dermesztő pusztulás, elmúlás idézője is, minthogy a bosszúállás szintén az ő feladata (vö. [16], [17]).

A Füst Milán-i költői nyelv különösen a meleg, excentrikus sárga és vörös színekben gazdag, így sárga a tűz: [21] — [23] vagy vörös: [4], esetleg rőt: [8]; sárga a fény: [18], [20]. A Kandinszkij alkotta színesztétikának megfelelően a sárgával anyagiságra utal (l. Király Sándor, Általános szintan és látáselmélet. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1969. 216 kk.), így sárga a bor: [27], [28], a táj: [26], a szántóföld: [25]. A gyakori zöld előfordulások egy része a Nyilas hava versében sűrűsödik ([38], [39], [41], [44]), más része pusztán minősítő jelző ([34] — [37]); s csak kisebb hányaduk szimbolikus: *zöld sziget* [40], *zöldfarkú csillag* [47], néhány pedig a nyugodtság, mozdulatlan-ság egvéni leleményű festésére használódik: *zöld mécs* [46], *zöld éjszaka* [48]. Jóllehet Bori Imre Füst Milán c. tanulmányában a zöld színt az író prózájában is megtalálja, e zöldek funkcionalitása nem látszik tisztázottnak azzal, hogy „novelláinak csak egy körében bukkan fel, majd a novellák egy másik sorozatában szerepe alig észlelhető, hogy novellás kötete utolsó elbeszéléseiben újra felbukkanjon. Nyilván nem véletlenül: hiányát az író az emlékezés édes melódiájának édességével pótolja ilyenkor” (i. h. 441; a kiemelés tőlem, B. L.).

A hideg színek közül még fontos a kék, néha hagyományos szimbólum gyanánt (*az álmok kék királya* [56]), máskor az ezzel jelzett fogalom — esetleg a költő nyelvének kulcsszavai közül! — relevanciája miatt. Az *éjszaka* a zöldön kívül lehet kékes [49], a hold is kék [54], lesheti a lírai én magát a *kék-et* ([50]). A lámpa, mécs fénye sárga vagy zöld [19], [46], a *fény* pedig sárga [18] vagy arany [20]. A semleges hatású, mozdulatlan szürke a *világ* jelzője [65], [67]. Mindez azt mutatja, hogy a költő a versszöveget egészének nemcsak alárendeli, hanem abból eredezteti színhasználatát, vagyis a hold kék, ha az elvágyódás, vörös, ha a fájdalom érzelmi körének vonzásába kerül. A fény sárga vagy arany, ha kellemes tünemény, és zöld a mécs fénye az éjszakában, ha a bővérű szerető megnyugvást ígérő házacskáját jelzi (Gúnydal Pergolára). Vörös a földek szintje [3], ha a szenvedés, barna az anyaföld [17], ha a termékenység, sárgák a szántóföldek [25], ha az érettség a jellemző tulajdonság vagy állapot a költeményben. — Végeredményben a színeknek közül kulcsszó jellege — amennyire ez a fentiek alapján megítélhető; vö. a kulcsszó jellegű megközelítés nehézségeiről: Paul L. Garvin: A számítógép a természetes nyelv szolgálatában. In: Szépe György [szerk.], A nyelvtudomány ma. Bp. 1973. 199 — leginkább a kéknek és sárgának van (nemritkán a zöld és vörös függvényében). (A Füst Milán-i költői nyelv *fekete* kulcsszava fõntebb többször szóba került.) Feltétlen megjegyzendő, hogy míg a *fekete* a két egy-ségre oszló lírai életmű második részében, az Újak címen közölt versekben a

legtöbb, addig a szint jelentő szavak közül épp ezekben a költeményekben van a kevesebb (l. az idézetek utáni lapszámokat, 91 és ez alatt: Újak), harmada jut az Újakra a szint jelölőknek. Ez azt jelzi, hogy második lírai pályaszakaszában Füst egyre inkább lemond a valóság árnyaltos, színes képeiről, saját, vizionárius világa versbe vetítéséhez egyre kevesebb szín lát-szik szükségesnek.

Büky László

Egy népdal időstruktúrájáról

1. Szól a figemadár,
Mindjárt megvirrad már.
Fordulj felém rózsám,
Csókold meg az orcám.	3. Hajnalljon, hajnalljon —
Csak meg ne virradjon,
Hogy az én galambom,
Reggelig maradjon.
2. Csókold meg az orcám
Százszor egymás után.
Én is megcsókollak
Tégedet ezután.	4. Hajnalljon, hajnalljon —
Csak meg ne virradjon —
Hogy az én galambom
Jó utat haladjon.

A külső elhatárolás kedvéért el kell fogadnunk kiindulópontként azokat az ismérveket, amelyek szerint a szerelmi dalok egy műfaji alosztályba vonhatók: tudniillik azt, hogy az élményréteg azonossága tartalmi egyöntetűséget eredményez, és az ennek kifejezésére szánt formák, eszközök is hasonlóak. Ha azonban belső vizsgálódási szempontot követünk, sokkal óvatosabban kell bánnunk az *azonos, hasonló, egyöntetű* fogalmakkal. Kívülről nézve a hasonlóság a szembetűnő, belülről szemlélve az árnyalatok gazdagsága az uralkodó jellemvonás. Az érzés a szavak, az arányok teljességébe, harmóniák szépségébe öltözik, más-más szerkezeti megoldást talál, hogy mindig új, egyszeri és megismételhetetlen pompában tündököljön.

A fenti dal is ezt igazolja. Szerkezeti elemei közül a történésmozzanat (a szereplők elválása), az időpont (hajnal) több más dalunkban is megtalálható. Pl.:

Megyen már a hajnalcsillag lefelé,
Az én babám most megyen hazafelé.

Az egyediség forrását éppen az ismert mozzanatok sajátos átrendezésében, az észrevett új lehetőségekben kell keresnünk.

Az idézett népdalban a lírai magatartás a megnyilatkozás jellegében van. Kerüli az érzelmi végleteket, a szerelmi vallomás a szituációból bontakozik ki. Az érzelmi állapotot kimondottan epikus kép közvetíti, részletesen tárva elénk a történést (l. 1. és 2. szakasz). Ez azonban mind hagyomány.

A szerkezeti elemek elrendezésében az újat az idővel való játék hozza. A hajnalt jelző madárhang és a virradat közti időt a 'mindjárt' tölti ki. Az első két strófában leírt szerelmi jelenet tényleges ideje a 'mindjárt' beállásáig tart. Ez a szerkezet mélyszintjén kettős értelmezésre teremt lehetőséget. Egyfelől azt jelenti, hogy 'van még idő', vagyis a jelent erősíti meg, másfelől pedig az idősík közeli jövőbe kivetített lezárulását jelzi. Erre épül az érzelmi

feszültség, amelyet nem tud kiegyenlíteni a másik alapvető szerkesztési elem, az ismétlés sem. A versmondat sztereotípiája, a sorismétlés, az azonos szerepű mondatformák visszatérése a folyamatosság megnyugtató benyomását keltenék, ha mindez nem függne a véges időtől, a 'mindjárttól'. Ezért találkozunk az idősíkot uraló *mindjárt*-tal rögtön a figyelmeztető funkció, a madárhang utáni hangsúlyos helyen.

Az időintervallum további tágítását eredményezi a *mindjárt megvirrad már* — *csak meg ne virradjon* ellenpontozás. Lassító, fékező mozzanatként került a *mindjárt virrad* elébe a *csak meg ne virradjon* kívánság, mintha a feltartóztathatatlan folyamatot akarná megállítani. A fékező, feltartóztató kívánság magyarázatát a harmadik és a negyedik szakasz tartalmazza. A késleltető mozzanat kibontása azonban fordulatot hoz a dal szövegének vizsgálatába. Eddig a késleltetés célja a *mindjárt* 'még van idő' értelmezésnek az indokolása, a jelen erősítése, a jelen határának a kiszélesítése volt. A szerető mátkája az együttlét idejét kívánta meghosszabbítani. A negyedik szakasz pedig, a harmadikból átvett, megismételt elemek közé váratlanul új mozzanatot is beiktat, s ezzel átrendezi az összes korábbi elem-csoportot. Már nemcsak azért óhajtja a *mindjárt* időbeli messzeségét, hogy tovább lehessen együtt szerelmesével, de segíteni is akar neki, hogy a *mindjárt*-ig, a *virradatig* jó utat haladjon. A szeretet és az óvás, a szerelmes önzése és a szerelmes segítőkészsége uralja a jelentéstani szerkezetet. A szerető mátkája óhaját (minél tovább együtt lenni a kedvessel) a segítő mátkája kívánsága (a kedves féltése) egészíti ki. Ez a kettős óhaj a jelen és a késleltetett jövő, a 'mindjárt' intervallumban realizálódik.

Murvai Olga

A hangtani jelenségtípusok Vashosszúfalu nyelvében

Vashosszúfalu Vas megye déli határán, Sárvártól mintegy 25 km-re fekvő átlagos nagyságú település, nagyrészt földművelő (kb. ezer főre tehető) színmagyar lakossággal.

Gyűjtésemet 1965-ben és 1966-ban végeztem Deme László tanácsai alapján. A 2400 címszóból álló adat és az ellenőrző gyűjtés magnetofon-felvételei bőséges anyagot szolgáltatottak a falu nyelvének hangtani feldolgozásához.

A feldolgozás szempontjai e jelenségtípusokat is — más munkákéhoz hasonlóan — a fonémáknak a köz- és irodalmi nyelvvel, valamint más nyelvjárásokkal alkotott szembenállásaiban próbálják körvonalazni.

1. Magánhangzók, jelenségek

Labiális jelenségek. A labiális *ü*-zés elterjedtségi foka *i*-vel, *i*-vel szemben nem számottevő pl.: *pühek* (*pihek* is), *rüty* (*rigya* is), *szüf* (*szif* is), *szüftelen*, (*szíp*) -szünnü (*szinü* is), *szüvessenn*, *szüvit* (*szivit* is), *szüvő* (*jua*)-szüvü (*szivü* is), *szüvvel*, *üzü* (de: *ollaj jua kis izē van*), *vügyitek*, *vüsieD*, *vüsel*, *vüszü*, *vüszöm*. Labiális és illabiális alakban élnek egymás mellett az idősebb és a fiatalabb generáció nyelvhasználati különbségeiben. A köznyelvi *e*-vel szemben, szuffixumban *l* előtt pl.: *csípül*, *inékül*, *kímül*, *mökkímüli*, *szüretül*, függetlenül csak a *füsü* szóban, pótlónyúlásosan azonban a denominális verbunképzős igék infinitívusában is jelentkezik. Pl.: *csípünyi*, *inékünyi*, *pörzsünyi*, *szüretünyi*, *viccünyi* stb. A labiális *ö*-zés elterjedtségének jellemzésére az „enyhe *ö*-zés” illik, jóllehet e kifejezés jelentéstartalma nem azonos a dunántúli enyhe *ö*-zésével, amely „magánhangzók megterhelését tekintve — a már említett *ö*-ző sziget¹ kivételével — enyhén *ö*-ző, nem erősebb mértékben, mint a nyugati típus” (Kálmán B.: *Nyelvjárásaink*, 72). Sőt az illeszkedéses *ö*-zés, azaz a *bögyö*, *csöcsö*, *csövö*, *elüöttö*, *fölö*, *fülö*, *füögyö*, *kövö*, *küögyökö*, *lökkö*, *lüöccsö*, *mögöttö*, *öccsö*, *összö*, *szüvö*, *tökö*, *tövö*, *tülo*, *üssö*, *ütöttö*, *üvö*, *vüttö* stb.-félék nyugaton lényegesen megnövelik a jelenség intenzitását. Az alábbi morfológiailag körülhatárolt esetekben fordul elő:² a jelentő mód jelen idő egyes szám első és második személyében, alanyi és tárgyas ragozásban pl.: *vüszök*, *-öm*, *-öd*, illabiális magánhangzókhoz járuló névszói szuffixumokban *l* előtt, pl.: *fejihöl*, *fürhöl* (*fürhö* is), *ökrühöl* stb., a tárgyas ragozás felszólító mód egyes szám harmadik személyében pl.: *bökkögygyö*, *lökkögygyö*, *löktyö*, *söpörgyö*, *üssö*, *vügyö*, a tárgyas ragozás jelentő mód múlt idő egyes szám harmadik személyű

¹ Szenc, Réte, Csütörtök (Kálmán B.: *Nyelvj.* Tank. 72)

² Ugyanilyen típusú *ö*-ző eseteket állapít meg Bolla Kálmán Gérce nyelvében.

alakjaiban pl.: *bökköztő, kötöztő, lökköztő, süttöztő, vüttő*, a feltételes mód egyes szám harmadik személyében pl.: *fűönő, kötöznő, röpnő, söpnő, ütnő, vünnő*, az egyes szám harmadik személyű birtokos személyragban pl.: *csöcső, fölő, fülő, fűöggő, küögyökő, kövő, löuccső, tőkő, tővő*, a határozói igenév *-ve* képzőjében pl.: *hűvő, küdvő, lűvő, söpörvő, südvő, súvő, úvő*, egyéb szuffixumban és szuffixum előtt pl.: *bögyös, örömost, pühök, tülő*, valamint az allativuszi köznyelvi *-hoz, -hez, -höz* itt *-hol, -höl (hűő)* pl.: *víhhöl, székiérhűő, szinhöl*. Egy adatban a *-hő* is előfordult: *fírhő mént* (de: *firnek mént* is). A független *ő-zés* eseteit szó elején az *őliG* (*éliG* is), *őligédűtű, őlögendűő*, egytagú szavakban a *csöcs, csönd, csöpp, föst, pör, pöttü, a* többtagúak hangsúlyos szótágjában a *böcsület, böcsüli, bögyő, bögyös, böhiény, csöpök, föcsőG, földiél, föggyük, fölhűő, fölö, fölsűő, föstik, fösmin, fözsdvő, görinc, gyöngö, höbök ('hebeg'), höbötül, lölkő, pöcök ('pecek'), pöcsiét, pödri, pöngűő, pönök, pörgye, pörök, pörzsül, röpnülök, röpnülő, söpör, töpörtűő, vödör, vörös, zsöllyer ('zsellér'), zömle, a* hangsúlytalan szótágokban a *bögyös, csönőG, csöpök, gűgyőG, höbök, höbötül, jövödelém, lépödűő, őlögendűő, pöcök, pönök, pörök, söpör, töpörtűő, vörös*, szuffixumban és szuffixum előtt a *fülő, fűönő, kövő, söpnő, tővő, tülő, üsső, víhhöl* példák képviselik. A labiális *űő-zés* meglétét a középő nyelvállású hosszú monoftongusok hiánya indokolja, valamint az asszociatív (*l* nyújtó hatására) megnyúlt magánhangzók adatai pl.: *pörsűő, sindűő, ökrihűő (ökrihöl is), tęgűő (tęgöl is)*, a hiátus esetén való diftongálódás pl.: *hűöll (hűvel is)*, az *e*-vel a *riészűő (rűözse is)*, *é*-vel szemben pedig a *hűőbiér* példázzák. A labiális *o-zás* esetei *é* ellenében a *murok, a fazokat* (nom. *faziék* v. *fazik*) és a *fazokas (gërëncsiér – gërëncsiérés)*.

Az illatiális jelenségek hatósugara kisebb. Így lehetséges illabiális *i-zés* *ű* ellenében pl.: *fírisz (fírész is), innep (ünnep is), íze (üzény is), rigyák (rügyek is)* stb., *a*-val pl.: *sipka, oval* pl.: *abrics, áodigáöll, lapicka, u*-val pl.: *hosszi, koudis, lik, tik* s végül *ő*-vel szemben a *hetfinn*. Illabiális *i-zés* nincs. Illabiális *ē-zés* fordul elő az *ő* helyén az *észteke, gërín, tikër, ű*-vel, szemben a *fejék, kezék, mellék* (vö.: „... *ki vouřak gyönygyözvő a mellék* ...”) *szēmék* (= szemük), az *a* szembenállásában a *tréktáöll, vërgáonyo, Vërgo*, (rég.) *vësáornap, o* helyett a *bërdvő (borodva is), bujtërgyáon, lajtërgya, pëlvä, pënyvä, pulgáotiërijom ~ purgáotiërijom, pazdërgyo, tërnáoc* adatokban. Előfordul illabiális *īē-zés* (*csöndiër, riészűő*), továbbá illabiális *ē-zés* (*gelegënye*) s végül illabiális *áo-zás* *a*-val szemben (*káonna, Vozsváoráo, áogusztus (águsztus is)*).

A zárt jelenségeket a nyugati nyelvjárástípus egyik legfőbb jellemvonásaként tartják számon. Vashosszúfalu nyelvjárásában következő típusait említhetjük meg: zárt *u-zást* találunk egytagú szavakban pl.: *fujt, hun*; többtagú szavak hangsúlyos helyzetében az *o*-val való szembenállásban pl.: *bujtáor, bujtërgyáon, burittik, burittom, burul, buru, csurog, durunG, mustoha, purhanyuä, sunka, o*-val és *a*-val szemben pedig a *mutring* szóban. A köznyelvénél valamivel zártabb az *o* (*q*) a következő adatokban: *börqs, børsqs, csontqs, csöppört, csörba, csördä, hosszú, jobban, kqs, mondanak, nyqszöla, qstör, pöháor, poköl, sorqmpuä, szomgyus, tollä* (söt: *tulla*, vö.: „... *a bakszëkerët tollä* ...”). A hangsúlytalan helyzet *o, ó*-jával az *asztuotul, attul, azutä, cigáon-tul, hajul, haláoltul ~ (-tu), háosztul, háozbul, jáoszu, kukurikul, mëgváodullo, parqncsul, szqgull, szuamóbul, tiku, uosua, a*-jával pedig a *kamura, sorkullo, szomgyus, táorgyuláos, vagdul, vasul*-félek állnak szemben. A zárt *ű-zásra ó*-val

szemben pl.: *lú, lúher, lúval*, az *-ol* helyén zárt szótagban pl.: *a csapúnyi, dúgozik, eltűtá, elsorúta, kottúnyi, rabúnyi*, a zárt *ú*-zés szó elején hangsúlyos helyzetben pl.: *újjie* (*övié* is), *üköluődik* (*üküluődik* is), szó belsejében hangsúlytalan helyzetben pl.: *elüllem, üküluődik* (*üköluődik* is), a köznyelvi *el*-lel az *inekül, mekkörnyikül, pürül*, az *-öl* (*-ól*) helyett a *dörgül, dörzsül, fuódrül* (*főüdrü* is), *gyülül, hőbötül, kehül, türül*, szó végén *kü* (de *Küszög*), *médü, mekü, visü*, asszociatíve (*l* hatására) a *füödrü, gyerektü, kivürü*, a *-ból, -től, -ről* határozóragokban pl.: *errül, fejtül, kerbül, kettül, kivürül, könybül* előfordulások adják a példát. A zárt *ú*-zés néhány független példán kívül inkább asszociatíve (*l* hatására) jelentkezik hangsúlyos helyzetben pl.: *bü, bür, bürömön, bürösz, bürötök, hüsiG* (= hőség), *Küszög* (de: *kü*), *lú* (*luj* is), *lúdöznek, lüttek, szü, szúj* (*szúj* is), *tübe, tütüis*, hangsúlytalan helyzetben pl.: *belsü, hiétfü* (de: *hetfő*), a köznyelvi *-el* végű (*csipúnyi, csipüvő, csipütő, fiércúnyi -vő, -tő, lehincúnyi, lehincüt -vő, inékúnyi -vő, -tő, pörzsúnyi -vő, -tő, szüretúnyi -vő, -tő, zörömbúnyi -vő*), valamint az *-öl* végű (*türúnyi, türüget, pörúnyi*) igékben és származékaikban. A zárt *o*-zás mértéke — ha csak a független eseteket tekintjük — felettebb kicsi. E jelenségtípust növeli azonban az *áo* (*á*) utáni és az *áo* (*á*) előtti *o*-zás, s — mert a nyelvi rendszer nyíltság-zártság tekintetében megtartja az egy fokbeli különbséget az *á* magasabb nyelvállású realizációja miatt — nyelvállás szempontjából a veláris sor minden magánhangzója feljebb tolódik, azaz csaknem minden köznyelvi *a* helyén *o* jelenik meg pl.: *bihol, bllonk, borodvo, boszonkodik, csuktyo, gulo, irgolmas ~ irgolmas, irvo, kofó, kuruglo, maggyo, mohó, mossó, mozdittyó, muzsikó, pazdörgyó, pölvo, pipó, riépo, simó, szuamo, tarisznýo, tuopp, udvor, uollo, vülló, vörgó, vijolló*, továbbá: *bllonk, bórock, homuvál, hosad, hovas, kokas, nyolka, olkalom, rogya, soláofo, sorkul*. Zárt *ó*-zés nincs. A zárt *i*-zés nagyrészt a zárt *i*-zésből rövidült hangsúlyos helyzetben pl.: *billég, cillba, íbréd, idés, pinték*, hangsúlytalan helyzetben pl.: *aciloz, besziv, beszill, egisz, edin, fösfin, gyikín, hefis, heffinn, kastil, kimín* (*kímin* is), *kiérvín, kéresztín, kökin, legin, leginyék, lepin, ordéndori, ökrihöl, penisz, söviny, szegil, szüvit, törvin* (*törvin*), *vilemín*, a *-t* tárgyrag, a határozóragok stb. előtti birtokos személyrag köznyelvi *-é*-je helyén (*eszit, fejt, kezit, seggin, tetéjirül, vigin*), valamint a deverbális nomenképző (*-vény*) *-vin* alakjában pl.: *kiérvín, törvin*. *E*-vel szemben csak a *gyiplüő* (*gyöplü* is), *cimént, hefis* szavakban jegyeztem fel. A zárt *i*-zésre bő adathalmaz állt rendelkezésemre, jóllehet a köznyelvi és irodalmi nyelvi hosszú monoftongus helyén nagy számban előforduló *ié* diftongus gyengíti az *i*-zés mértékét. Azonos helyzetű előfordulásuk néha jelentésdifferenciáló szerepű, vö.: *íg* (ige) — *iég* (fn), *szik* (tojásé) — *sziék* (bútor). Zárt *i*-zés az egytagú szavakban: *cil, fik, fil, gip, ía, ik, kik, kip, lip, misz, miz, vígy, níp, risz, tip, vín, vir*, többtagú szavak hangsúlyos helyzetében pl.: *biké, bikessig, birés, csipúnyi, filünk, filikénsig, finyész, firég, fiszék, gíppel, gyikín, igétt, itlen, itél, ipul, ippenn* (*ippenn* is), *ipüvő, inék*, (rövid) *ületü, ilink, ikszerisz ~ ikszerisz, ifiébe, íjjel, iccako, igyomorra, kimín* (*kímin*), *kisik, kisüő, kiszé van, kiszús, kivé, kivik, kíséri, lilék, lipkét, lipné, lipé* (fn), *mihe* (apis), (anya) *mihe* (uterus), *mirég, nimét, nízem, pihe, rigi, riszég, szigyell, szigyén, szülé, tynyleg, szidül, tibvé, tivé, titel, tived, vigé, vilemín, vinyék, visü, vivé*, hangsúlytalan helyzetben pl.: *ajáondik, áogyik*, (sog) *bészidü, bésziléd, bészinyi, biztosittik, borbül, csapadik, dërik* (ember), *dërik* (testrészt), *ébid, ediny* (*edin*), *éligédett, élig* ('genug'), *esedikés, iértik, fazik, felesigéstül, firisz, folikony, fösstik, gërin, gyuagyítottá, halántik, insig, itél, kastil* (*kastil* is), *këllis, kemín ~ kemín, környik, kukurikul, máoskipp, meriszkedik, partika, pólhedik, remínny, sërín*,

söntis, sőtítettik, söviny, sövin, szegil, szeriny, szükség, terüdvé, természet, törvin (törvin), ügyvid, vileminy, vidik, szuffixumokban és szuffixum előtt, pl.: bikít, bikéssia, cipisz, csempisz, énnik (ök), egyik (ö), ekít, epíjjé, fösmín, foladik, hasadik, igyik, kefél, kiértik, kerített, keverik, lövis, nevetis, repedés. Morfológiai szempontból a zárt *i*-zés a *-ség* (bikéssig, kössig, szipsig), az *-ész* (cipisz, csempisz), a *-mény* (fösmíny), a *-vény* (törvin), az *-és* (kerített, lövis, repedés), az *-ék* (foladik, keverik) képzőkben, továbbá a *-t* tárgyrag előtti *é* helyén (bikít, ekít, epít, kefél), valamint igei személyragok előtt (egyik, énnik, éttik, kiértik, téttik, üssik, veyik, vüttik) fordul elő. A zárt *é*-zés a nyugati nyelvjárás szer- ves jelensége. Egytagú szavakban: eggy, heggy, meggy, nem, pérc, rend, sē, szēg, szem, tész, tétt, vétt, zēng, többtagúak hangsúlyos helyzetében pl.: bēredva, dējáok, dērik, dērik, eccēr, egyiēpp, eggyütt, egyenēs, észēm, ētēt, hērvap, hērnuya, kērēszt, légváor, nēmēs, pērrēk, rēnēk ('reng'), sēnki, szēlid, hangsúlytalan hely- zetében pl.: bēredva, billēg ('bélyeg'), billēg ('billeg'), bujtērgyáon, cimēr ('cí- mer'), cinēgē, cserēsnyē, embēr, firēg, gesztēnye, idē, idegēn, kērēszt (gabona), kopērtā, pērrēg, rēnēk (reng), sujsztēr, szuffixumban és szuffixum előtt pl.: egyenēs, eccēr, fejē, finyēs, kēddēnn, nēmēs, nizzē, szilē, üdējē. Morfológiai szem- pontból az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag köznyelvi nyílt *e*-je (fejē, kezē, szilē, üdējē), igei személyragok előtt és személyragokban (észēk, nisztek, mēntēk, lipētt), a feltételes mód *-ne* jelében (niznē, lipnē, szērēz- nē, tēnnē), a határozói igenév *-ve* képzőjében (tībvē, terüdvē, tīvē, vēdvē), a fel- szólító mód tárgyas ragozás egyes szám harmadik személyében (nizzē, kēnnye).³

A nyílt jelenségek elterjedtsége — a nyílt *e*-zés kivételével — közel sem olyan nagymérvű, mint a zártaké. A nyílt *e* az irodalmi és köznyelvi *e*-nél egy fokkal nyíltabb pl.: csekiēl, fekiēl, versēny. Előfordulásai az *i*-vel (cēpēl, cēpērke, hörpēntēttē, lehēa, lehū), az *é*-vel (cserēl, ehēs, észrevēttik, hēttē, kēvēs, mēsēl, mījenk, nēhesz, pēlē, pēmēt, szemēt), a többes szám első személyű birtokos személyrag *ū*-jével (fejēnk, kezēnk) állnak szemben. A nyílt *o*-zás függetlenül a bozogáon, a mohar és az onoka szóban, továbbá a latin nyelvből átvett *-um* végű szavakban pl.: kalēndāorion, oumāriom, pētrom, valamint a komonista és a reoma szavak szóközépi helyzetében, a köznyelvi *-uk*, *-jūk* többes számú birtokos személyrag helyén (*-ok*, *-jók*) pl.: bugyogajók (= nad- rágjuk), dērēkok, háozzok, turajók, (z)ujjók, szagok,⁴ analógiásan a magok-féle alakokban fordul elő. A nyílt *ö*-zés példái független helyzetben a fōrōdik, a gyōjt,⁵ az övēg (üvēg is), a köznyelvi *-ük*, *-jūk* birtokos személyrag helyén *-ök*, *-jök*, *-ēk*, *-jēk* áll pl.: csöcsök, csüőjök, füőggjök, könyvök, lüőccsök, öccsök, ökör- gyök, töktyök. A nyílt *a*-zás csak néhány szóra korlátozódik, a hangsúlyos helyzetű *adu*, *alcsuā* (*uācsuā* is), *baglō*, *parfika*, *paždērgya*, *sarvad*, a hang- súlytalan helyzetű *kapacs*, *kila* és a *pakruāc*-féle idegen szavakra. Nyílt *a*-t találunk *i* ellenében az infinitivus *ny*-es formáiban is pl.: birnya, hinya, innya, irnya, szinya. A nyílt *ē*-zés *i*-vel szemben való erősségi fokára a hangsúlyos

³ A birtokos személyragban, a feltételes mód jelében, a határozói igenév képzőjé- ben, a felszólító mód tárgyas ragozás egyes szám harmadik személyű ragjában labiális irányú illeszkedés történik, ha a szuffixum előtti szótag magánhangzója labiális palatális (csöcsö, kössö, lüőccsö, szípüvö, vügyö, vünnö; l. még a labiális jelenségeknél!).

⁴ Explozívák után főként *-tyok*, *-gyok* pl.: bābgyok, csāptyok, lug'gyok, mōktyok, pāptyok, páorgyok, tiktyok, zabgyok.

⁵ Nyíltabb és zártabb alakjának jelentésmegkülönböztető szerepe van pl.: „... el- mēnēk szēndōt gyōjtenyi ...” az „... összegyūjtōttik a sok pīnszt, mēr ipūnyi ākartak ...” összefüggésben.

helyzetben nagyobb számban találunk példákat: *ēstrāng*, *gēlēszta*, *gēlva*, *hērtēlen*, *kēlincs*, *mēllen*, *vēlla*, *berrad*, *vērradat*, *vērraszt*, *Mēndszent* (a Csehimindszent falu rövidebb elnevezése), *dēák* (ritkábban), míg a hangsúlytalan helyzetet a *gēlēszta*, *hētfē* stb.-félék képviselik. A köznyelvi *ü*-vel szemben ugyancsak *ē*-ző a nyelvjárás a többes szám harmadik személyű birtokos személyrag esetében pl.: *ēdinnyék*, *gyērēktyék*, *kiptyék*, *mīzzék*, *pīnzék*, *tehennyék*, *tejjék*, *velék*, nyílt *ē*-zés áll az *é* helyén a *Bēla*, *Gēza*, *hējja*, *Jēzus*, *mēkü* szavakban.

A rövid magánhangzós jelenségek típusai a köznyelvhez viszonyítva nagy megterheltségűek. A felső nyelvválású hosszú magánhangzók számát nemcsak a nagymérvű diftongálódás csökkenti, hanem a rövidüléssel magánhangzós jelenségek is, a *bészid*, a *fösfin*, az *idēs* stb.-félék. Ha a nyugati nyelvjárás területén dél felé haladunk, csökkennek, majd eltűnnek a felső nyelvválású hosszú magánhangzók, részint simuló diftongusokká, részint monoftongusokká vagy rövid magánhangzókká alakulva, s „... a hosszú *ú*, *ű*, sőt az *i* is hiányzik a fonémarendszerből: *ebbü*, *beütek*, *tüz*, *ut*, *mēktanuta* stb.” (Kálmán B.: Nyelvjárásaink, 69). A felső nyelvválású hosszú magánhangzó és diftongus ingadozás mellett felső nyelvválású hosszú magánhangzó és felső nyelvválású rövid magánhangzó ingadozás is funkcionál. Vashosszúfalú épp e jelenséghatárok átmeneti sávjára esik, miként fakultatíve váltakozó rövid és hosszú magánhangzó variációinak bőséges példatárában is láthatjuk. Így a rövid *i*-zés egytagú szavaiban pl.: *cim*, *csip*, *gyik*, *hid*, *hir*, *igy*, *ir*, *iz*, *kín*, *sir* (ige), *sziny* (kocsi-) *sziny*, *szin* (*szün* is), *fik*, *tiz*, *viz*, többtagú szavaiban pl.: *acil-acil*, *bészid*, *bészill*, *cilba*, *ēdin*, *egisz* ~ *egisz*, *erszin* ~ *erszin*, *fejlemin*, *firisz* (*firisz*), *fösfin* ~ *fösfin* (*fözsvin*), *gērin* ~ *gērin*, *gyikin* ~ *gyikin*, *hētfinn*, *hizik*, *hosszi*, *irva*, *izē*, *izü*, *kēmin* ~ *kēmin*, *kērēszin*, *kiēvin*, *kigyua*, *külluodik*, *kimin*, *kindollo*, *kinyillik*, (*mēk*)*kivānto*, *kivül*, *kivürü*, *kōkin*, *kōmin*, *kōtin*, *leginyék*, *legin* ~ *legin*, *lepin*, *mēkcsip*, *mēgzisrozza*, *nōvin*, *nyüöstin*, *pinték* ~ (*pinték*), *regin*, *sōtitt*, *sōvin*, *szegil*, (*lē*)*szēginkēdik*, *szēkrin*, *szēmirmēs* (*szēmirmēs*), *szille* (*szillel* is), *szivālica*, *szivapāolinka*, *szivvel*, *szomszin*, *teynyiszt* (*teynyiszt*) *tifusz*, *fikok*, *tōrvin*, *vilemin*, *vizzel*, szuffixumos és szuffixum előtti helyzetekben pl.: *segitt*, *szabaditt*, *fejihöl*, *szüvit*, a denominális verbumképző *-it* *i*-je helyén pl.: *buritt*, *gyarapitt*, *igazitt*, *kerittis*, *kíszeritt*, *mozdittyo*, *ordittannyi*, *segitt*, *szabaditt* (geminált *tt*-zéssel együtt), a harmadik személyű birtokos személyrag toldalékos alakú *é*-je helyett pl.: *fejihöl*, *fejittül*, *keziť*, *kezinēk*, *szüvit*, *szüvihöl* adatokat gyűjtöttem. Rövid *ē*-zés mutatkozik az *é* terhére pl.: *csērell*, (*el*)*csērelli*, *ēhēs*, *ēsre vēs*, *hētfē* (*hiētfüō* is), *kēves*, *mētelēm*, *mijenk(ēk)*, *nēhēs*, *szemet*. A rövid *ē*-zés a köznyelvi *é*-vel áll szemben az *Irēn*, *mētēr*, *pērdikāol* példákban. A rövid *ü*-zés egytagú szavakban pl.: *bün*, *csür*, *fü*, *hüss*, *kü* (de *Küssöc*), *szücs*, *szüz*, *tüz*, *tü*, a többtagú szavak hangsúlyos helyzetében pl.: *bünös*, *gyülik*, *gyülül*, *gyürü*, *gyüszü*, *hüvös*, *sürü*, *türi*, *üstö* a köznyelvi *ü*-vel szemben jelentkezik, *ő*-vel szemben a *bēlüllö* (a *bēlü* alak gyakoribb), *kümüves*, *tübe* (tőben), *tüke*, *tülő*, *i*-vel szemben pl.: *szüves* (*szüves* is), *szüvit* (*szüvit* is), *szüvvel* (*szüvvel* is), a hangsúlytalan helyzetekben pl. a *gyönyörü*, *gyürü*, *gyüszü*, *hegedü*, *keserü*, *könnyü*, *kümüves*, *meddü*, *mēkü*, *sürü*, *szinü*, *szierü*, *vísü*, szuffixumban pl. az *errül*, *gyērēktü*, (*jug*)*jizü*, *kerbül*, *kivül*, *kivürü*, *könybül*, *naffejü*, *nabbiēlü*, *nasszēmü*, *szēkrül*, *tehierrül*, *tehiēntül*, (hideg)*virü* adatok fordulnak elő. A rövid *ő*-zés kisszámú példái a következők: *börönd*, *erős*, *erössék*, *előlaggya*, *erössenn*, *elősször*, *előttö*, *ftrhö* (*mēnt*), *föüthö* (ragadt), *gödörhö*. A veláris sor rövid jelenségtípusai a

rövid *u*-zás egytagú szavaiban pl.: *bup, csuf, gyujt, hus, husz, huz, kut, lud, lug, nyul* (fin), *nyul* (ige), *rud, sug, sul, szul, tur, ut, ur, zuz, zsupp*, a többtagú szavak hangsúlyos helyzetében pl.: *butor, furu, gundor, gyujtanyi, gyujtott, hus-sal, mulik, turu*, hangsúlytalan helyzetében pl.: *azuta, bucsu, gyaptyu, háoboru, hattyu, hosszú (hosszi), ifju, sargyu, tilu* (*tilalu* is), *vargyu*, a köznyelvi denominális melléknévképző *ú*-ja helyén pl.: *nahhasu*, a *-tól* ablatívuszi és a *-ról* delatívuszi határozórag zárt és rövidült alakjaiban nyilvánul meg pl.: *abbul, attul, haláoltul, háosztul, házrul, partru*. A rövid *o*-zás egyetlen példája a *bogáorho* (csap). A rövid *a*-zást *á*-val szemben ugyancsak egyetlen példában jegyeztem fel, a *ladika ~ ladiko* (*lándika*) szóban.

A hosszú magánhangzós jelenségek a *júníus*, a *július* (*junius, julius* is), a *hűség*, a *műhel* köznyelvivel egyező formáin, a középső nyelvtanítású hosszú monoftongusok helyén álló zárt realizációk (*li, rúlam, bú, búr, hűség* ('hőség')) s a független helyzetű nyúlásos formákon kívül (*pihen, pihe*) csak az asszociatív megnyúlt magánhangzók (*ā*-zás, *ē*-zés, *ō*-zás) felfelbukkanó jelenségei alkotják e típusokat. A hosszú *ú*-zás például csak asszociatív *l* hatására illeszkedik a rendszerbe. Egytagú szavakban a *mút, tút, dút*, a többtagúak belsejében és végén *o*-val (*gondúködik, gondúndo, megdúgozik, páortúta*), *a*-val (*hasút, vasúva, vasúta, vóolúta*), *u*-val szemben pedig pl.: a *javút, hátúsó, túsó* példák állnak. A hosszú *ű*-zés független és asszociatív helyzetű adatai pl.: *bűjűtis* (*bűövűtis* is), *csípűnyi, gyűnyi, ipűvő, kihörpűtő, kivűrűl* (*kivűrű*), *kűsű, röpűt, sűdűe, sűthas, tűrűget, tűttis* (*tővűtis* is), *űnki, űsz, űt, űtem, űtünk, űvő*. A hosszú *ó*-zás és *ő*-zés teljes egészében hiányzik a nyelvjárásból, mivel helyettük a diftongusos realizációk funkcionálnak pl.: *konkuo, szuaf, tengűő, kűött, tűöttis* (*tűttis* is). A hosszú *i*-zés *i* ellenében csak függetlenül pl.: *pihe, pihen, tík* ('vos'), a hosszú *ē*-zés pedig zárt szótagú *l* kiesése következtében pl.: *bēsűő* (régiesebb forma: *biēsűő*), *ēcserētē, ēfullatt, ēlopta* (*ellopta* is), *ēromlik* (*ēlromlik* is), *ērőjt, ētərūt, mesētē* alakokban él. Hosszú *ē*-zű a *szillē* (*szillēl* is), a *mēre* (gyakrabban *miēre*), a *rēggēre, mesziēnyi, vűsiēp* párhuzamos alakjai a *rēggēre, meszēnyi, vűsēp*. A hosszú *ā*-zás ugyancsak változik a diftongusos realizációkkal pl.: *oura-āru, uoszē-āszēg, uosua-āsua*, (*mēk*)*hounyi*-(*mēk*)*hānyi*. Az *augusztus* (régiesen *ágűsztus*) megfelelője is inkább *āgűsztus*.

A diftongusok esetében az emfázisos nyelvi helyzetek és következményeik befolyásolhatják a realizációt. Így válhat pl. az *áo* diftonus simulóvá, majd monoftongussá és fordítva. A köz- és irodalmi nyelvi *á* itt ennek ellenére nem tekinthető fonémának. Közepes gyorsaságú beszédben az *ua* diftongus realizációja *oq, uq, uo*, míg a nyugodt tempó csaknem minden esetben *ua*-t eredményez. A nyelvjárárs viszonylagosan önálló struktúrájában az *áo, uo, űő, iē* típusúak külön fonémák. „Ami a nyelvjárárs szempontjából fiziológiai jellegében fő típus, a nemzeti nyelv szempontjából gyakran csak realizáció. Annak a fonémának a realizációja, amely a hangrendszer megfelelő tagját a nemzeti nyelv nagyobb részében és fő típusában képviseli, amelyiknek a szerepét tölti tehát be a nyelvjárárs megfelelő realizációs formája.” (Deme L.: MNyJ., NyK. 3: 94.) A diftongusok tehát az *áo* kivételével nyitódó jellegűek. Nyomatékeloszlásról gépi vizsgálatok nélkül csak feltételelesen beszélhetünk. Hallás utáni megállapítás alapján mindenesetre közel állnak a lebegő típushoz (*uo, űő, iē*), az *áo* pedig olykor-olykor tisztán lebegő. Ilyenkor a diftongus első

tagja illabiális *á*. A palatális *üö* bármely fonetikai helyzetben előfordulhat. A fő variáns *üö* realizációi *üö*, *üe*-félék (csüösz, fölhüe, fejkötüe, hüöll), függetlenül a következő szavakban pl.: *belsüö*, *büöcsüö*, *büövenn*, *cipüö*, *csüö* (*csüe* is), *csüösz*, *dicsüe*, *düllüe*, *emelüö*, *erdüö*, *esüö*, *fejkötüe*, *fenyüö*, *fertüözi*, *födüö*, *fölhüe*, *fölsüö*, *füökippen*, *füöll* (*füöl* is), *füött*, *füözelik*, *gyüplüö*, *gyütrüödik*, *gyüözi*, *hiétüö*, *himlüö*, *ismerüös*, *kerthüö*, *készkenyüe*, *kiüüöddzik*, *kisüö*, *köprülüö*, *köfüötüvel*, *küögyökö*, *küllüö*, *küüö*, *legelsüö*, *lepödüe*, *létüös*, *lüöcs*, *mendüergüös*, *meszüö*, *mezzüön*, *nevelüe*, *müe*, *nyüöstin*, *nyüötték*, *üdüö*, *ükölüödik*, *üöll*, *üörködik*, *üörzi*, *pöngüö*, *röndüör*, *röplüö*, *rüöf* (*riéf* is), *rüözse* (*riészüö* is), *serpenyüe*, *sillüödik*, *szüüzüödik*, *szüüzüödik*, *szüöke*, *szüöllüö*, *szüörös*, *szügyellüö*, *szüüö*, *teknyüö*, *tengüö*, *tétüö*, *töpörtüö*, *tüör* (*tüer* is), *üszüe*, *vakmerüö*, *verüe*, *vésszüövel*, *vüölegin*, asszociatív az -öl,⁶ -öly, -el, -ely helyén pl.: *büöcsüö*, *füöp*, *görendüö*, *Gergüö*, *küöcsönn*, *küögyök*, *küött*, *möguötö*, *üötözik*, *pörsüö*, *sindüö*, *tiéjfüö*, *tengüö*, *tiöfa*, *tiöttis*, *törküö*, *vüög*, *züöp* fordul elő. Diftongusos formának fogtam fel a *hüöll* szóban is. Az *ie* általában a középső nyelválású *e* helyén jelenik meg. E realizációnak a lehetségesnél szűkebb keretet szab az *i*-zés, továbbá a kisebb keresztező jelenségek, a nyílt *e*-zés, a *cserel*, *mesel*, az *é*-zés a Gêza, Jêzus, hêjja szavakban. Függetlenül előfordul bármely fonetikai helyzetben pl.: (*z*)*asszonyié*, *aziêr*, *babiêlleviêl*, *biêbic*, *biêl*, *biêka*, *Biêla* (*Bêla* is), *biêlê*s, *biêna*, *biêr*, *biêrmáol*, *böhiênnnyê*, *ciêgiêr*, *ciêkta*, *ciêrna*, *csekiêl*, *cseliêp*, *cseriêp*, *csiêsze*, *csöndiêr*, *diedêlgeti*, *dicsiêr*, *êgyiêl*, *êgyiêpp*, *ênniêl*, *êttiêl*, *êg* ('coelum'), *iêlê*, *iên*, *iêrdêkêl*, *iêrik*, *iêrsêk*, *iêrtêlek* ~ *iêrtlek*, *iêrvinyes*, *fejjiêllü*, *fêkiêl*, *fiêl* ('halb'), *feniêk*, *fiêrjê*, *filiiêr*, *gêrêncsiêr*, *göribiênn*, *guzsöhiêl*, *gyiêmáont*, *gyökiêr*, *gyöngiênn*, *hiétüö*, *hiêzga*, *ifiêbe*, *igiêr*, *iészgeti*, *ingyiêr*, *kemênciêbe*, *kényiêr*, *kerezsiêl*, *kiêccêr*, *kiên*, *kiêrdêz*, *kiêrniê*, *kiêrüöddzik*, *kiêrvin*, *kiê*s, *kiêtláobu*, *kiêz*, *könyiêk*, *kötiêl*, *köviêr láonyiê*, *lêgyiêl*, *leviêl*, *liêccê*, *limonádüê*, *ludviêr*, *máortiê* (*máortiêl* is), *máosiêr*, *mêndêgiêl*, *mesiêl*, *metiêl*, *miêcsê*s, *miêll*, *miêltua*, *miênê*s, *miêr*, *miêr* ('warum'), *miêrnök* (-*nêk* is), *miêtêr* (*mêtêr* is), *nabbiêllü*, *niêhdony*, *niêkûn*, *niêmo*, *nyiêl*, *öcsiê*m, *piêlda*, *Piêtêr*, *pöcsiêk*, *pöcsiêl*, *riêf* (*rüöf* is), *riêpa*, *riêz*, *riêzsuott*, *riêzsiê* (*rüözse* is), *sifoniêr*, *szêkiêr*, *szêrêncsiê*m, *szêriêny*, *szêkêk*, *szêl* ('Wind'), *szêna*, *szêny*, *szêrü*, *szövuösziêk*, *táonyiêr*, *têhiên*, *têkintiêlê*s, *tênyiêr*, *tiêgêp*, *tiêj*, *tiêjfüö*, *tiêl*, *tiêszta*, *tiêtováz*, *tömgyiêl*, *tömgyiê*n, *vêgyiê*, *viêrê*m, *veriêp*, *vêsiêjê*, *vêsiêl*, *vêstêttiêl*, *viêk*g, *zsölliêr*. Asszociatív (*l* kiesés hatására) kevésbé fordul elő, esetleg csak *el:ie-el:ê* váltakozásban pl.: *Szombathiêre* ~ *Szombathêre*, s minden esetben a diftongusos realizáció tartozik a régiesebb formához. A diftongusos realizációk példái a *figyiêp*, *fölemiêlê*, *füökiêtt*, *iêmêntem*, *inciêkêdik*, *nyiêdêgiêl*, *nyiêvê*. Ide tartoznak még a *tiêj*, a *miêre* (*meêr* is), az *iêrê*, valamint az *iêdêtt*, *iêstê* példák. A veláris labiális *uo* fő variáns realizációja (*uo*, *ua*, *uê*, *ug*, *uê*) függetlenül fordulnak elő egytagúakban, többtagúak szóeleji, szóközpei és szóvégi helyzetében pl.: *acskua*, *alcua* (*uocsua* is), *akua*, *aratua*, *baboucs*, *birua*, *buaklás*sz, *bunkua*, *buzquosáog*, *csikua*, *csizijua*, *csomou*, *csuokullo*, *csuânak*, *dísznuê*, *dívua*, *döbädolluadik*, *druat*, *ênynyivalua*, *fijuok*, *forgua* (*sziêl*), *fuak*g, *furua*, *golua*, *gruaf*, *guêla*, *gunyhuo*, *gyallua*, *gyuagyitt* (*gyuagyitt* is), *gyuogyul*, *gyuannyi*, *hasollua*, *háotsuo*, *hêrnyüö*, *hollua*, *huêlga*, *huanapos*, *jádoccua*, *jua*, *juoszag*u, *juüzü*, *Juozseffia*, *kancsua*, *kapálua*, *Káoruê*, *kösädollua*, *kigyua*, *külluadik*, *komuôdija* ('komédia', csak egy adatban), *koporsua*, *kuabolog*, *magyarua*, *mêksuoza*, *miêltua*, *napuora*, *ollua*, *pakruêc*, *percua*k ('pernye'), *puagáor*, *pualo* (*puola*, *pualo* is), *ráoguoggyatok*, *ruêbot*, *Ruobi*,

⁶ Az -öl helyén az *erüökêdik* szóban jelentkezik.

ruozsa (*ruazsa* is), *sarrua*, *savanyua*, *simittua*, *sorompua*, *sündisznua*, *tanittua*, *taplua*, *tarrua*, *tinua*, *tuđuos*, *turua*, *uallq*, *uora*, (*az*) *uqlq*, *uqlsua*, *vakaru*, *valua*, *váojkuo*, asszociatív *l*, *r* hatására az - *l* (*buohq*, *buqt*, *fuqt*, *gyuacs*, *huadot* (*hol-dat* is), *kuobáosz*, *kuadis*, *muenáor*, *uodal* (*uadu* is), *uavasol* (*qlvasol* is), *puagáor*, *szuagg*, *vuqt*), az -*oly* (*bagua*, *fuának*, *Káorua*, *konkua*), az -*or* (*uoromat*), az -*ar* (*uara*), az -*al* (*uoma*, *asztua*) *asztal* is), *huagat*, *kuamáor*, *mékhuat*, *szuamq*, *tuappom*) hangkapcsolatokban s az -*ü* helyén (*savanyua*). Független megnyúlású a *ruabot*. Diftongusos és *l*-les realizációk pl.: *bagol* ~ *bagua*, *akol* ~ *akua*. Diftongusos esetnek fogtam fel a *fuor* (= fuvar) alakot. A köznyelvi *á* helyén jelentkező *áo* fő variánsnak és realizációinak gazdag példatárát az alábbiakban mutatom be. Egytagúakban pl.: *áoq*, *áoqv*, *fáok*, *háosz* (*háosz*), *háq* (*háq* is), *jáorqv*, *káort*, *káott*, *láoq*, *ráo*, *zsáok* (*zsáok* is), többtagúakban szó elején pl.: *ádqvnt*, *áogqos*, *áogyik*, *áogyu*, *állqt*, *ádidiqáll*, *áoprillis*, *áornyik*, *áorul*, *áortónak*, *áorvo*, többtagúak hangsúlyos helyzetében pl.: *báoboqsszon* (-*q*, -*ny*), *báonqt*, *báonyq*, *báonyom*, *báonqolq*, *báqtor*, *báotronq*, *bráozdo*, *dráogq*, *fáorq*, *fáorqt*, *fáozik*, *gráoblo*, *háoboru*, *háolo*, *háolok*, *háonyodik*, *háormanika*, *háorom*, *háqtsuo*, *háozossáogqql*, *jáocqua* *jáosz*, *káoboszta*, *káolho*, *káonyo*, *káoromodik*, *Káorua*, *káoso*, *lábáoval*, *láongos*, *láottyo*, *máosodik*, *máogláoro*, *máqjtér*, *máoktyo*, *máortvé*, *máoskibb*, *máoszol*, *máovo*, *náolo*, *páoco*, *páqiméntom*, *páolinka*, *páollo*, *páon-ciér*, *páortula*, *páosztor*, *páovo*, *ráqjjok*, *ráospu*, *ráoszli* ~ *ráoqli* (= rostély), *ráoztop*, *sáollik*, *sáorgo*, *sáoros*, *sráoglo*, *száqjo*, *száoko*, *száqntunk*, *száornyos*, *száorom*, *száoroz*, *táogqos*, *táomon*, *táqncos*, *táonyiér*, *táorgyuláos*, *táovol*, *váogqgyo*, *váojkuo*, *váologat*, *váolliq*, *váollik*, *váollu*, *váoltozik*, *váodútu*, *váonkos*, *váorgyo*, *váoros*, *záoovo*, többtagúak hangsúlytalan helyzetében pl.: *qdomáony*, *qgáocfa* (*qkdocfa* is), *qjáonqik*, *qkáor*, *qpáom*, *qszáqj*, *qzútdónq*, *bátdáovol*, *bárdóthyo*, *báqgráos*, *báqgáor*, *bújtáor*, *bújtérqyáqon*, *cigáqon*, *csinyáoll*, *csippáos*, *csolláos*, *déjqáok*, *doháqon*, *dromédáor* ~ *dromédáqon*, *éstráqng*, *fértáol*, *gyiémáqnt*, *holáol*, *holáonog* *vát*, *haláonqik*, *halláqok*, *hasznáollo*, *hqtáor*, *hibáos*, *híjdáobo*, *híjdáozik*, *hítfáqon*, *homáolos*, *hombáor*, *hováo* ~ *háq*, *imáoccsáok*, *iráqny*, *ispáqon*, *istáolua*, *Istfáqon*, *kalápáocs*, *kaláqon*, *káláqsszo*, *kópáqonok*, *kaszáol*, *kaszáollua*, *kináollo*, *kiráol*, *kollíot*, *kormáqon*, *kováocs*, *kováosz*, *kuabáosz*, *légváor*, *limonádidi*, *májdáor*, *megbocsáqttónyi*, *Miháol*, *ordénáori*, *orvossáq*, *patkáqon*, *pogáqon* ~ *pogáqny*, *kipinqáolláqok*, *poháor*, *prédikáol*, *puagáor*, *sajáot*, *sajnáol*, *soláqto*, *sováqon*, *sugáor*, *szokáos*, *tlááollo*, *tlááqon*, *tnáocs*, *térnáoc*, *tojáos*, *továqobb*, *uomáqrijom*, *vádqáosz*, *vérqáqony*, *vidáqom*, *vigyáqoz*, *viláqog*, *viláqogqos*, *viráqog*, *szuffixumban* és *szuffixum* előtt pl.: *asztuonáo*, *bérédváot* ~ *borodváot*, *biérmáol*, *buzáqrátáos*, *buzquosáqog*, *csáqpáos*, *csunyáqonq*, (*visz*) *foláos*, *gogyváot*, *gondúmqáo*, *gyéréknáo*, *hosztáo*, *igyáo*, *íftáol*, *kacqgáos*, *máqgáobo*, *márháqok*, *mékcsodáoll*, *minisztráol*, *moháos*, *mossáqok*, *nagyapáom*, *nyaváláos*, *nyugváos*, *pélváot*, *pényváot*, *puđváos*, *raktyáo*, *rigyáqok*, *rogyáos*, *rokonsáqog*, *rostáot*, *száqváot*, *száqjádobo*, *szuamáobul*, *tuápdáot*, *vállnáq*, *Vérqáot*.

A falu magánhangzós jelenségtípusait egyéb magánhangzós jelenségek is kiegészítik, jóllehet csak szórványosan bukkannak fel. Legfontosabb jelenségtípusuk a nazális magánhangzók meglétével áll kapcsolatban: különösen szóhatár esetében gyakori az *m*, *n*, *ny* nazálisok explozívák előtti felszívódásos nazalizációja, pl.: *melegén* *légýén*, *illény* *kis*, *ijén* *szokáos*, *asztám* *mikor*, *iém föl* *is* *fujtam*, *gram* *fijáom*, a nazális után az *l* hasonulása pl.: *küllöllegés*, *hasolluo*, *kílluadik*, *sílluódik*. Magánhangzóhiányt eredményez a hiátus megszüntetésére való törekvés (*águsztus*, *káott*), a szóvégi lekopás (*páláqnt*, *lúher*), a nyílt szótagú szavak magánhangzójának kiesése (*asztáqonq*, *gabna* [*gabona* is], *zabla*),

az idegen eredetű szavak szóeleji mássalhangzó-torlódása (*bráozda*, *gráoblo*, *sráogla*, *tráozsa*). Magánhangzótöbbletet az *istiglic*, a *kordorfil* és a *pèle* szavakban jegyeztem fel.

2. Mássalhangzós jelenségek

Vashosszúfalú mássalhangzós jelenségei közel sem vesznek részt oly mértékben a falu sajátos nyelvi képének kialakításában, mint a magánhangzókéi.

Legszembetűnőbbek az apalatális jelenségtípusok, a *t*-zés (*tík*, *tíkok*, *készte*, *késztek*), az *l*-zés minden *ly* helyén szó elején (*liggat*), szó belsejében mássalhangzó előtt (*helbe*, *hövelk*, *káolho*, *pélva*), mássalhangzó után (*baglo*, *csorosza*, *gráoblo*, *sráoglo*, *zsömle*), két magánhangzó között (*billég*, *foláos*, *foliko*, *foladik*, *furulo*, *guolo*, *gukua*, gömbölü, *gulo*, *háolog*, *helé*, *hüle*, *ibolla*, *milleg*, *ollan* (*ollany* is), *páollo*, *puulo*, *süllep*, *váoloa*, *váollu*), két magánhangzó közötti hangkapcsolat helyén *ll* alakban (*áorullo*, *csalla*, *csuokullo*, *mégdor-gáollo*, *emellük*, *halláok*, *hosznáollo*, *jáoszullo*, *pacalla*, *(ki)pingáollo*, *sajnáollo*, *sorkullo*, *taláollo*, *tolla* (= *tolja*), *uallo*, *üllöl* *l*é, *váodullo*), esetleg analogikusan a *szillé* szóban, szó végén (*borbil*, *csékiél*, *engediél*, *fékiél*, *fogol*, *Gergel* (*Gergű* is), *homáol*, *Káorol* (*Káoru* is), *karral*, *kéhel*, *kiráol*, *Miháol*, *mühel*, *piszto*, *rostil*, *sul*, *szémil*), a szóvégi *lj* helyén *ll* alakban (*borull* a *siromra*).

Az *n*-ezés szó elején nem jelentkezik, szó közepén felszívódásos nazalizációt idéz elő (l. fent), intervokális helyzetben megmarad palatális formában (*asszonyok*, *cigányos*, *edinyék*), tehát csak szó végén érvényesül, ott is egyre nagyobb számban váltakozva a köznyelvi *ny*-es alakkal. A szóvégi *n*-ezés példái: *alacson*, *asszon*, *cigáon*, *doháon* (*dohány* is), *erszin* (*erszín*), *eredmin*, *elismervin*, *éggyezmín*, *edín*, *fejlemín*, *feledikén*, *föstmin*, *fösfin* ~ *fözsvin*, *gérin*, *gyíkin*, *hútfáon*, *köfin*, *kemin*, *kimin* ~ *kimin*, *kérésztin*, *kiérvin*, *keskén*, *kormáon*, *kökin*, *kömin*, *lepin*, *legin*, *mellin*, *nyüöstin*, *növin* ~ *növiny*, *patkáon*, *regin*, *remín* (*remény* is), *székrin*, *törvin*. A palatális jelenségek típusait a *d*-vel szemben álló *gy*-zés kisebb (*báogyoa*, *küögyökö*), az *n* terhére mutatókozó *ny*-ezés jóval nagyobb mértékben alkotja. Példák az *ny*-ezésre szó elején: *nyüöl*, *nyüöstin*, szó belsejében: *báonyom*, *buffanyik*, *börtönyia*, *csinyáoll*, *csipünyi*, *csolláonyos*, *csökkenyik*, *durranyik*, *énnyi*, *elvésznyi*, *fonyott*, *fornyi*, *förönnyi*, *gyuannyi*, *gyujtanyi*, *hazunnyi*, *itlenyék* (= éhesek), (de: *itlen*), *kegyetlenül*, *kényi*, *kuaráonyi*, *masťanyi*, *ordittanyi*, *puffanyik*, *récscenyik*, *réttenyik*, *robba nyik*, *szappannyal*, *szuanyi*, szó végén: *fony*, *illeny*, *köszöny*, *pihen* ~ *pihen*, (kocsi)sziny (*szinyet*), *szieny*.

Morfológiai szempontból említésre méltó, hogy e jelenség felettébb nagymértékben él a főnévi igenév képzőjében.

Frikatív jelenség a *hajma* és a *vaj* ('vagy').

Szinte az egész Dunántúlra, tehát nemcsak a nyugati nyelvjárástípusra jellemző az explozív jelenség szó elején: *gyiék*, *gyel*, *gyün*, szó belsejében és szuffixumban (explozív, *m* és *r* után): *birgyo*, *borgyu*, *bujtörgyáon*, *csavargya*, *csuktya*, *darábgya*, *dobgya*, *fog'gya*, *gyaptyu*, *gyötörgyö*, *harag'gya*, *haraptya*, *kálaptyok*, *kapargyo*, *kargyo*, *kaptyo*, *lajtörgyo*, *mag'gya*, *margya*, *még'gyün*, *megvakargya*, *naptya*, *nyomgyo*, *padtörgyo*, *pörgye*, *raktya*, *rág'gyatok*, *sanyargya*, *sargyu*, *söpörgyö* *el*, *sziktya*, *szomgyus*, *teremgyén*, *tiptyil*, *tömgyiél*, *tömgyién*, *vág'gyo*, *váorgyo*, *vargya*, *vargyu*, szó végén: *dobgy*, *jáorag*, *rakty*, *söpörag*, *váorag*. Morfológiai szempontból ez a típus leginkább a birtokos személyragos főnevekben s az igék alanyi ragozás felszólító mód egyes számú alakjában

jelentkezik. A köznyelvi affrikátával szemben a *borza*, *mazzag* példákban a nem affrikáta-viszony jelensége is felbukkan. Mássalhangzó előtti helyzetekben megrövidült *r*-ek okozta rövid mássalhangzós jelenségeken kívül csak a *miére*, *mére*, *iére*, *uora* képviseli e csoportot.

A hosszú mássalhangzós jelenségek körébe tartozik az intervokalikus helyzetű *l*, *ly*, *k*, *sz*, *j*, *z* (*allul*, *bajjos*, *billög*, *bökköd*, *csollán*, *csollányos*, *dül-lüe*, *iéllenn*, *elősször*, *elüllem*, *elvdollik*, *fejjiér*, *híjja*, *ibolla*, *kellis*, *mezzüö*, *mëllik*, *müllen* ~ *ny*, *páollo*, *száorozann*, *violla*, *zsuppossak*), valamint az *s* (*alapossann*, *büdössébb*, *erössék*, *erössenn*, *hamarossann*, *pirossak*, *sebössenn*, *szüves-senn*, *szükössenn*, *urassann*, *világossabb*, *zsuppossak*), a *p* (*csippa*, *köppen*), továbbá a szóvégi helyzetű mássalhangzók megnyúlása (*hüss*, *uall*, *míssz*).

Morfológiai szempontból az *-it* képző *t*-jének hangzóközi helyzetű nyúlása általánosnak mondható (pl.: *bizonyíttik*, *biztosíttik*, *buríttom*, *buríttik*, *gyarapíttom*, *hasolíttom*, *keríttis*, *segítték*, *taníttuö*). Néha a hosszú mássalhangzó az intervokalikus helyzet megszűntével, tehát pl. szó végén is megmarad (pl.: *gyarapítt*, *gyuagyítt*, *cseréll*, *csinyáóll*, *fordítt*, *hasolítt*, *ípítt*). Megnyúlik az *-n* határozórag (pl.: *pirossann*, *hamarossann*, *urassann*) és a 3. személyű birtokos személyrag előtti intervokalikus helyzetű mássalhangzó, pl.: *liéccö*, *kukacca*, *lüöccsö*, *kiéssö* (*kiéss* is).

Másik nagy csoportját a teljes hasonulásos nyúlás képviseli elsősorban az *így*, *úgy*, *hoggy*, *naggy*, ez, az szavak utolsó mássalhangzójának az utána következő bármely szó mássalhangzójával alkotott hangkapcsolatában pl.: *éb_bika*, *nab_bika*, *éb_bizon*, *ab_bizon*, *ic_ciloz*, *uc_ciloz*, *hoc_ciloz*, *ec_cipüö*, *nac_cipüö*, *ec_cipüö*, *ac_cipüö*, *ics_csapta be*, *ucs_csapta be*, *hocs_csapta be*, *eg_görbe*, *ég_görbe*, *ig_görbe*, *ug_görbe*, *ef_fáozik*, *af_fáozik*, *hof_fáozik*, *if_forog*, *uf_forog*, *hof_forog*, *eh_hiéttel*, *ij_jáor*, *aj_juö*, *ak_köll*, *ek_köll*, *ék_kutya*, *nak_kutya*, *em_mög*, *am_mög*, *em_madgarat*, *um_mety*, *naf_fejü*, *nasz_száoju*, *nasz_szēmü*, *en_nap*, *en_nízi*, *ep_páor*, *ep_picin*, *nas_söprü*, *it_tartyo*, *ut_tartyo*, *ész_zsáok*, *nasz_zsáok*.

Kisebb mértékű a részleges hasonulásos változatok felbukkanása pl.: *naty_szēmü*, *uty_forog*, *nuty_söprü*. Szórványos jellegű, de ugyancsak hasonulásos nyúlásról beszélhetünk a következő hangkapcsolatokban: *rl* > *ll*: *üöll*, *üöllis*, *bollónk*, *kolláot*, *babiélléviél*; *rl* > *rr*: *tarruö*, *sarruö*, *karruö*; *dl* > *ll*: *pal-láos*; *nyr* > *rr*: *láorru*, *asszorru*; *d* + *ní* > *nni*: *szēnni*, *künni*, *annyi* ('ad-ni'); *dn* > *nn*: *annak*, *akannak*; *lj* > *ll*: *alláoro*, *killebb*, *bellebb*, *üllölle*; *dj* > *ggy*: *füöggjö*; *vj* > *jj*: *szijsa*; *gn* > *nn*: *tēnnap*; *gyn* > *nn*: *dēhonnēm*, *tēhannak*.

A zárt szótagú *l* kiesése diftongálódást idéz elő szóbelseji helyzetben (*áomos*, *csipünyi*, *csuonyi*, *mēsēnyi*, *szíēny* ~ *szēnyi*, *páoco*), abszolút szóvégi helyzetben (*ész_száo*, *füö*, *küö*), szuffixumokban pedig használata háromféle: az *l*-es forma (*ettül*, *attul*, *háozbul*); az *l*-t vesztő forma megnyúlt alakban (*attü*, *abbá*), megrövidült alakban (*abbu*, *háozru*).

A mássalhangzó hiánya érintkező szavak határán mássalhangzótorlódás esetén is előfordul pl.: *ní_csinyáosz?*, *guzsghiēt*. Többlet jelentkezik a hiátus betöltésére *j*-vel a *bűjebb* (*bűvőbb* is), *ejēket*, *mijenkek* (*miēnkek* is), *v*-vel a *divuö*, *h*-val a *bihol*, az *l* többlete a *szul*, *szulos*, *nyüöll*, *füöl*, hiperurbánus törekvésként a *szüölke*, a *b* többlete szó elején a *buborka*, szó közepén a *cimbēr* (kukoricacimer), nasale infixum a *bung*, *bungati* (búgócsiga), *luang*, *lombáol* ('lóbál') példákban.

Ugyancsak többletet jelent a mássalhangzó megnyújtása a *bökköd*, *fej-jjēr*, *lökköd*, *mezzüö*, *pökköb* adatokban. A hiátus csak nagyon kevés szóban

fordul elő pl.: *mēnkek, ejēket, tehien, büebb* (büjebb is), *kü mies, dēhonnēm*. Megszüntetésére — bár gyenge fokon — a köznyelvel szemben is fellép a *j* (*fi jam, füies, dēiáok*), máskor érvényesül a diftongussá való összevonódás (*fu ar, hüöll, siēt, süög, suosē, iēszt, meg iēdēt*), a hiátustöltő hang geminálódása (*fējjiēr*), a rövidebb kvantitású hang kiesése (*maīta, háo*). Egyéb esetei: *pētrom, masī, hüökköm, hüss*. Elterjedt jelenség a *v* regresszív zöngésítő hatása pl.: *borodva ~ bēredva, csugvo, főzsdvō, fēgvē, lezsvē, táodvo, vazsvēlla, itt_izs_ruat, fudva, Lezsvádor, huzsvit, vedvē*, az *s + ny* *zs + ny* (báorizsnya, harizsnya). szó elején a *griēta* (zsirgriēta), szó végén a *viszkēd*, hangzóközi helyzetben az *agāoc-fa, káobosztā, ligüör, plagáot* zöngésülése. Ritkábban bár, de a *v* maga is zöngétlenül a *fösfin, haīfan, heīfen, kilencfen, nyuocfan, ötfen* szavakban. Szórványos zöngétlenedések: szó elején (*kancsul* (gáncsol'), *sindüō, pērrēk*), szó végén (*agyak, agyakos*) (*bollonk, pērrēk*). A *paklan* példa az elhasonulásra, *Bēdēnēk, Birgi, kalāon, kalārāobiē, lasponya, polhēt, pōk, pulgāotiēriom* pedig a hangátvetésre.

Nyelvjárási szövegek Vashosszúfalu nyelvéből

Kenyérsütés

(Elmondja Góczán Antalné 58 éves tsz-tag.)

Hát estē bekiszittyük a lisztēt, uty, hogy melegüllön a liszt, kiskováoszt keverünk, kis illesztüöt izs belē, mongyuk öt-hat-hiēt kenyiēr-höl. Asztánn akkor iēllēnn áott a sporhēt mellēt, uty hogy melegēnn lēgyēn, rēggē lēdagasszuk, nēm tul forruo vizzel, a kiskováosztro nēm öntēnyi melegvizet . . . langyossat. Hát iēn asz szoktam. Asztánn akkor lēdagasztom suod belē — aszt nēm lēhēt kihānnnyi —, asztáon ugyē, kiēcēr kēlesszük. Tēknyüōbē iss, asztá akkor kiszaggaōtom zsomborogba. Mikor mēkkēt, asztá akkor ugyē mindēn kemēnciēnek más a szokáoso. Eggyiknā előb lēhēt kiszakasztānyi, uty hogy az a kenyiēr másoccor mēkkēllēn arra a (z)üdüōrē, hogy a kemēncē is kīs lēgyēn. Asztán akkor, mikor mēkkēt a kenyiēr, kipēmētüllük a kemēnciēt; kurugláoval, pemēttel, vizzel asztá akkor szípēm beraktyuk . . . soráobo . . . sz ugyē lēhēt a masī kemēnciēket szabáozoznyi. Hotyha igē sül a kenyiēr, ugyē van illēny kis kihuzuoōjo neki . . . iēm plīē, monygyuk ennek nīncs, az már riggēnn ipūt, dē masī ipūt kemēnciēkhöl van. Ha igēm pirul a kenyiēr, akkor szabáoloznyi lēhēt. Kihuzzuk, hogy ne pirullon, kiēt uora sūtis köll a kenyiērnek. Monygyuk rēggel, ha hatkor dagasztok, nyuoc uorāoro annak mēk köll kēnyi . . . a (z)elsüō kēlis . . . Akkor mēginn qhholkiēt uorāoro bē lēhēd vētnyi a kemēnciēbē. A rīgi ēmbērēk asz montāok, aki nēm tut kenyēret sūtnyi, l'ān, annak nem szabāt fīrhölmēnnyi. Igy van. Aki juo kenyēret tut sūtnyi, annak juo ura kērül.

Káposztasavanyítás

(Elmondja Tóth Józsefné 53 éves tsz-tag.)

Eszellük a káobosztáot, . . . a káobosztáoshorduat má okkor kimostam szēpēn, a köveket is a dēszkáokot is lē küō juol mosnyi, asztáon estē akkor eltiporgyuk. Juol mēgmostíak a fīrfiak a láobokat osztā belēáotok, mīnk mēk hortug belē kosāorbo, vaty szitāovol. Vöröshajmāot tēttünk rā, ēkkis magyarborso, ēkkis pap-

rikáot, s^uat. S^uat minniē többet ráotészünk, annáó jobb. Piēldaol taval mindēn szitáoro ēf fiē marokkal tētünk. Mostat mindēn szitáoro kiēt fiē marokkal tēt-
tűng, de ollaj juo kemīn az a kaobosza . . . An nēm puhul mēk! Mēg magyar-
borsof is . . . paprikáot . . . Máó juo savanyuo. Máó juo. Ollan kemim mind
o (z)áo.

Disznóölés

(Elmondja Góczán Antalné 58 éves tsz-tag.)

Minglunk, ha disznuot ölünk, ugyē hivunk segiccsigēt. Asztán akkor ki-
vűsz . . . a (z)iēn uram szoktya mēgüőnyi. Asztán iēn is odamēnēk a virt kever-
nyi, perszē nēm fīlēk tūló aziēr, asztám mikor ollan kēservesen tuggya mēgüőnyi,
iēn ollan idēgēs vagyok, ot mīrgelűödöm. — Szurd agyom máó a zanyádó uristē-
nīt aszt a disznuot, ne kinozd. Ugyē háód valuosáoggol a záollgotot nēm juo kinoz-
nyi. Kivűszik, mēkpörzsülik, behozzók, mēgmossák, asztáó akkor mikor fű-
tészik a bontuosziēkre, nēm tudom, hogy magōkná szokáo-sē vaj nēm, ott a kiēt
elsűő láobo között, id bemeccik. Asztá akkor, aszt mindig uk küő mēksuo-
zao . . . 'kkor hamar, uty háóttul a kezembē ēkkis suot, oda a disznuohol, mēk-
suoszlam, ha eszrevēttē a zuram, akkor juoll odardogott a kiēssel a kezemre. Ez
ēggy illen szokáo, tuggya! Asztá akkor eldarabulláok, (z)anyuosom szokott fű-
őnyi, iēn a belet pucútam. Lēsuozzák a húst, asztá akkor gyűn a hurkaűőtis,
mosmáor csak áotalláobo vivē rizsáobul, zsömlīēd bēlē, ēkis torhonyád bēlē, juo
zsirosra, asztám mikor fűőstük estē a hurkáot, akkor mindig a (z)anyuosom kiē-
dēsziē a (z)anyuosomtul: — Mit fűősz kent komáomasszon? — Szijjat — lú-
faszt — kövecset — am mēg aszt fēlētē vissza. Háoromszor. Mēgin csak: — Mit
fűősz ket komáomasszon? — ih háoromszor emont o'sz szijjat — lúfaszt — kö-
vecset. Háot osztā ugyē mēgvuat a hurkaűőzis, perszē ovvol vigyáoőnyi kollött,
hok ki nē fűöllōn a rizso a hurkáobul. Na mast asztá okor szētük a szalonnáot,
a priēshurkáot tūőtöttük. Iēm fōl is fujtam a belet . . . mēgnisztem. En arra nem
vuotam kinyēs. Arra piēldaol kinyēs vagyok, hogy a biēl tiszta lēgyen. Asztá
akkor mēktūőtöttük. Máosfiēlē fajta hurkáot nēm szerētünk — máossal. Etyfiēlē
rizsáossof, osztáon kīsz. 'tá eszellük a szalonnáot, máosik nap nyugottan kisűty-
tyük. Háot osztā im mináolunk . . . lēgaláobbis isz szokott a disznuölis lēzajlanyi.

A „ludviēre”-ról

(Elmondja Góczán Antalné 58 éves tsz-tag.)

Éccēr a (z)iēn uram hajnali misiēre mēnt. Asztánn asz monja, hogy iēre
Peresztegēnn innēid idáobb ojan hosszú nyomuorudforma, oam viláogított-forma
vuot, hogy uszott a (z)iēg alatt. Hát aszonygya ű is igēm mēgiēdēt. Mēk hát fī
is tūló. Na mast osztā iēn eszt idēsápáomtu hallottam, szēgintū, hogy mikor ű
leginy vuat, asztám mēnt éccēr innēt uoszēgbū haza. Osztā uan ēb burittua alak
— tuggya mim falam vannak a burittuok — csak ēkezētēt utáoőno pōrgülüőnyi.
Mēnt utáoőno. Asztám mikor hazaiēt a kapuhol, ēn nagyot káoromkodott.
— A (z)anyádó iēre mēg uora, ki vagy vaj mi vagy — aszonygya — csak eltűnt
a burittuo, ēk kōfluastik lētt ott.

„Savanyua Juozsi”-ról

(Elmondja özv. Kardos Józsefné 58 éves háztartásbeli.)

A Savanyua Juozsi mindig bemént a (z)ärdüöbê, a (z)erdüöbê tartuoszkodott, azutáom mindig vuotak ollam majorok. Asztáa birkáog vuotak asztán a széginembêr hõ nem mënd bê a Savanyua Juozsi, halom mindig a (z)urakhuo mënd bê: Uodorfáoro . . . itt Uodorfáonn izz vuotak. Asztáom mind a gazdag urakho mënteg bê, asztám mindig birkáot kiérték. Onnáj vüttik el, de a szeginyékhuõ nem mënteg bê. Háot itt Uodorfáonn izz vuotok . . . vuad birkakua, onnagid izz birkáot kiérték, attak is nekijjê a (z)urak. Vagyis azok a páoszorok. Akik üöriszfik a birkáokot. Azutáonn mindig attak neki, évüttik. Bê a (z)erdüöbê, asztáonn, ha valaháom mëntek, kuháotom mëntek, asztáon a lúnak a patkaja mäg vuot fordidva. Azutáonn in nem gyütték ráo sohosê, hun tartuoszkonnak a betyáorok, mer a lúnak a láobáonn a patkuo mäg vuot mindik fordidva vuot. Asztáom suosê tüttak elnyomoznyi, hom miêrê izz vannak. Hát ennyi tudok rula mondaayi, mer esz hallottam. . . . Savanyua Juozsirul.

Savanyõ Juozsi tizêhhac ciê galáoyjo
Mëgakatt a (z)erdüönn êcs cserfajáogbo
Csársá jáogo êrezd el a tizehac ciê gatyáomot.
Mert ha uriê vagy, ha parasztiê, lëvüoglok.

Karácsonyi kántálás

(Elmondja özv. Kardos Józsefné 58 éves háztartásbeli.)

. . . A Jëzuskáot hordosztáok. Igen szip katuláocs csinyáotok. Asztáom teli-
raktáok körbê szallaggal mäg gyöngyêl. Asztáon êsz szép szobrot áolitottak . . . abba
a kafuláobo, asztáon a láonyok: szipê fõlüötösztek fejjiê ruháobo, ki vuotag
gyönygyözwô ja mëllek . . . annyi gyöny vuot a mëllekên . . . gyönyörüjên ki vuot
a hajok csinyáovo, asztáom mindêh háoszho bemënteg -- behoszhattjuk a Jëzus-
káot? — Igen csak tessik hozzáotok. Lëttük a (z)asztuora, asztá inêküték: mën-
yböl a (z)anygyal. Halad jupáoszor pajtáos, — asz mäg a legínyêk inêkütik,
mikor elmëntek a legínyek csoportossann muzsikáonyi mäg asztáon . . . mäg inê-
künyi, asztáonn êlkeesztik inêkünyi: Halad jupáoszor pajtáos.

Halad jupáoszor pajtáos, hogy min dolog törti . . .
Legeltetëm kis nyáojjomat éjpont-nap közep . . .
Tákintek a (z)ägäkrê, báomulva csodáoro
Anygyaloknak seregü, hogy rëpülni láotom.
Mëgrëttentët s a láotáos, de volt juo hirhalláos,
Mert a (z)anygyal hirdeti: született Mësijáos.
Bëtlëhembe hogy mënnyünk, hogy mënnyünk keresni
Ottam fëltaláolhattjuk — báotörött engëm.
Elindultam a (z)utra szivem örömêrê,
Mert a (z)anygyal csillago vezet a szent hejre
Mondváon idës istenëm, mej ronygyos kis hajlik!
Szerelemës üdvözittüm háot itten született.

A boszorkányokról

(Elmondja özv. Kardos Józsefné 58 éves háztartásbeli.)

Hosszuperesztégén történt ez, ahul lucasziékcs csinyáot a Gergűe Juoska báocsi, még a Kardos Ferku báocsi. Aztán Luca naptýdon el... Luca este készít csinyáonyi a lucasziéket. Mikor a... abba csinyáotok mindén este abba a lucasziégbe valami. Lucátú karácsonya. Azután a... karácsonkor, karácson elűd vala este még karácson este ütöttig belé a 'legutolsua' íket. De mindik csinyáotog belé valami. Ekközbe, mikor a lucasziék mekkiszűt, valami... fűt-hővákto, csak nisztik a (z)emberek, összötörött a lucasziék. Akkor mekharagudott az a kiét ember. „Aziéris mekcsinyáolluk” — akkor újra mekcsinyáotók a lucasziékét.

Mikor mekkiszűt a lucasziék, akkor elvűttik a templomba. ifi misiére vűttik el a templomba a lucasziékét. Akkor asztá oda dotok, tuggy, oda a padok háto mögé. Oda a kuorus aldo. Arra rádotok, arra a lucasziékre. Asztám, mikor mentek, akkor máo szuartaók — am o máokot. Asztá ottannak igen kévezs váort kerítették magoknak, uh hor rádotok a lucasziékre, mikor a szentmisiéneg víge vűt, némigén, tűttak lészáonyi rula. Asztá odamént éty tuduos, amellik mekfokta őket.

— A, háot nem tűttok tik innej lészáonyi, gyérték lē — aszonygya — iszél lē tűttok tik innej gyűnyi. Mikor a máosik tuduos mekfokta, lészáolitotta őket a szeikrül. Az vezette ki őket... Rígente boszorkányog vűtak. Od vűtak a templomba. Asztáon akkor mindig megtűtták, hok kik a boszorkányok. Ugyé azok-óak többög vűt, mér azoknak töb vűt a tejjék, a turajok, a pénzék... figyietik őket, hogy azoknak töb mindénnyeg vűt, mind em máosnok.

A „Sági Biru, Ilonka” balladája

(Elmondja özv. Kercza Istvánné 72 éves nyugdíjas.)

Juo estiét jú estiét Sági Biruoni asszon
Ithum van-é a láonyo, a (z)ien kedváz galambom
Ithum van, ithum van a belsű szobáob
joizűjén aluszik paklanos áogyáob.
Mennyem be hozzájjo, külgye el a bálbo
Kél föl idés l'ányom, eréggy el a bálbo
Szép fehhier ruhádot közsd a dērekadra
Szib brunnēr cipűdēt hussz föl a lábodra.
Juo estiét, juo estiét, no miér is hívattól?
Jőj hozzáom közlel, majd akkor megmondom.
Huzzátok hangáoszok, sági-beli hangáoszok
Mos mulatek kedvemre Sági Biru lányávol.
Erössz el anygyalom, nem erösszlek anygyalom
Ha a (z)enyim nem lēttiél, máosiē sē lēhessiē.
Erössz el anygyalom, erössz el ha mondom,
Szép pirozs vérēmēt ēcs csöppik kiontom.
Huzzátok hangáoszok, estiétül rēggelē
Sági Biru Ilonka iēppem mas haldoklik.

*Nyis ki idēsanyām, zöldre fōstōtt kapudat,
 Had vigyig bē rajta a szīp mēkhalt lānyodat.
 Boncs fēl idēsanyām, a pelhēs áogyodat,
 Fektesz lē bēlē a mēkholt lānyodat
 A sāgi tēmētűő, nyidva a krēt kapujja,
 Sāgi Biruā Ilonkát mazs viszig bē rajta.
 Sirhacc idēsanyāom, borull a siromra,
 Mindik sirva gondoll a mēkholt lānyodra.*

Jónás Frigyes

Fejezetek a nyelvjárási mondattanból

Dolgozatomban a nyelvjárási mondattani vizsgálatok sok lehetősége közül emelek ki néhányat. Célom kettős. Egyrészt némely nyelvjárási mondattani jelenséget kívánok leírni, másrészt hasonló munkára szeretném serkenteni mindazokat, akiknek módjukban áll, hogy mondattani kérdéseket nyelvjárási anyagon vizsgáljanak.

Sietnünk kell a nyelvjárások mondattani jelenségeinek leírásával is, mert nyelvjárásaink e téren is köznyelviesülnek. Eltűnőben vannak azok a sajátosságaik, amelyek a köznyelvben, illetőleg több más nyelvjárásban ismeretlenek (tévedés volna azt gondolni, hogy mondattani tekintetben a köznyelv és a nyelvjárások között ma már csupán elhanyagolható eltérések vannak). De ne markoljunk túl sokat, hátha keveset fogunk! A nyelvjárási mondattan vizsgálójának korszerű előtanulmányok nélkül kell munkáját elvégeznie (l. Végh József: MNyj. 2: 50; Imre Samu: NytudÉrt. 72. sz. 79). Nincsenek még kidolgozva a gyűjtési módszerek sem. Ezért inkább egy-egy jelenségekör, egy-egy mondattani fejezet pontos, kellő részletességű leírására vállalkozunk, mint elnagyolt, áttekintő leírásokra, amelyeknek kevés hasznát vennénk (l. Végh József: MNyj. 6: 108).

Vizsgálatom anyagát a rábaközi Mihályiban gyűjtöttem, megállapításaim is természetesen csak erre a nyelvjárásra vonatkoznak.

1. A mondatátszövődés

Gyakori jelenség. A közlésben fontos, többnyire új tartalmi mozzanatot kifejező mondatrész (lélektani állítmány, comment, újságoló rész) a mellékmondatból átkerül a főmondatba, zömmel mondatkezdő szóként. A nyelvjárásban jóval gyakoribb, mint a köznyelvben. A mihályi nyelvjárásban öt típusa van.

I. 1. Tárgyi mellékmondat alanya → főmondat tárgya. Például: *A nyulat látom, hom még van dögvő.* *A Pistát monták, hom még lett opérávo.* *Hallom a szí él t, hof fuj.* *A Jan csit tudom, hor roz gyerék.* *A szalon ná t nēm tudom, hun van.*

2. tárgyi mellékmondat birtokos jelzője vagy datívus possessivusa → főmondat tárgya. Például: *Azt a lá n t nēm tudom, hun a kabáttyo.* *A k o t l u ó s t láttom, hogy a csibéji a kiskerbe mēntek.* *Esz t a g y e r ē k ē t nēm tudom, mi a bajja.* *A s z ē m ü v e g ē k e t szeretnīm, ha tunná t, hon nēm itt a helék.*

II. 1. (3). Tárgyi mellékmondat tárgya → főmondat tárgya. Például: *O l a j k á l h á t nēm tudom, hun kapunk.* *A c s i b i é t láttom, hov viüttő a kutya.* *K ē n y e r e t montam, hov vág'gy, nē kalácsot.* *A h u z s d a r á l u ó t szeretnīm, ha elhozná.*

2. (4.) Tárgyi mellékmondat határozója → főmondat határozója. Például: *E b b ü l akartam, hogy aggyá, nēm abbul.* *A s z o b á b o gondútam, hov viüd be.* *M i h á l i b a n nēm*

tudom, hogy az lét vőna. A k e r b e láttom, hogy az alma elfogyott. Abba a p o h á r b o láttom, hov van tej.

3. (5.) Alanyi mellékmondat alanya → főmondat alanya. Például: *A képek jűók, a P a l i azér láccik, hob beteg.*

Mint látható, legtöbbször tárgyi mellékmondatokban fordulnak elő, megfelelő állítmányú (*lát, akar, mond, hall, tud, gondol, hisz*) főmondatához kapcsolódva.

Az I. típus (1.–2.) szóban forgó – ritka szedéssel kiemelt – szavai nem azonos mondatrészek szerepét töltik be a fő- és a mellékmondatban, a II. típuséinak (3.–5.) fő- és mellékmondatbeli mondatrészfunkciója viszont megegyezik (morfológiailag természetesen azonos módon vannak jelölve). Az I. típusban a kérdéses szavak a mellékmondatból a főmondatba kerülve a főmondatbeli állítmány determinánisaivá lesznek (*hallom, hogy fűj a s z é l → a s z é l t hallom, hogy fűj*), a II. típusban egyidejűleg két állítmány

↑
vonzatainak értelmezhetők (*láttam, hogy a kutya vitte a c s i b é t → a c s i b é t, láttam,*

↑↑
hogy vitte a kutya). Ebből az következik, hogy a II. típus egyszeri szórendi változással

– ti. a főmondatba átkerült mellékmondati mondatrésznek a mellékmondatba való viszszahelyezésével. – normális, szabályos mondatná alakítható (*olajkályhát nem tudom, hol kapunk → nem tudom, hol kapunk olajkályhát*), az I. típus viszont nem (*a Lacit tudom, hogy rossz gyerek → *tudom, hogy a Lacit rossz gyerek*).

Mindegyik mondatfajta megegyezik abban, hogy létrejöttét a közlés fontosságának, a beszélő kiemelő, hangsúlyozó szándékának köszönheti. A közlés szempontjából legfontosabb mondatrésznek első, mondatkezdő helyre, illetőleg összetett mondatokban előbbre kerülése sok nyelvből ismert jelenség. A magyar nyelvbeli mondatátszövődés É. Kiss Katalin véleménye szerint az indoeurópai nyelvek transzformációs generatív leírásaiban emelésnek nevezett szintaktikai művelet változata (l. lejjebb). A főntebb bemutatott mondatfajták és a szabályos szerkesztésű mondatok közötti átmenetek – s történetileg az előbbieket előzményei – azok a mondatok, amelyekben valamely mellékmondati mondatrész kiemelés, hangsúlyozás végett ugyan a mellékmondatot megelőző főmondat élére kerül – s az intonáció szerint a főmondat részévé válik –, szerkezetileg tartalmilag azonban továbbra is egyértelműen a mellékmondatba tartozik (tehát a kérdéses mondatrész a mellékmondati állítmány determinánisa marad minden tekintetben). Például: *A Pali tudom, (hogy) ott is jó gyerek. A borotvát jó lesz, ha leteszed. A hugi nem tudom, hol van. Arról nincs az a pénz, amiért lemondana. Katonának tudom, hogy elvisznék. Nekem nem bánom, ha nem hoznak ki széket.* Ezek a mondatok pedig a következő, közbeékeléses típusból jöttek létre, az intonáció megváltozásával: *katonának – tudom – (hogy) elvisznék.* Különböznek a felsorolt mondatfajták abban, hogy más-más mértékben függetlenedtek a mondat szerkesztés általános szabályaitól: 1. *a csibét látta, hogy vitte a kutya,*

↑ ↑
2. *a szélt hallom, hogy fűj,* 3. *a lányt nem tudom, hol a kabátja.*

↑
A közlés fontossága a bemutatott esetekben áttöri a mondat szerkesztés hagyományos szabályait (l. „die Einstellung des Sprechers zum Satzinhalt kann auch in Widerspruch zu der Satzform geraten, die für einen bestimmten verallgemeinerten Sachverhalt typisch ist”; W. Schmidt: Grundfragen der deutschen Grammatik⁴. Berlin, 1973. 314). Az így létrejött mondatok a nyelvjárási beszélő számára értelmesek, természetesek. A fontos, új mondanivaló kifejezésének hatásos, stilisztikailag expresszív, egyértelmű eszközei.

Az itt bemutatott és hasonló mondat típusokról Simonyi Zsigmond (Köt. 2: 81–4), Zolnai Gyula (Mondatátszövődés: AkNyÉrt. 1926. 24/8: 293–317, 329–36) és É. Kiss Katalin (A mondatátszövődésről: előadás a kaposvári szövegtani vándorgyűlésen, 1978. Kézirat, 14 l.) írt. Zolnai régi magyar nyelvi, korabeli köz- és irodalmi nyelvi, valamint nyelvjárási példák alapján csoportosítja őket. Tipizálásának alapjául a kötőszókat veszi. É. Kiss Katalin azt bizonyítja dolgozatában, hogy „e látszólag rendhagyó, rendszerszerűtlen, ad hoc szintaktikai jelenség szerves része egy . . . a topic és a fókusz fogalmára épülő magyar szintaktikai rendszernek” (1.). Magam — szintaktikai-szerkezeti összefüggések alapján — a jelenség egy helyi nyelvjárásban való elterjedtségét, mai állapotát és típusait kívántam bemutatni.

2. A szükségesség 'müssen, sollen; necesse est' kifejezőmódjai

(1. muszáj köll, 2. muszáj, 3. köll)

Erősségi fok szerinti csoportosításban:

1. *muszáj* + főigeiként ragozott *köll* + főnévi igenév. A legerősebb szükségesség, a megföllebezhetetlen erkölcsi és egyéb kényszer kifejezője. Feltételes módban nem fordul elő. Példák: *Aszt akargya evvel elírnyi, hogy 'én is muszáj köllek (= kelljek) odamēnnyi. Muszáj köllöttünk mīnk is aratynyi, mer má rigēm megírēt a gabna. Arra mēnt ki a játik, hogy ű is muszáj köllön (= kelljen) kivonányi. Muszáj köll ebbe belenyugonnyi, ezēn nēm lehet változtatynyi.*

2. *muszáj köll* (*k^uō*) + főnévi igenév. Mivel személytelen, az 1. típushoz viszonyítva tompítottnak, stilisztikailag nem annyira expresszíven fejezi ki a szükségességet. Példák: *Muszáj köll abba belefognyi, mer az űdűő igēm sürget. Muszáj köllöt valamics csinányi velē, mer má mozdulatlan vuót szēgin fejē.*

3. *muszáj* + főnévi igenév. Személytelenül fejezi ki a szükségességet, az 1.–2. típushoz képest stilisztikailag semleges. Példák: *Muszáj belevágnyi valamibe, nincs pīnzünk. Muszáj v^uót lēvágnyi a borgyut, ugyis mēgdōglōt v^uóna. Muszáj v^uóna kiszēnnyi a krumpit is a kerbe, de nem vagyok j^uöll.*

4. nominatívuszi alany + *köll* (ragozatlan) + főnévi igenév. Az alany kiemelt, hangsúlyozott. Különösen emphatikus mondatokban gyakori. Stilisztikailag expresszív, de a szükségesség kisebb intenzitású, mint az előző típusokban. Példák: *Ak ki köll onnáj gyūnnyi, ha ēccēr belemēt. Az elnōk is tunnyi köll aszt, mi lēssz. Hāt 'én dilutān lē köllöt fekūnnyi, ollan rosszū v^uótam. Mīnk k^uō tartanyi a hátunkat, ha valami lēssz.*

5. nominatívuszi alany + *köll* főigeiként ragozva + főnévi igenév. Ez a leggyakrabban használt, stilisztikailag semleges szerkezet. A *köll* paradigmáit l. MNY. 1966: 111–2. Példák: *Mīnk köllünk mámo kimēnnyi a mezz^uōre. Diszn^uokat köllök ētetynyi. Leckⁱēt köllünk csinányi. Ki köllenīnk eresztenyi a tikokat a tikházbul. Asz kíványom, hogy ezēk köllik (= kelljek, ti. hogy nekik kelljen) kīganafoznyi az istāl^uót.*

6. alany (részeshatározóként) + *köll* (ragozatlan) + főnévi igenév. Az idősebb, tősgyökeres nyelvjárási beszélők nyelvében kicsit köznyelvi ízű, s ha bizonyos helyzetekben előfordul, többé-kevésbé választékosnak hat. Az 5. típusnál jóval ritkább, de terjedőben van. Példák: *Nekēm köllött este levelet írnyi. A tikoknak idē köllenē gyūnnyi a szemⁱēr.*

3. Sajátos egyeztetéstípusok

1. Határozottságbeli értelmi egyeztetés: birtokos személyjeles névszó határozatlan tárgy szerepében.

A nyelvjárásban gyakran előfordul a birtokos személyjeles névszó határozatlan tárgy funkciójában. E részelő (partitívuszi értelmű) tárgy „azt fejezi ki, hogy több hasonló személy vagy dolog közül néhányról vagy csak egyről van szó, s ezért határozatlan jelentésű” (Rác Endre in: Lőrincze szerk.: Édes anyanyelvünk² 373), miként a népdalban is: *az egri kávésnak két lányát ismerek*. A partitívuszi jelentésű birtokos személyjeles tárgy melletti alanyi ragozás határozottságbeli értelmi egyeztetéssel jön létre. Ez a tárgy alakjánál fogva ugyanis tárgyias ragozást kívánna, mégsem az áll mellette. Az effajta „értelmi egyeztetés ugyan egyre ritkább, de helyenként a mai köznyelvben is felbukkan” (Rác in: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Szerk. Rác Endre és Szathmári István. 67). A nyelvjárásban ma is gyakori. Példák: *Né fillén, tudok én annak jó orvosságát. Ösmerék én annak ezer meg ezer m^ugygát. Ném talátok senni bajját a k^urházbo. Szagát érzék a husnak. Három vigít hagyj ot neki. Szerézz ennek a székfűnek mag'gyát. Maj vüszök annak párgyát. Ismerék én igen okos emb^ureknek igem böszme fíjajit is. Boncson ki ér ríszit a kötelinek. Az íjjel it három sunkámot éloptak. Nekem mellit aggyon idésanyám. Zsirossát kirék. Virág'gyát is szénnek, n^umcasak termísit. Ha kap, hoz melléhusát, mellit. Mindényeket (= mindenüket) elannak. Kimosatok, kipucútatok, eladatok mindénemet. Minden títát kibeszit nekem. Minden csomagunkat kivütt. Minden csib^uenket évütt a fíreg. Éloptak három tikomat. Kidoptak égyg ablakunkat. M^ugd^uézmátok nity szívajánkot. Behívatlak k^uét szomszídunkat a tanácsro. Kiállítot a bir^uó három focistátokat. K^uét kiscsib^uenket fujtot még a kutya. Bevert a j^uég égyg ablakunkat.*

2. Szám szerinti egyeztetés

A) Kihalóban van, már csak elvétve hallani a legidősebbektől a következő típusú mondatokat: *k i j j^u é k* ezek a lovak (*tehenek, cip^uók, gyerekek, házak* stb.)? A birtok (*házak, lovak* stb.) többességét jelölik a birtokoson (a *ki* kérdőnévmáson), de nem az -i birtoktöbbsesítő, hanem a -k általános többesjellel.

B) A főnti mondatípus változata, amelyben a birtok többes voltát a birtokoson birtoktöbbsesítő jellel jelölik, szintén erősen visszaszorulóban van, bár — megfigyelésem szerint — gyakrabban hallható, mint a főntebb idézett típus: *k i j j^u é j i* azok a ludak az uccánn (*ezek a lovak, malacok, kabátok* stb.)? Az általános használatú szerkezet a nyelvjárásban ma ez: *kinek a lovaj, tehenéj, gyerekej* ezek?

C) A főnti két típushoz hasonlóan nagyon visszaszorulóban, sőt kihalóban van az a birtokos szerkezet is, amelynek determinánsa többes számú mutató vagy visszaható névmás (*ezek, azok, maguk*), s amelynek alaptagja nem egyes szám 3. személyű — mint a köznyelvben: *ezek ház-a* —, hanem többes szám 3. személyű birtokos személyjelet kap: *ezék házzok még n^um ollan rígi. Azok petr^unc^uéjék jó nagy lét. Magok bajjok, hogy az arátssal ollan sokat vártok*. Itt is szám szerinti, a determináns (→) és az alptag közötti egyeztetéssel van dolgunk. (Vö. 3.)

3. Értelem szerinti egyeztetés

Kihalóban van, szociálisan már nem általános érvényű, tehát a nyelvjárást beszelők számára is archaikus a *szomszíd^uék kertyék, János^uék pajtájok*-féle birtokos szerkezet. A birtokos jelzős determináns -ék képzős, tehát egyes számú, az alptagok azonban többes szám 3. személyű birtokos személyjelet kaptak. Éspedig azért, mert az -ék képző (jelentése: [Nomen + és +] 'családja, ill. mások') kettő vagy több személyt jelöl s eszerint, tehát a birtokos jelző értelme szerint egyeztetették a birtokot a (←) birtokossal. További példák: *Vilmáj^uék kertyék, Rabij^uék pajtájok, szomszíd^uék udvargyok, tanít^uójj^uék házzok, kocsmáros^uék szekerek, tisztölend^uójj^uék ünneptyék, doktor^uék kapujok* (ill. különböző ragos alakjaik, pl. *J^uóskáj^uék kertyekre, Pint^uér^uék jógygökönn* stb.).

Ez a szerkezet — adatközlőim szerint — a déd- és nagyszülők idejében még gyakori volt. (Vö. 2.)

4. Az alany fajtái és kifejezés módjuk

I. Határozott. Például: *a fíjuk a kerbe vannak. A szomszíd beteg.*

II. Határozatlan: 1. határozatlan névmás (*valaki gyün, valami zörög*), 2. többes szám 3. személyű igei állítmány (*hosztak kostúnyi valamit, zörgetnek, nekünk nem sz^uótak*), 3. *van* különböző alakjai + határozói igenév (*még van híva, ki lesz^uó pofozva, még lét monva, f^uó v^uótak díszítvő*).

III. Általános: 1. általános névmás (*mindentki gyűjön el, senni nem törtint*), 2. *embër*: a beszélő többnyire saját személye helyett mondja (*ha tunná az embër, mit tęgyn; dúgozik az embër*), 3. *az embër gyerekë*: 1. az embër (2.) a. föntebb (*mi csinállon az embër gyerekë, ha ëccër iv van*), 4. *vílág*: ritkább használatú; fokozó, nagyító hatású, a befolyásolás szándékával (*mëksz^uól a vílág ez^ér is; az egisz vílág ellenëd beszül*), 5. állítmányként használt főnévi igenév: érzelem nélküli beszédben, a pusztá tényközlés fontos (*hallanyi, hogy gyünnek; ahogy oda kiürnyi a f^uód vigire, ot vannak létiv a zsákok; innej mindënt látynyi; m^ég nem tunnyi sëmmit së*), 6. ragozott igealakok: a) egyes szám 2. személy: kioktatáskor, tapasztalat átadásakor, tegezõ viszonyban (*ha sok termíst akarsz, akkor k^ét rügyre vágod vissza; në a fejít verd, mer akkor mëgbokrosodik; ha pinszt akarsz, akkor dúgozz*), b) többes szám 1. személy (*nëm engegyük kiöntenyi a Rábát*), c) többes szám 2. személy (*nëm hinníték, ha arrú lënnë sz^uó*), d) többes szám 3. személy: ez a leggyakoribb (*akkor mënnek a doktorho, mikor má nagy a bajj; arattyák a buzát; szánytyák a kertëket; huzzák a talp alá val^uót*).

Elmarad az alany: határozatlan 2. — 3., általános 4. — 5., valamint a tapadásos alanyú mondatokban (*díre jár, terítvë van*) és az ún. alanytalanokban (*esik, dörög, villog, zuhog, derül*).

Kiss Jenő

Pipere és szinonimái

A *piperéz* szónak több, a hangfestés síkján közelálló, a képzésmód tekintetében pedig azonos szinonimája van, úgymint *ficeréz*, *ficseréz*, *ciceréz*, *csicseréz* és *süsörél* (*felsüsörél* 'felcicomáz', MTsz.). A szinonimának különös nyomatékot ad, hogy valamennyi igének egyszersmind 'megpetél (hímszárnyas a nőtényt)' jelentése is van: *pipiríz* 'megpetél (kakas a tyúkot)' (MNy. 50: 502, Nyitrabesnyő, *i-ző* nyelvjárás), *cicerél* ~ *csicserél* 'ua.' és 'tapogat, fogdos' (TESz.), *ficeréz* 'párosodik (a vad madár)', *ficerész* 'nevetgélve játszadozik' (TESz.) és talán a *sisál* (a *süsöre sis-* ~ *süs-* tövéből l. később) 'megpetél' (Kálmán: MNyjár. 4: 194, Bajka).

Dolgozatom célja annak a kimutatása, hogy milyen töből, milyen képzőkkel épültek fel ezek az igék, s hogyan viszonylik a két, annyira különböző jelentés egymáshoz.

Előbb azonban meg kell cáfolnom azt a régi, még Szarvas Gábortól származó szófejtést, mely szerint a *pipere* szó egy latinból átvett, jöllehet „önállóan nem adatolható” *piper* 'bors' szó magyar származéka, mégpedig a *piperes* 'fűszeres' jelentésű melléknév *pipe-rés* változatából elvont főnév (TESz.).

Itt mindjárt feltűnik, hogy a 'bors' jelentésű alapszóra egyetlen adatunk sincs (egyébként is fölösleges átvétel lett volna), emellett származékainak sincs 'borsos' jelentése. A *pipere* és származékai először MA.-nál (1621.) kerülnek szótárba; itt a *pipérés* 'elegantulus, ornatus, floridus', *pipéréskedni* viszont 'superbire; crisporem elegantiam ostentare, deliciare', azaz 1. 'gőgösködni', 2. 'cifrázkodni, kényeskedni'; mindössze a *pipere* főnévnek van az 'exornatio, tragema', tehát 'díz, csemege' mellett 'condimentum', azaz 'fűszer' jelentése is. Ebből következtette ki Szarvas a 'bors' jelentést. A 'fűszer' jelentés azonban kialakulhat a 'cicoma' jelentésből is, mint a *megcicöröz* 'megfűszerez' (SzegSz.) a *cicere cicer* alapszavából. A cicomáz és fűszerez azonos szemléletét mutatja a *trágyál* ige 'orno' és 'condio' jelentése is.

A *pipere* legrégebb adata, melyre Szarvas Gábor is hivatkozott, szintén nem bizonyítja a borsból származtatást. E mondatban: „Jobb teneked egy darab száraz kenyered, hogy nem az kazdagnac az ő soc *piperes tál élke*” (1566: Heltai: Mesék 203: NySz.) a száraz kenyér ellentéte nem a fűszeres, hanem a felcifrázott, feltornyozott ételremek, vö. 1759: „tornyos és vitorlás pástétomokat készítettett” (Hermányi: Demokritos 299). A *pipérés* ebéd vagy étel cikornyás és bóbítás: 1805: „ő folytatta Philosophushoz illő kurta, nem *tzikornyas, pipérés* ebédét” (ItK. 1912. 82); „nem eszem én Bécsben az bestye lélek német. . . *bokrétás, bóbítás* étkében” (Bethlen: Önélet, 2: 10). A *bokrétás* is búbos, vö. 1740: „kantárjain *bokréták* avagy *búbok*” (MNy. 7: 222), és a *pipérés* is búbos, tornyos.

A *pipéré*-nek és származékainak a NySz. adataiban is csak az említett két alapjelentése van: 1. 'gőgösködés, kényeskedés', 2. 'cicomázás'. A 'gőg' jelentéshez pótlásu megemlítem még Wagner Phraseológiája adatát: „negéd, púposkodás, fenhéjázás, *pipe*

réskedés: Hochmut" (443), a cicomához pedig néhány alakváltozatot: 1757: „nem kevésbé péperés város”, „abban péperésedik” (Bertalanffi: Világnak rövid esmérete 407, 429); 1795: *pípereskedés* (Dugonics: JelTört. 2: 283: TESz.); 1786: „Költségem nem megyen holmi *peperére*, | A módi lelkennek vagyon nagy terhére” (ItK. 1904. 116), (vö. *péppél* 'díszít' (NyF. 16: 51, Heves). A két fogalom, a góg és a cicoma rokonságát jól mutatják a következő adatok: 1702: „kevélyek és piperkedők” (a páváról, ItK. 1906. 482, itt az alapszó *piper*!); *pajkos* 1. 'büszke, kényes', 2. 'cifrálkodó' (MTsz.); *kacifántos* 'büszke' és 'cifra' (NyF. 17. sz. 44); *superbus* 'büszke' és 'pompás, nyalka' stb.

Pontosan e két jelentése van a *pípes* ~ *pípes*, *pípeskedik* és a *púpos*, *púposkodik*, *púpöskodik* (1631. TESz., *pípes* a.) szavaknak mind a régi, mind a népnyelvben. A *pípes* (első adat 1421: Petrus *pypes* dictus, Nyr. 6: 78) NySz.-beli adataihoz néhány alakváltozatot is közölhetek: 1614: „Szükséges, hogy *pípissen* felemelt horgas-borgas széles szarvaidat dolgaidd lecsüggesztésével ugyan keménydeden megszegjem” (Balásfi, Pázmány: ÖM. 5: 110); 1780: „Telhetetlen nadállal *pepeskedő* Pogány-fővel” (Csiksomlyói Iskdr. RMKt. 32: 110); *pípes-búbos* 'kevély' (Dugonics: Péld. 2: 59). A népnyelvben is *pípes* ~ *pípes* (ÚMTsz.; TESz.) 1. 'gögös, begyes' (MTsz., NyF. 10: 27), 2. 'cifrálkodó' (MTsz., NyF. 10: 71).

Mivel a *púpos* 'píperés' jelentésére a NySz. csak egy adatot ismer, azt is a *pípes*-sel egybekötve: „Mi haszon a *pípes*—*púpos* névben, ha üress belől!” (MVir. 219, SzD. az adatát Illei: Salamon király c. 1767-ben megjelent darabjából vette, 2.lap), szükséges újra Wagner Phraseológiáját idéznem: „mézes nyelvű, *púposon* szóló, ékesen beszélő” (512), továbbá az 1784-beli *púp* 'cifraság' főnevet (TESz., *pípes* a.); a 'gögös' jelentésre pedig még a fentebbi Wagner adatot: „negéd, *púposkodás*, fenhéjázás” (443), valamint Simai VSzót.-át: *púpos* 'fastuosus, inflatus'.

A jelentések ilyen fokú azonossága arra kényszerít, hogy a *pipere* szót is a *pípes*-sel együtt a *píp* ~ *píp* tő származékának tekintsem, mely *píp* tő viszont a *púp* hangfestő tő alakváltozata, s voltaképpen a *púp* szóval jelzett fogalom gyengébb fokát tünteti fel (hasonló a viszony a *bib* ~ *búb* jelentései között). Hasonlóan, de némi bizonytalansággal nyilatkozik a *pípes* eredetéről a TESz. cikkírója a *pípes* szócikkben, nem magyarázza viszont a 'díszes, cifra' jelentést. A *píp* szó alapjelentése szerintem is 'kis kidudorodás, kis búb', melyből könnyen magyarázható mind a 'gögös' jelentés (*hegy*, *góg* 'kiálló rész' szavakból a *hegyke*, *gógös*; a *begy* 'kidudorodás' szóból a *begyes* 'kevély'; a *dúc* 'púp' szóból a *duccos* 'hetyke', MNy. 48: 189 stb.), mind pedig a 'cifraság, dísz', vö. *búbos* 'búbbal felcifrázott; hetyke, pipés' (Ballagi: TeljSz.), *búboz* 'búbbal díszít, cifráz' (uo.), továbbá a *bokrétás*, *bóbítás étek*, azaz 'búbos, píperés'; *púp* 'cifraság', s a kantárokat, pártákat is búbokkal díszítették (l. előbb és Népr. Ért. 22: 41).

Nem eléggé ismeretes még maga a *píp* 'kidudorodás' szó, s ennek a *pipere* szóval való alaki összefüggése sincs tisztázva.

A NySz. csak egy *píp* adatot ismer, a *píppárna* összetételben. 1508: „Soha semmi korsagaba *pípparnara* nem fekzievala” (NádK. 540). Valószínűbb azonban, hogy itt csupán a *pihpárna* fonetikus ejtéséről van szó, vö. 1679: „nyolez peh vankos” (TörtT. 1908. 24), 1752: „egy pih derékalyt, pihből készített két párnát” (TörtT. 1895. 537). Talán a *píp* 'dudor, púp' jelentése rejlik a következő régi adatban: 1632: „menyegzőjére *píp* formára csinálják a tűzött ujjakat, mivel ha *pipek* nem lesznek, meg nem adja árát a gyöngyfűzőknek” (MNy. 12: 299). A XVIII. század végén bukkan fel a *píp* (és a *púp*) 'dísz, cifraság' jelentésben; 1793-ban *pép* formában (Mészáros Ign.: Montier 290, TESz.), (ahonnan a *pépere* variáns), 1808-ban *píp* 'ornamentum, ornatus, elegantia' (SI.) jelentésű, tehát főnév és melléknév egyaránt. Melléknév a népi *píp* 'cifra' is (NyF. 16: 51, Heves m.), viszont a belőle képzett *pípez* 'schmücken' jóval régibb (Csózi: Tromb. 591: NySz.) és megvan Csokonainál is: „Minket *pípeznek* a tarka sárpákkal” (ÖM. Gulyás—Harsányi

2/1: 111). A *píp* 'pipere' főnevet szótározza Ballagi is (TeljSz.), míg Fogarasi magyar—német szótárában a *pip* 'der Butzen', azaz 'dudor, hólyagocska, egyenetlenség'. A népnyelv ezenkívül még többféle pipet ismer, s jóformán valamennyi visszavezethető egy 'púpocska' alapjelentésre.

Ide sorolnám azt a *píp*-nek vagy *pép*-nek (MTsz.) nevezett tyúkbetegséget is, mely egy szonjúságot okozó bőrkeményedés a tyúkok és más szárnyasok nyelvén. Egyesek ezt német kölcsönszónak tartják, mások ennek *pípíte* alakját latinnak (TESz. *píp* és *pípíte* a.). Ez utóbbi azonban feltétlenül magyar képzés a *píp* 'púpocska' szóból (l. később).

Kétségtelenül magyar elnevezés a mécs *pípje*, a mécses bádogsővecskéje — eredetileg kidudorodása —, melybe a belet húzzák (MTsz., SzamSz.), másképp a mécses *pecke* vagy *csiklója* (a mécsesek köztudomásúlag női nemiszervet jelképeztek és sokszor ábrázoltak is, vö. MNT. III/B: 3. és 60. szám). A *píp* tehát mint kis búbocska 'clitoris' jelentést is kaphat. Ugyanezt a szemléletet mutatja a szövőszék vetélőjében levő cséve *píp* elnevezése: a vetélő *píppja* (Nyr. 10: 477, Somogy), vagy vetülü-*pícek* (Nyr. 70: 34), a vetélőt ugyanis alaki hasonlósága miatt *fapíná*-nak is hívják (MTsz., NyF. 33: 22; Kálmán: Nyjár. IV: 179). Ide tartozik a *síp* nyelvének, egy kis fapeceknek, melyet a fűzfasípba dugnak, *píp* elnevezése is (1767. PPB: TESz.); a csikló is nyelvecske: *Vénusz nyelve, ostromló nyelv* (TESz., *csikló* a.). A *píp* erotikus jelentése magyarázza továbbá a belőle képzett *pípíte* értelmét a következő szólásban: *megnőtt a pípítyéje* 'a leány férjhezmenni kívánczik' (CzF.), vö. „megnyüött e tehem müdzső, je ke hajtannyi e bikáho” (Imre Samu: Felsőőri tájszótár, *mögye* 'a tehén nemi szerve' a.). Vö. *píppje van a Janinak* 'nemi vágya' (NyFüz. 57: 43), átvíve férfira.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a clitorist jelentő szavak természetszerűleg kis péniszt is jelentenek. A *pípn*ek fallikus jelentésére vezethető vissza a *pulyka orráról fityegő piros(!)* bőrnyúlványnak, a szaknak *píp* ~ *píp* elnevezése (MTsz., NyF. 34: 33); ugyanezt a kakasnál és a tyúknál *pípíté*-nek hívják (Nyr. 41: 434, Besenyőtelek). Fallikus értelmezésére mutat az a babonás szokás, hogy a kakas szakját lánynak kell megenni, hogy férjhez menjen (Ethn. 36: 157, analógiás varázslás). Hasonló szerepe volt a kenyér gyürkéjének, púpjának: amely lány ezt szereti enni, korán férjhez megy (Privigye, Ethn. 19: 104; a púp fallikus szerepe!).

Píp-nek nevezik még a tyúk vagy a kacska püspükfalatját (Bakonyszombathely, s. gy.), vagyis kidudorodó zsírmirigyét, máshol *pípellé*-nek (MTsz.). Ez a *píp* németül Bűrzel, s a Bűrzelspiel 'coitus' (Rabelais: Gargantua, Gottlob Regis német fordítása, 1911. 20). Vö. „Bibi farát bibirkéli, | Nem bánja, ha más szemléli, | Alól is megmutatja, | Hol a püspükfalatja” (XVII. sz. ItK. 1917. XXVII. 343). A *píp* 'góg' jelentése rejlik bizonyosan a *pípen adni* 'nagy kérésre adni' (MTsz.), tehát 'gógösen adni' szólásban, míg a *leereszti a pípjét* 'den Kopf hängen' nyilván a búbjukat, taréjukat leeresztő madarak képéből ered, vö. 1812: „tsak mennyen a melegére (= legyen háború), tudom, *mint bűdös babuk le ereszti taréját*” (Hollósi: Baráti beszélgetés 198). Innen a búbos banka *pípike* neve (MNY. 49: 86, MNT. III/B. 197. sz.), vö. még *píppöre* 'felkunkorodó hajfűrt vagy farktoll' (OrmSz.).

A már említett *pípíte* (~ *pípíte*) alak a *píp* továbbképzése, a képzőre vö. *bóbíta*, *pelyhíte* 'vatta' (MNY. 33: 181), *gubíta* 'gubacs' (Nyr. 36: 143), *bubóta* 'pogácsaféle' (MNY. 49: 85) stb. A *píp* többől való származást mutatja az is, hogy a *pípíte* éppúgy jelöl piperét, mint a *píp*: 1711: „Paszamány s *pípíte* (!) nem sok hasznot hajtja, | Az sok drága köntös már idegen csúfja” (ItK. 1904. 344).

A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy a *pípíte* szó 'péterke, méhmagzat' jelentésben is előfordul egy szólásban: (*majd*) *leszakad* (~ *leesik*) a *pípetéje* 'nagyon kíván valamit' (MTsz., Szól-Közm. p-608), vö. *leesne a péterkéje*, *leesik a petikéje*: elvetél, ha nem kapja meg, amit kíván' (MTsz.). Bár arra lehet gondolni, hogy e szólás kontaminálódott az 'igen szomjas' jelentésű *mindjárt pipet* (*pípi*két) *kap* szólással, ami meg is történt némely-

kor, hiszen Ballagi szótára a *majd leesik a pipitém* variánsnak 'igen szomjas vagyok' jelentését közli (TeljSz.); mégis meggondolásra késztet az a tény, hogy a szomjúságot okozó bőrkeményedésnek is van *péterke* elnevezése (MTsz.). Hogy a *péterke* ~ *peterke* ~ *petike* és a *pip* ~ *pipete* azonos lehet, több dolog is bizonyítja. A következő szólásokban: „kinek kinek az ő *petörkéie* fáí” (Decsi: Adag. 266: NySz.) és „kinek-kinek a maga *bibéje* fáí” (Ballagi i. m.), a *péterke* és a *bibe* egyaránt egy kis fájó daganatot, mondhatnánk pipet jelöl. Másrészt *peterke* ~ *péterke* 'épületfa csapja s valaminek ehhez hasonló alkatrésze' (TESz. *pete* a.), de az ilyen csapok neve *pöcs* is (NéprÉrt. 26: 77), s ugyanerre utal a *péterke* 'kukac' jelentése is (MTsz.). A kis hímvessző azonban jelölhet clitorist is (l. alább !), s így a *péterke* e tekintetben is azonos a *pip* ~ *pipeté*-vel. A *péterke* 'méhmagzat' jelentése azzal magyarázható, hogy a magzat voltaképp egy kis csíra, ezért is mondják a teherben levőről, hogy *cirádzik* (Nyr. 42: 68). Viszont a mécses csiklóját is nevezik *csírá*-nak: *mécs csirgya* (NyF. 34: 57), mint a kaszanyak peckét is: *kaszanyak csirja, vagy pöcse, pöckő* (NyF. 17: 34; a pöcs és a pöckő, vagyis a clitoris ugyanaz !). Mindebből következik, hogy a clitorist, mivel csírához hasonló, ugyanazzal a névvel nevezhetik, mint az embriót, mely valósággal csíra. A szárnyasok farán vagy nyelvén támadt kis daganatot is egyaránt hívják *csírá*-nak (Nyr. 36: 377; Ballagi: MagyNémSz. 1872.) és *pipké*-nek (MTsz.).

Már említettem, hogy a búbos banka *pipike* nevét pipjéről kapta, miként a *dutka* (MAL.), *dúdok* (MNyjár. 4: 178) elnevezést is, vö. *dudos* 'búbos' (Nyr. 27: 192), *dudlos* 'ua.' (MTsz.). A 'púp' jelentés alapján alakulhatott a halmágyi *pupuza* ~ *pupuca* 'banka' szóból (NyK. 31: 415) is 'piperéz' jelentésű *pupuzál* ige (uo.).

Pipike a székfű egyik neve is (TESz. *pipitér* a.) kis sárga búbjáról, pipjéről. A hozzá hasonló százsorszép neve *bibika verág* (OrmSz.). A *bib* ~ *bibi* ugyanaz, mint a *pip* ~ *pipi* (vö. *pige* ~ *bige*, *púp* ~ *búb*).

A *pip* tőalak származéka a *pipe* (vö. *bib* > *bibe*), melyből a *pipés* 'cifra' (1742/1881: *pipésen*, TESz. *pipés* a.), „utcán *pipés*, házba runda” szólás (Nyr. 31: 98, Nagylózs) és a *pipéz* 'piperéz' (Kassai: Szókönyv 5: 252) ered.

Egy -r (kicsinyítő)képzővel bővült a *piper* származék. „Köpcös, hegyke legény volt, *pipéskedett*, fennhordta a fejét, ezért nevezték *pípernek*” (Nyr. 9: 190, Jánoshida); „*Píper* gúnynév, mert *pipésen* jár” (Nyr. 31: 295). Van *pipre*, *pipere* változata is (gúnynevek, Nyr. 34 sz. 179, 180; NyF. 17. sz. 54). A gyakori *Piper* kutyanév is idetartozik (1804: RMKt. 21: 369; Nyr. 32: 26), és bóbitás vagy felkunkorodó farkú kutyát jelöl, vö. *piper-vöcsök* 'kis búvár' (MTsz.) azaz 'búbos vöcsök', *pipöre* 'felkunkorodó farktoll vagy hajfürt' (OrmSz.).

Az -r képző gyakori a 'dudor' jelentésű szavakon. A *csöcs* ~ *csucs* ~ *csücs* szavaktól ered a *csöcsörös* (korsó) 'szopókás' (Nyr. 44: 71), a *csucsorka* vagy *csücsörke* 'szopóka (a korsón)' (MNyszet 6: 320). A *bib* ~ *búb* töből származik a *bibireső*, *bubores*, a *bubor* 'búbos pacsirta' (MTsz.), a *mony* szóból a *monyor* (Kálmán: MNyjár. 4: 189) 'núdli', a *göcs*-ből a *göcsör*, *göcsöre* (TESz. stb. *göcsörtös* a.).

A *piper* alapszóból ered a *piperes* melléknév és a *piperkedni* ige; alakváltozata a *pipörködés* (Dugonics: Etelka 1: 59, TESz.). Erotikus a jelentése a *piperke* szónak a „Hej, piperke, piperke, | Vékony karcsú menyecske” gyermektáncdalban (Néphagy. értékeiből, 1954. Ipolyvece 85), variánsában *péperke* áll (MNT. 1: 629). A piperke, azaz a vékony karcsú menyecske, voltaképpen nem más, mint a clitoris, azért nevezik a disznó vakbelét vagy féregnyúlványát is *menyecskének* vagy *katának* (NyF. 34: 33), mivel az a clitorishoz hasonlít. A csírájánál fekete foltos fehér babot is azért hívják *menyecskespaszuly*-nak (MTsz.), mivel a fekete folt olyan, mint a pubes a csíra, azaz a menyecske körül. Az angol szleng ismerte ezt a szemléletet, nevezték a cunnust *Jane*-nek, *lady*-nek, *housewife*-nak (eredetileg a clitoris nevei), azaz női nevet adtak neki (vö. *kata*) vagy menyecskének nevezték. (E Partridge: Dictionary of English Slang). A *péperke* variáns megfelel a *pépere* szónak.

A *pipere* úgy alakult a *piper* szóból, mint a *pipe* a *píp*-ből, s végső soron mint a *pupora* 'kerek kalács' (MTsz.) a *púp*-ből, vö. *pupóka* 'sütemény mátkatálba' (Gönczi: Somogyi gyermek 258), avagy a *cikora* 'csíra' a *cika* 'ua.' szóból.

A *pipere* szónak is van erotikus jelentése. Egy találós kérdésben — ezek többnyire fallicizmusok — fordul elő. „Cin, cin, cinege, | Pin, pin, pinege, | Vason forog, vason jár, | Vas a *pipereje*” (Lajos Árpád: Este a fonóban 391). Megfejtése fali óra, s a *pipereje* a sétálója, melyről egy másik találós ezt mondja: „az *izéje* izeg-mozog” (uo. 394), s melyet az angol nyelv tréfásan *cock*-nak, azaz kakasnak nevez, ami egyúttal penist is jelent. Egy hasonló találós kérdés a harangról így fejeződik be: „vas a *buborája*” (Nyr. 6: 476), s a *bubora* itt a harang monya. A *pipere* és a *bubora* nyilvánvalóan ugyanazt jelenti és ugyanaz a képzés (a *bubora* a *búb* szóból), s ez a *pipere* minden bizonnyal a *pipiriz* 'cicerél (a kakas)' alapszáva. Már említettem, hogy a kisfiúk (és a hím szárnyasok) nemi szervének és a csiklónak az elnevezései alaki hasonlóságuk miatt azonosak lehetnek.

Nemcsak a székfűt (*pipitért*) és a százszorszépet, hanem az ugyancsak hasonló alakú margarétát (*krizantémot*) is gyakran nevezik azonos névvel, például *peré*-nek vagy *papvirág*-nak (MTsz.). Így *pipitér*-nek hívják a százszorszépet is, s emellett *égő szerelem*-nek, *szerelenvirág*-nak (MNy. 69: 371), a székfűt pedig *katóka*-nak (Csapodi—Prieszter: MNöv. Sz. 97), de *katarózsá*-nak nevezik a margarétát is (MTsz.). Mindezeket az elnevezéseket virágzatuk közepén kiemelkedő kis sárga púpjukról kapták, amelyben népünk erotikus szimbólumot látott (vö. *kata*). A *pipitért* hívják még *pipöre-fű*-nek (Mohács, Nyr. 27: 111) és *szentiván pipiré*-nek (Somlóvidék, Ethn. 39: 98). A *pipere* név is kétségtől a sárga púpcskára (*pípre*, *bíbre*) vonatkozik és ugyanazt jelöli, amit a *pipike*, *bibika* és a *katóka*; a *szentiváni* jelzőt pedig azért kapta, mivel Szentiván napján szokás volt annyi *pipitért* tenni az ablakba, ahány tagja volt a családnak, s akié még aznap elszáradt, annak halálát jövendölték (Gönczi: Göcsej 255). Ami arra mutat, hogy a kis sárga púpjában nemcsak a szerelemnek, hanem az életerőnek jelképét is látták (a sárga és a piros szín szimbolikája azonos).

Maga a *pipitér* a *píp* tő már ismert *pipi*-fejleménnyéből *t* + *ér* képzőkkel alakult. A *t-re* vö. a „*bubutos* vagy csucsikás” (Gönczi: Göcsej népk. 18) szinonimát, ahol a *bubu* + *t* teljesen egyezik a *pipi* + *t* felépítésével (s a *csucsi*- is a *pipi*- és *bibi*-vel), valamint a *babutka* ~ *babuka* 'búbos banka' párhuzamot. A *pipitér* képzőt mutatja a *hupitár madár* 'búbos banka' (Rábagyarmat, Nyr. 73: 224) a közönségesebb *hupota* forma mellett (TESz., -ta képzővel); a *lapatér* ~ *lapatyér* 'lepke, denevér' (MTsz., Nyr. 33: 461) a *lapat* ~ *lepet*-tőből, vö. *lapatyika* 'lepke' (uo.), *lepetke* 'ua.' (SzD); a *peletér* 'a vejsze libegő oldalfala' (MTsz.), *pelőce* 'ua.' (NéprÉrt. 18: 76); *letytár virág* 'napraforgó' (Kölesd, Nyr. 44: 381).

A *pipere* szóhoz hasonlóan *píp* tőből ered a *pipelle* ~ *pipellye* 'különböző gyökér-növények (rettek, torma stb.) felső, hajtásos, leveles vége' (TESz.), másképpen *pülike* vagy *csírája* (ez utóbbira vö. 1741: „répa csírája”, Körmend; Komáromy Andor: Boszorkányperek 50.). A *pipelle* tulajdonképpen a növény csúcsa, csírája, *pípe* vö. *pipelle* 'púpja, teteje, hegye valaminek' (SzegSz.); *pipölle* 'kenyér sarka, púpja' (Nyr. 73: 163), *püölle* 'oropygium, farczik' (MA.), *pipelle* 'a csibe püspökfalatja' (MTsz.), *píp* 'ua.', *pipelle* 'homokbucka' (MNy. 37: 214). A *piperés* 'büszke' jelentését is megtaláljuk itt: *pipellős* 'büszke, kevély' (Lisznyai: Palóc dalok 63).

Az -*ere*, -*ele* (-*elle*) ~ *ellye* végződések láthatóan párhuzamosak: *cibere* ~ *cibélle* (TESz.), *cigere* ~ *cigle* (uo.), *bögyörő* ~ *bögyöllő* (uo.), *cicérés* ~ *cicellés* 'cifrán öltözött' (Nyr. 98: 85) stb.

A *píp* származékát kell látnunk a *pipis*, *pipiske* 'búbos pacsirta' szóban, s nem a pacsirta hangjának utánzatát, a pacsirta ugyanis dallamosan énekel, trillázik és nem *pipeg*. A régi *pypys madár* (Gyöngyösi Sz. 4041) olyan madárra utal, melynek *pipije*, azaz *pipje* van, vö. *bib* ~ *bibi*; *pipike*, *pipite*, *pipitér*, *pipiriz*, „*pipissen* felemelt szarvaidd” 'púpo-

san, büszkén', s maga a *pipiske* szó is jelent 'pipet, tyúkbetegséget' (Ethn. 48: 157, Nagyida). A hazánkban gyakori pacsirtaféléknek jellemzője a búb, a mezei pacsirtának kisebb, a búbosnak nagyobb. Dugonics a *pípes-búbos* szép tavaszi pacsirtáról ír (Etelka 2: 194), SI.-nál a pacsirta *pípes*, *púpos*, más nevei is a búbjára utalnak, mint a *bubor* (MTsz.), a *csücsörke* vagy *csücsörke* (SzD. 78; Nyr. 31: 229), a *csücs* (*csücs*) többől és nem a csicsérgésről, vö. *csicsíri* 'búbos vöcsök' (MTsz.); *butykás Kató* 'pacsirta' (Nyr. 9: 181)! A *kata* név, mely általában a cunnus eufemisztikus megnevezése (l. előbb), vö. még: *kata* 'szerető' (SzegSz.), *katás legény* 'lányok után járó' (Barta L.: Csurgóvid. nyj. 33), hogy el ne vegye kati petit 'el ne vetéljen' (SzólKözm. k-456), itt a *peti* a méhmagzat, arra mutat, hogy ama „kis madár”-on, melyet a szoknya alatt a legények látni véltek, a pacsirtát is képzelhették, s ezért mondták tréfásan valakiről, hogy nem az anyja szülte, hanem a „kis pacsirta a borzodában költötte” (Ethn. 17: 163).

Aki *pipísen jár*, az kényeskedve, büszkén jár, amit úgy is mondanak, hogy *búbosan lépeget* 'wie auf Stelzen gehen; steif, geziert' (Ballagi: MagyNémSz. 1870), *pipiskedik* 'stolzieren, auf Stelzen gehen' (uo.), 'ágaskodik' (Tsz.). A *pip* fő mellett szól a *pipiskézni* 'feltölteni' ige is (Nyr. 28: 431), melynek szemantikai párja a *púp* szóból képzett *pupujáz* ~ *pupunyáz* 'felpúpoz' (MTsz.), továbbá a *pipiske* ilyen változatai, mint *pipiliske*, *pipíricske*, *pipülyüske* (TESz. *pipis* a.), vö. *pipellés*, *pipérés* ~ *pipíris* 'búbos'.

A *pip* mélyhangú toldalékokat vehet magához: *pípos* csirke, a vetélő *pipja* stb., ezért ide tartozónak vélem a *pipó* 'cipó' (MTsz.), vö. *bib* > *bibó* 'fogantyú' (Orm.Sz.) szót, bár lehet gyermeknyelvi is. A *cipó* jelent 'púpot' is, s a *púp* szóból alakult a *pupora*, *pupóka*, *pupuj* (MTsz.) 'kis cipó', vö. *pupujáz*; s talán a *pip*-ből a *pipics* 'tenyéryi font kalács, húsvéti étel' (MNy. 33: 181, Mezőkövesd). Ez utóbbi mécesest is jelent (Ethn. 58: 61, Csersegtomaj, Nyr. 98: 497, Nagykőnyi), s hadd utaljak itt vissza a *pip* és a *mécs* összefüggésére, s egyúttal a húsvéti étel rituális jelentésére. Egyébként a *cipónak* is ugyanolyan erotikus jelentése van, mint a mécesnek (és a kenyérnek, pogácsának stb. is), amire itt csak egy régi szólást idézek: a *maga kebelében találja a cipót* (Dugonics: Péld. 1: 7, „békések”), ami azt jelenti, hogy megelégszik a maga feleségével, vö. *minden kenyér édes a parázna embernek* (Kresznerits 133) és a *maga sövényéhez köti a lovat* (Dugonics: uo.), ami ugyanazt jelenti, amit a *maga kebelében találja a cipót*, a ló kikötése ugyanis a szexuális kapcsolat közismert szimbóluma, amire népdalainkból eleget idézhetnék. Ezért a *cipó*, úgy vélem, nem ok nélkül kapta a *pipó* nevet.

Nem ok nélkül kapta a katicabogár sem a *pipócska* elnevezést (OrmSz.), hiszen olyan, mint egy piros búbocska, s ez erotikus névalást sejtet, amire *katica* és *péterke* nevei világosan utalnak (clitoris). Ezért, amerre száll, arra viszik a lányt férjhez.

Meg kell említeni még két, inorganikus nazálissal bővült változatot. Az egyik a *púpoz*-ból eredő *felpumpoz* 'felpiperéz' (MTsz.), a másik a *pép* többől (vö. *pépere*) eredő *pémpös* 'rátarti, kevély' (OrmSz.). Ez utóbbihoz vonható a *pémpösz* 'cipó, vakarcs' (TESz., *pampuska* a.) és talán a *pompos* 'ua.' (uo.) is. Itt említem meg, hogy a *púp* szóból is alakult járulékos *n* hanggal egy *felpumpoz* 'feleicomáz' ige (MTsz.).

2. *Csicseréz* ~ *ciceréz* 'cicomáz' és *cicerél* ~ *ciceréz* ~ *csicserél* 'petél (kakas a tyúkot)', 'tapogat, fogdos, cirógat' (TESz. *cicerél* a., MTsz.); a *cicerész* variánsra lásd: „csak turbéklás, *cicerészés*, tánc” (Új Tükör 1977. 37. sz. 3). Ezutóbbitása 'tapogat, fogdos' jelentésűeket minden bizonnyal a *csecserész* ~ *csöcsörész* ~ *csicseréz* (ez utóbbit lásd Bethlen: Önéletírás 190). szócsaládjába tartozónak kell egyelőre tekintenünk, mint annak *c-s* változatát. Mivel a 'cicomáz' és 'petél' jelentésű szavak felépítése és jelentéstartalma teljesen megegyezik a *pipérés* szóéval, ezért ez utóbbi származtatásának megfelelően itt is egy konkrét és egyszersmind erotikus értelmű, 'csücs' jelentésű főszóából indulhatunk ki. Vegyük előbb a régebbi *cs* hangú változatot.

A tőszó nyilvánvalóan a *csics* ~ *csics* (vö. *píp* ~ *pip*), melyet a *csúcs* (*csűcs*) olyan változatának kell tartanunk, mint amilyen a *píp* és a *bíb* a *púp* és a *búb*-hoz viszonyítva (hasonlóan vélekedik a TESz. a *csicsóka* szócikkben). E feltételezett *csics* 'kis csúcs' származéka a *csicseg* 'bojtorján' (SzlavSz.), 'szűrös bogáncs' (MTsz., Szlavónia), *csicsak* ~ *csicsa* 'bojtorján, hegyes tüskéjű gaz' (OrmSz.), vö. *csicskora* 'bogáncsot termő gaz' (Nyr. 38: 377, Zenta). E bojtorján csücsös virágú, vö. „úgy hullottak a földre, mintha *bojtorvány-tsútók* lettek volna (az ellenséges katonák)” (1793. MJátékszin 4: 169); *csicsag* 'szamárkenyér' (Várdaróc, Nyr. 86: 441) ~ *csücsüdrózsa* 'ua.' (MTsz. Kiskunhalas). A *csűcsag* 'kis csúcs, kis dudor' jelentését mutatja a *csicsagos péra* (SzlavSz.) 'dudoros, fias krumpli', melynek szegedi neve viszont *csicsókás krumpli* (SzegSz.). Ennek csicsókáját csecnek is nevezik: *burgonya csecse* (MTsz.). A *csicsag* ~ *csicsak* képzőit megtaláljuk a *begyeg* (1647. MNy. 7: 321) ~ *bögyek* (OrmSz.) 'kidudorodó rész', *bugyagos* 'kidudorodó' (Nyr. 98: 85) stb. szavakban is. A *csics* többől ered a *csicska* 'fenyőtoboz' szó is (Kopács, Nyr. 86: 439); itt erotikus névadásra is gondolhatunk, vö. *faszko* 'ua.' (Felsőőri Tsz.); mint a csicsagnál is, mivel a népi hiedelem szerint ha tavasszal a bogáncskóró virágjára (a csicsagra) száll a kőkiverő, még ebben az évben férjhez megy a lány (Ethn. 6: 109; a kőkiverő piros bogár, a csicsag maga a lány). Tegyük még hozzá, hogy a leányt jelképező lakodalmi életfát, vagyis termőfát sok helyütt a bojtorján kórójából készítik (Nyr. 79: 229–30). A *csics* többől ered a *csicsóka* is, melynek hasonlóképpen megvan a maga pajzán jelentése, utalok itt a *csicsókázni* szóra, mely a legényeknek a lányokkal való szerelmeskedését jelenti (Nyr. 11: 31), s a csicsóka *picsóka* alakváltozatára (TESz.).

A *csicsó* egyúttal 'cicoma, cifraság' jelentésű is (SI., NéNy. 8: 43), mint a *píp* és a *púp*. Származéka a *csicsós* 'cifra' (TESz. *cicoma* a.), mely már 1771-ben előfordul: „van borzas, van kopasz, vagyon *csicsos* János” (Baresay Ábrahám költ. MagyÍrRitk. 25. sz. 49. l.), vö. *csicsó* 'fürtözött, fodorított haj, cicomázott üstök' (CzF.); 1804-ből is van rá adat: „ez a *csicsós* projectuma Telekinek. . . mint a buborék elenyészik”? 'cikornyás' (ITK. 1900. 216); *csicsósság* 'Geziere' (Márton 1800); *csicsóz* 'csicsomáz, piperéz' (CzF.). A *csicsás* variáns jelentése 'szép színes' (MNy. 22: 223, Szabolcs; NyF. 32: 44, Torda, gyermeknyelvi szó).

Feltehetően a *csics* többől származik az ismeretlen alaki felépítésű *csicsoma* ~ *csicsama* ~ *cicoma* ~ *cicama* (TESz.) szócsoporthoz is, melynek *cs* hangú változatai jóval korábbiak, s melyeknek alakpárjai a *ficoma* ~ *ficema* (NySz.) és a *pucoma* (MTsz.) szintén 'cicoma' jelentésűek.

A *csics* többől magashangú képzőkkel is alakultak szavak. Ezek egy *csicse* alapszóra, melynek jelentése 'kenyér gyürkéje, púpja' (Nyr. 83: Gyimes) vezethetők vissza, mely nyilván a *csics* önállósult birtokragos alakja. Ebből származik a *csicsés* 'díszes' (TESz., *csecse* a.) *csicsész* 'piperéz' (uo.); *felcsicsész* 'felékesít' már Csokonainál (ÖM., Gulyás—Harsányi II/2: 729).

A *csice* *csécs* változata (vö. *píp* ~ *pép* 'tyúkbetegség', *píp* ~ *pép* 'pipacs', *pipere* ~ *pépere*) lehet a 'díszítés vásznon, kendő szélén' (OrmSz.), 'cifra aranyos, ezüstös szalag' (TudGyűjt. 1828. 2: 41) jelentésű *csécs*, melyből a *kicsécsél* 'feldíszít' (Nyr. 30: 174, Moldva) szó ered. A *csécs* (variáns *csécs*) jelentése még 'himlő, kanyaró, egyfajta kiütés' (TESz. *csécs* a.), azaz apró veres búbocska, mint ahogy olvashatjuk is Comeniusnál: „*boborcs* auagy himlő, *csécs*ec, veres kelések” (1643. Janua 60), vö. még *birkacsécs* 'báránymimlő', (Nyr. 73: 396, Rábagyarmat), *csécskelyes* 'himlőhelyes' (CzF.), *csücskshimlő* 'csücsös formájú himlő' (CzF.). A *csécs* tehát éppúgy veres búbocskát vagy kelést jelent, mint a *píp*, *bibi* vagy a *pipócska* 'katicabogár'.

A *csécs* 'dísz, cifraság' szóhoz meg kell még jegyeznem, hogy a NySz. 1689-es adata inkább 'csecsecbecse, cifraság' jelentésű, ami természetesen lehet 'értéktelen valami' is.

Igen valószínű, mint néhány adatból (pl. kenyér *csicse* ~ kenyér *csöcse*, MTsz.) már eddig is kitűnt, hogy a *csics* tőltől elválaszthatatlan a *csecs* ~ *csöcs* 'emlőbimbó' szó, melynek szintén van igen régi *csics* változata (TESz.). Jelentésileg ('kis búb') semmi akadálya az azonosításnak; a tő *e* ~ *ö* hangját a *csücs*(*ök*) *ü* hangja változatának foghatjuk fel. A *csecs* szónak is van *csücs* alakja (TESz. *csecs* a.), a garat alsó nyílása is a garat *csücs*e vagy *csöcs*e (Ethn. 22: 96), s a *bütyök*, *büti*, *bürök* szavaknak is van *ö* és *e* tőhangzós változata.

A *csecs* egyébként a régiségben más csücsocskát is jelentett. „Enged meg édesem, had ööljelek még, | *Lábod közt való csecsed* had fogjam még” (RMKT. XVII. sz. 3: 250); „*Labod között való tsötsött hadd fogjam meg*” (ItK. 1902. 217); *lőcsöcs*, *kutya csöcs*e. Valószínű, hogy a *csecserézés* eredetileg erre a *csecs*re vonatkozott, s e *csecs* felel meg a *pip*, *pipete* hasonló jelentéseinek.

A *csecs* szóból ered a *csecsezés* 'exornatio' (Simai: VSzót.), s nyilván ide kell vonnunk a gyermeknyelvi *csecse* (*csicse* ~ *csicsa* ~ *csecs*) 'szép' szót is, melynek volt régen 'pipere' jelentése is (1795 kör. TESz.), s melyből a *csecsés* 'piperés', *csecséz* 'piperéz' (TESz.) és a *csecsebecsész* 'ua.' (NySz.) származnak. A *csecsebecs* egyébként 'piperkőcöt' is jelent: 'Zieraffe' (Márton 1803), „sok dandy (hetyke, *tsetsebets*)” (TudGyűjt. 1827. 11: 6). A *csecse* szóra a XVIII. század végénél korábbi is vannak adataim: 1662: „édes kis *csecse* leánykámnak” (Teleki Mihály Lev. 2: 227), 1659: „sokszori ajánlotta *csecséinek* ne higyjünk az ottomán nemzetnek” (ErdOrszgyEml. 12: 295). A *csecse* itt nyilván a. m. 'csecsebecse, értéktelen cifra holmi, csés'. Bár a *csecse* kétségkívül gyermeknyelvi szó, mint a *bibi*, *pipi*; *bubú* 'cseresznye, meggy' (OrmSz.), de mint a *disznósucs*, *csucsuka* 'lóhere' (MTsz.) szavak is mutatják, nem különíthető el a *csecs* szótól, mint amazok sem a *bib*, *búb*, *csücs* szavaktól.

Az -r képző a *csucs* ~ *csücs* ~ *csöcs* ~ *csics* tőnél is gyakori. *Csucsorka* ~ *csücsörke* 'szopóka a korszón', azaz 'csücsorka', *csöcsörös* korszó (Nyr. 44: 71); *csicserke* (MNY. 6: 430) ~ *csücsörke* ~ *csücsürke* 'búbos pacsirta' (MTsz.), *csicsiri* 'kis vöcsök' (MTsz.), *csicseri* 'búbos pacsirta' (MNY. 9: 426); a vöcsök is bubos. A felvidéki *csicsirkó* (MTsz.) 'jégcsap' is csücsocska. Ugyane 'kis csücs' jelentésű többől ered a veláris képzőbokros *csicsorázik* 'csirázik' (NySz.), másképp *csucsorkázik* (Nyr. 41: 433, Besenyőtelek). Ugyanakkor a *cikora* is 'csíra' (MTsz.), s ebből származik a *cikorázza magát* 'piperézi magát' (NySz. *cikornya* a., s a régi), (1794): *czirázat* 'cifrázat, cikornya' (Nyr. 21: 297), a *círa* ~ *csíra* szóból. Mindez jól mutatja, hogy a *csicserézi* ~ *cicerézi magát* 'piperézi magát' is a 'kis csücs' jelentésen alapul. Ugyanez az alapja a *csicserél* ~ *cicerél* 'petél' igének is, s nem valamilyen kísérő hangjelenség (TESz.). A 'clitoris' jelentésű, *csecs* feltehető *csics* (*cic*) alakjára kell gondolnunk. A *bíb* 'kis búb' szóból hasonlóképp származott a *bíbel* 'petél' (NéprÉrt. 34: 244), a *bíbsi* 'kis penis' (MTsz.) és nyilván 'clitoris', valamint a *bíberéz* 'kotorász, fogdos' *bíberkél* 'ua.' (TESz. *babrál* a.).

A *c* hangú variánsok, mint a *ciceréz* ~ *cicerél*, az eredetibbnek tűnő *cs* hangúakkal párhuzamosan, de valószínűen később alakultak. Elsősorban a dunántúli és az északkeleti részeken találunk *c*-t. Itt is feltehető egy *cic*- ~ *cuc*- tő; ide vonható a *cuc* 'oromfa' (OrmSz.), tulajdonképpen 'csücs', a *cucóka* 'nudli' (uo.), mely a *cuc* erotikus jelentését tanúsítja, vö. *monyóka* 'ua.' (Nyr. 33: 302), *monyor* 'ua.' (Kálmán: Nyjár. 4: 189); az *úgy áll mint a cuc* (OrmSz.) szóláshasonlat és a „te kis *cuci*” 'kis gyerek becézése' (uo.) szintén erre mutat, mivel a kicsiket gyakran nemsi szervük nevével becézik.

A **cic* 'csücsocska' (vö. *cici*) szóból ered a *cicés* (korszó) 'csöcsös' (MTsz.), a *cickös* (földdarab) 'csücskös' (Nyr. 97: 334, Szava). A 'cicoma' jelentés van meg a *cicés* 'cifra' MTsz.), *cicéz cicerkél* 'cicomáz' (uo.), *cicérkeli magát* 'cicomázza magát' szavakban (Nyr. 17: 272); s talán a „szép *Cziczerkém*, szelid birkém” 'kedveskedő szó'-ban (Amadé László 179), de itt gondolhatunk a *cice* 'barka' hatására is, vö. *pimpó* 'barka', *pimpós* 'cicomás' (TESz.), *cicamacáz* 'cicomáz'.

Valószínűleg a **cic* 'cicoma' jelentését és nem a *cic* 'kartonszerű gyapotanyag' szót tartalmazza a *cicruha* 'női díszruha' (Magyarország Vármegyéi: Gömör és Kishont 203) szó első tagja, vö. *cecen* ~ *ceceny* ~ *cecénye* 'nászruha' (MTSz., Háromszék). E *cec*-tövariánst mutatja a *cecellozott* 'menyasszonyt öltöztet' (NyFüz. 75. sz. 35, Nagybacon); míg a *cic*-tövet a *cicellés* 'cifrán öltözött' (Nyr. 98: 85, Nagykönyi). A *cic* ~ *cec* viszonyára vö. *pipere* ~ *pepere*, *csics* ~ *csecs*.

A *cicellés* és *cecelloz* alapszava a *cicelle* ~ *cecelle* a már említett *cicere* ~ *cicelle* (vö. *pipere* ~ *pipelle*) viszonyt tükrözi. Bizonytal ide tartozik a valószínűleg 'csecserész' jelentésű *cicelődik*: „a legények cicelődtek, meg elsétáltak a lányok mellett” (Ethn. 76: 580, Bódva, vidéke), vö. *cicál* 'csicsész, csöcsörész' (TESz. *cici* a.) és a jelentés nélkül közölt *csicselőkába megy* kifejezés (MNY. 12: 383). A *ciceréz* 'cicomáz' igével párhuzamos *cicerél* 'tapogat, fogdos' a *csicserél* variánsa s egyúttal a *csics* és a *cici* összefüggésére is mutat. A *megcicöröz* 'megfűszerez (levest vagy bort)' szót (Szeg.Sz.) előljáróban már említettem, alapszava az -r képzős *cicer* (vö. *piper* stb.).

Veláris képzőkkel alakult az előbb említett *cicál*-on kívül a *cicka* 'a káposzta felső csimája' (MNY. 4: 472.), vagyis *pipelléje* s a *cicák* 'a tyúk pípje' (MTsz.).

3. A *ficeréz* ~ *ficeréz* ~ *ficsérez* 'cicomáz' (TESz., *ficere* a.) töve *fic*-, melyből a *ficos*, *fickes* 'cicomás', *kifickel* 'kicicomáz' *ficere*, *ficema*, *ficoma* 'pipere' szavak alakultak (uo.). E tö 'kis csúcs' jelentése nem mutatható ki, de feltehetőleg összefügg a hangfestés síkján egy *pic* ~ *pics*-tövel. Erre mutatnak ilyen párhuzamok, mint *picimántos* (SzamSz.) ~ *ficimántos* ~ *ficermántos* (MTSz.) 'cicomás'; *sánta picér* (MNY. 14: 212) ~ *sánta ficere* 1751: Schram: Boszorkányperek 2: 407), *fickándozik* ~ *ficskándozik* ~ *picskándozik* (TESz. *fickándozik* a.), s esetleg a *ficoma* ~ *pucoma*. A *p*-s változatokon keresztül a *fic*-tő összekapcsolható a *pice* (Nyr. 30: 82) ~ *picke* ~ *picka* ~ *pinc* ~ *penc* ~ *pincike* 'pige' (MTSz.) szavakkal, valamint a *fickes*, *kifickel* **ficek* alapszava a *pecek* ~ *picek* 'pige' és 'clitoris' jelentésű szóval. Valamennyi 'pige' jelentésű szavunk jelenthet clitort és (kis) penist is, vö. *ugrik a pigéje* 'a nő közöszlőni vágyik' (MTsz., 'clitoris'); *cigere* (TESz.), *dólé* (SzegSz.), *biga* (MNY. 13: 123; MNYjár. 3: 183) '(kis) penis'.

A *pic*-tő erotikus jelentése mellett a 'cicoma' jelentést is megtaláljuk: *pic-püc* 'cifraság' (MTsz.), *piccs* 'cifrán öltözött' (uo.), *picces* 'csinos' (Nyr. 38: 430, Zenta) — a tövéghangzó kettőzésére vö. *péppél* 'díszít' (NyF. 16. sz. 51, Heves) — *piccsködni* 'cifrázkodni' (NéNy. 8: 43, Kalocsa). Lehetséges, hogy a *ficere* töve bővült *n*-nel a *finc-fanc* (ruha) 'díszes' szóban, melynek *p* kezdőhangú változata a *pincos* 'kényes, rátarti'.

A *ficeréz* 'párosodik (a vadmadár)' alapszava szintén *ficere*. A *pipere* és a feltehető *csicsere* ~ *cicere* 'kis csúcs' erotikus jelentése a *ficere* szónál is kimutatható. A *fordulj ficere*, *meghült a cibere* táncszóban (Nyr. 20: 431, Nagybánya) a *ficere* azonos a clitorisszal. A táncszók rendszerint pajkos kurjantások, s ezekben, amit képletesen fordítanak vagy forgatnak, az a csikló. A női nemi szerv *vulva* neve is forgót jelent (a clitortól átvéve). A clitoris forgatását, bármily különösnek hangzik, bizonyítani lehet. A fentebb közölt latrikánus ének: „Lábod között való csecsed hadd fogjam meg” folytatásában van ez a sor is: „Frissen csinált *pecckecskedet* had *facsarítam még*” (RMKT. XVII. sz. 3: 250, „még” olvasd: meg). A *peckecke* a clitoris, *facsarít* a m. 'teker, forgat'. E pecket nevezi a játékdal *forgó bábónak*: „*Forgó bábó, kis menyecske, akit szeretsz, kapd be!*” (Kiss Á.: Gyermekjátékok 326; vö. a menyecskéről mondottakkal). A csírfiszekben is *forog* a kapusarokcsír vagy kapu *pöckő* (NyF. 17: 34). A *fordulj bolha* szólás és egyszersmind játék *bolhája* is azonos az előbbi *peckeckével*, melyet többek között *bolhának* is neveznek, mint ebben a szólásban: *pereg, patlog, mint a dörsölt bolha* (Sirisaka); a „*pereg*” a forgásra utal, a „*patlog*” összevethető az „*ugrik a pigéje*” kifejezéssel, egyébként a *bolha pigét* is jelent (MTsz. *bolha* a.). A fordítás és a forgatás igen régi terminus technikus, melynél a férfi fordít vagy

forogat, a nő fordul vagy forog. Íme néhány példa a sok közül: „Házos ember volt, mégis *fordított*” ’mást szeretett’ (a jelentésmegadás némileg enyhített, Nyr. 22: 473); „Édes kicsi kerekem, *fordulj* egyet előttem” (táncszó, MNGy. 7: 364, a *kerék* a vulva fedőneve, éppen a forgásról), szókimondóbb példákat lást Ethn. 44: 155; Kiss Lajos: Szegény asszony 29), vö. még a *teker* vulgáris jelentését, vagy az angol *screw* ’csavar’ igéét.

A *fordulj ficere, meghűlt a cibere* táncszó második tagmondata megerősíti az első képes jelentését. A cibere női jelkép. A pártában maradt lány *ciberét szűr* (SzólKözm. c-34). A cibere savanyú lé, s róla mondja a régi ének, hogy: „Tsak azért szeretik a’ Magyar menyetskét, | Hogy ő jó tud főzni savanyú levetskét” (Irtört. Fü. 24. sz. 123), amit persze „amúgy” kell érteni. A meghülés viszont az ún. szerelemhidegre utal, ami a nő nemi vágyát fejezi ki. Hasonló tréfás célzás történik lakodalmak alkalmával erre a meghülésre ilyenképpen is: „Vő-legény uram, a *lepény* előtted majd *meghűl*, | Meny-Asszonyom a *pohár bor* előtted majd *feldől*”; a feldőlt és kiömlött pohárról ezért mondják, hogy vőlegény volt (Nyr. 3: 466; IrtörtFüz. 24. sz. 167). A lepény a női genitálé, mint a votjában a *pirog* (Munkácsi: VotjNépk. 48) az olasz *frutola* ’kis pástétom’ (Nyr. 14: 85), az angol *pancake* ’palacsintaféle’ (E. Partridge: Dictionary of English Slang) stb.; ezért mondják a mafla legényekről, hogy nem legények, lepények. A pohár bor, mely majd kiömlik (feldől > kiömlik) viszont a férfi nemi szervét jelképezi, mint ebben a mondásban: „Két tojáznak *egy pohár bor* a közepe” (Kresznerics: I: 341); kétértelmű szólás, persze a másik jelentésére gondolt, aki kitalálta.

A *ficere* szóról van egy találós kérdésünk is: *Fut, fut, ficere, úgy tölti horpasztát* (MTsz. *ficere* a.), megfejtése orsó. A találós kérdések többnyire fallicizmusok és szándékosan félrevezetők. A *futni* ige erotikus értelme azonos a *forogni* igéével: „futom az anyád irgalmát!” (MTsz.), *futom, fikom* (OrmSz.) stb. A *horpaszt* *tölteni* szókapcsolat is szexuális asszociációkat kelt, vö. *zsákot tölteni*: „A surdélyt üríti s a *zsákot tölti*, pedig tele már a *zsákja*” ’fajtalankodik, pedig terhes’ (Nyr. 10: 39). E zsákhoz kapcsolódik egyébként az *indulj bolha, mozdulj zsák* tréfás felszólítás is (Nyr. 6: 516).

A fenti találós kérdés variánsában a *picike* szót találjuk. *Ut-fut picike, úgy tölti horpasztát* (Ethn. 39: 154). A *picike* éppúgy a clitoris fedőneve, mint a *ficere*. „Oh te *picike* ki ne szeretne” (Nyr. 17: 504), vö. „édes *kicsi kerekem*”.

A *ficere* tehát fog, mint az orsó. Ezért lett Frecskay Mesterségek szótárában a *ficere* ’Rolle, Walze’, s a MTsz.-ban *ficereg* ’forog’.

Itt említtem meg, hogy a pipitér (pipike, pipere) virágja éppúgy foroghat, mint a *ficere*. „Forogj, forogj papvirág”, mondják Gyergyóban a margarétának. Nevezik „fordóbóhá-”nak is (MNY. 60: 101, Buják). (Nyr. 34: 261), de papvirág a pipitér is (MTsz.). Ez is bizonyítja, hogy helyes nyomon jártunk, amikor a pipitér pipjét a clitorisszal azonosítottuk. Vö., hogy *virág* a női szemérem is (MTsz.).

4. Süssörél ’piperéz’ (MTsz. *felsüssörél* a.).

A *süssörél* a felvidéki, szlováksággal érintkező magyarság szava, s feltétlenül egy szláv eredetű *sis-* ~ *süs-* tőből származik. E tőnek is kis csúcsot, búbot kell jelentenie. Valóban így is van. A *sis-* tőből származó *siska* (~ *suska*) jelentései ’daganat’, ’gubacs’, ’fenyőtoboz’, ’fánk’, és ’boglyakemence’, melyek visszavihetők egy ’kidudorodás, csúcs’ alapjelentésre. A szót és jelentéseit a szlovák nyelvből vette át a magyarság; a tő szláv, vö. orosz *шшш* ’dudor, bütyök, gúró’ és ’fenyőtoboz’ (lásd *siska*³, *siska*⁴ TESz.). E szavak etimológiája a TESz. szerint tisztázatlan. Minthogy azonban a *sis-* tőnek ’dudor, csúcs’ jelentésűnek kell lenni, össze kell függenie a *шшш* ’teteje, csúcsa valaminek’ (Dalj szótára) szóval, a nemi különbség ellenére is. Ugyanez a *шшш* jelent fűgét is (кукиш) a fűgemitatással kapcsolatban, ami tudvalevőleg a női nemi szervet, pontosabban a clitorist jelenti, — ezzel függhet össze a *sísál* ’petél’ ige — de jelent egyúttal ördögöt, manót is. Fassmer sze-

rint ugyanis lehetséges a шиш I 'островерхняя кладь, копна сена, шишка, кукиш' összefüggése a шиш II szóval, mely mint tájszó ördögöt jelent.

Ebből a sis- többől ered nyilvánvalóan a búbos pacsirta észak-magyarországi, szlovákiai *siska* (MNY 50: 503, Gerencsér), *süske* (MNYjár. 6: 143, Réte), *sisőke* (Nyr. 44: 452, Győr vid.), *süsi pacsirta* (MNY. 29: 122), továbbá *süsőke*, *süsölék*, *süsüke* (vö. *bubutás*, *bubutka*, *süsétek* [vö. *pizsétek* a *pizse* szóból], valamennyi MTsz.), *süsétnék* (MA.), vö. *pizsétnék*, *süsü*, *süsüke*, *süsők* (mind TESz. *süsétek* a.) elnevezése.

Ugyancsak egy 'csúcs' jelentésű többől magyarázható az egyfajta süveg vagy kalap (petasus germanicus) *süsü*, *süsüke* neve (TESz.), melynél inkább a 'főkötő', különösen 'gyermekfőkötő' jelentéseket tekinthetjük későbbi adatolásuk ellenére is eredetibbeknek, mivel ezekről tudjuk, hogy tarajuk, bóbitájuk volt, mint a pacsirtáknak, s a főkötőket nevezték *búb*-nak, *bóbitá*-nak is (TESz., *búb*, *bóbita* a.). *Süsü* 'tarajos gyermekfőkötő' (MTsz.), bár tréfás erotikus elnevezésére is gondolhatunk, vö. *rütyő* 'alfel', 'fejkötőre emlékeztető sapka kisebb gyermekeknek' (M. Nyvjár. 14: 102. Heves m.) 'szajháska' és tréfásan gyermekfőkötő' (MTsz.), *süsü* 'fejkötő kishabának' (Nyr. 88: 184, Paka), 'kisfiúk piros cafrangos sapkája' (Radványi: Ipolyszalkai nyj. 58), *süsü* vagy *süsülyle* 'áll alatt összegombolható leffentyűs sapka' (NyFüz. 10: 61, Vác), *süse* 'kis fejkötő kendő alatt' (MNY. 50: 503, Vága). E fejkötő és gyermeksapka elnevezések szintén az északi magyar nyelvterületről származnak, s nyilván szintén szlovák nyelvhatásra mutatnak. A *süsü*, *süső* pontosan megfelel a 'pacsirta' jelentésű *süsü*-nek, illetve *süsők*-nek. A *süsülyle* képzésmódja pedig azonos a *pipellye* képzésmódjával. Azonos képzők gyakran járulnak azonos jelentésű szavakhoz. Egyébként a leffentyűs sapka talán a *siska* 'lelógó fülű' hatását mutatja, a piros cafrang pedig a pulyka pipjére, pipetéjére emlékeztet.

Hátra van még a 'faragatlan, ügyetlen, ostoba, maffla' jelentésű *süsü*, *süsü*, *süsők*, mely sokkal szélesebb nyelvterületen ismeretes, s így talán nem is vonható ide. Ha mégis igen, amire egy Pozsony megyei *süstek* 'hülye' (Magyarország vármegyei, Pozsony monográfiája 248) utal, akkor gondolhatunk a *búb*- többől képzett *bubola* 'bamba' (Nyr. 45: 75), *bimbula* 'ua.' (Nyr. 53: 57) hasonló jelentésére. Egyébként a *süsü*, *süsők* a TESz. által említett *tyütyü*, *hütyü* szavak mellett (TESz. *süsü* a.) inkább a *püpi*, *püpiók* 'faragatlan, ostoba' szavakkal (a *hamupüpi*, *hamupüpiók* szavakban) volnának összevethetők, lásd SzD.²

Az ugyancsak északi nyelvterületen járatos *süskő* 'mesebeli ördögnév' (Nyr. 22: 95, Karancsalja) a már említett szláv шиш 'ördög' szóra vezethető vissza. Ilyen jelentésű szavakat más 'búb', 'csúcs' jelentésű szavaknál is találunk, s ezek valószínűleg a fallikusan ábrázolt ördögök, manók „búb”-jára vonatkoztak. Ilyen a *pipola* 'ördög, manó' (MTsz.), *pipula* 'ua.' (Nyr. 88: 182, Paka), *pippony* 'bubus' (NyFüz. 10: 67), *cuc* 'ördög neve' a *cuc hírvél* varázsmondásban, vö. 1741: „ezucz hírvél. — Mit értettél azon szón? — Gonosz nevét” (Schram: Boszorkányperek 2: 485—6, Paks; vö. *ördög hírvél*). E *cuc* valószínűleg szintén 'csúcs' jelentésű.

5. Nem véletlenül igyekeztem valamennyi 'díszít, felcifráz' jelentésű igénél (*piperez*, *ciceréz*, *ficeréz*, *süsörél*) rámutatni e szavak családjában mindenütt feltalálható erotikus jelentésekre. Nemcsak az volt a szándékom, hogy a fenti szavak és a 'petél, coit' jelentésű párjaik közti összefüggést egy közös szemléleti alap felmutatásával megvilágítsam, hanem ennél távolabbi összefüggéseket is fel akartam tárni. Amikor a különböző 'búb, csúcs' jelentésű szavakkal magyaráztam a *piperez* és társai 'díszít' jelentését, tulajdonképpen mellőztem azt az általános érvényű etnológiai megállapítást, hogy a régiek szemében a díszítés sohasem volt öncélú, hanem kifejezetten mágikus célt szolgált, bűvölő vagy gonoszszűző szerepe volt: legtöbbször óvta a ruhák, dísz tárgyak viselőjét a „rosszak” ártó behatásai ellen. A pártán vagy a lovak kantárjain levő búboknak is ez volt a feladatuk.

„A pártákon piros selyem alapon kúpszerű, üveg- és gyöngyszemekkel ékes kiemelkedések húzódnak végig” (NéprÉrt. 22: 41). Ezek tehát nem egyszerűen csak bábok, kidudorodások voltak, hanem szimbólumok, éppen azoknak a dolgoknak a jelképei, melyekre etimológiájuk kapcsán oly sokszor rámutattam. Tudnunk kell, hogy a nemi szervek, de különösen a női genitálé kimutatása rontó és óvó hatású volt. László Gyula a magyarszentpáli középkori oszlopfő ilyen jellegű faragványa magyarázatakor bőven illusztrálta e gesztus jelentését, megemlítve ott azt a magyar varázslónőt is, aki ilyen mozdulattal akarta megbűvölni a Zimonyt ostromló bizánci sereget (Régészeti tanulmányok 194—5. Bp., 1977.). Még nem régen is szoknyája felhúzásával tartotta távol magától a támadó kutyákat a falusi asszony (NéprÉrt. 31: 194, elhárító varázs).

A díszítés, a varázserő és az erotikum kétségtelen összefüggésének következménye, hogy népünk a kicifrázás fogalmára ilyen szavakat használ, mint *kikurvanyáz* (Gönczi: Göcsej 649; Nyr. 8: 84, 81: 239), *kicsesz-basz* (prést, NéprÉrt. 30: 176), *kiteremtettéz* (MTsz.), „rézcsillagokkal *kikutyuteremtettézett* tölgyfanyelű balta” (Kálmány: Koszorú 1: 161). Aki jól kicicomázta magát, az *kiboszintotta* magát (MTsz.) vagy *kipeckelte* magát (uo.), mihez vö. *pöcküll* ’közösül’, *pöcök* ’csikló’ (Nyr. 88: 184, MTsz.). A cifraságban rejlő erotikumot látta az a hatóság is, mely 1812-ben ezt a megjegyzést tette: „a cifra szűrőket *bujálkodó* cifrasággal készítik” (NéprÉrt. 34: 269). És talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy mindaz a sok tilalmazás, mely valamikor a parasztság ruházatáról leparancsolta a díszítéseket (innen a *paraszt* jelző ’dísztelen’ jelentése, TESz.), nemesak azért történt, hogy a nevtelen ne vélhesse magát a nemesekkel egyenlőnek, hanem közrejátszott ebben a díszítések varázserejében való, ki nem mondott, de még lappangó hit is.

További bizonyítékképpen hozzátehetjük, hogy a nép a díszítetlen holmit szűznek nevezi, mint pl. a díszítetlen guzsalyt *szűz guzsaly*-nak, melynek ellentéte a *cifra guzsaly* (Ethn. 87: 119—20), amiből nyilvánvaló a következtetés, hogy a *cifra* a. m. ’nem szűz’, azaz ’bujálkodó’, s így a cifraság fogalma nem a ’zéró’ jelentésű, hanem a ’szajha’ jelentésű *cifra* szóval függ össze, melynek rokonságába az ugyanolyan jelentésű *cafra*, *cefre*, *cofra*, *cufri*, *cáfrás* szavak tartoznak. Az, hogy a *cifra* ’szajha’ jelentése a TESz.-ben csak 1800-ból van adatolva, nem lehet kizáró ok, valószínű, hogy a szó sokkal régibb, mindenesetre már egy XVIII. századi versgyűjteményben is előfordul: „Sok *cifra lány* van Patakon | ... Mindenik utcában állni | Ötöt-hatot találni” (Ethn. 24: 300).

Minthogy a fűszertelen levest is *szűzleves*-nek mondták, érthető, hogy a megfűszerezést azzal a *megcicöröz* szóval (SzegSz.) fejezték ki, melynek tulajdonképpeni jelentése ’megcicerél’.

Bernáth Béla

Csurják. A ’pattanás’ jelentésű *csurják*, *csurgyak*, *csirjak* ~ *csírjak* a dél-baranyai Ormánság szava (OrmSz., Nyatl. 522. térkép, ÚMTsz.). Megvan a dél-somogyi Péterhidán is *surgyak* hangalakban (Nyatl. 522. sz. térkép). Nyelvjárásainkba e szó a szerb-horvátból került (Kiss: Nyr. 97: 474); vö. szerb-horvát régi, nyelvjárási *čirjak* ’kelés, furunkulus’ (Skok: EtRj. 1: 327). A szerb-horvát főnév Verancicsnak 1595. évi ötnyelvű szótárában két helyen is szerepel, éspedig előbb a latin *pustula*, magyar *mirigy* stb. ekvivalenseként (Ver. 85), majd pedig a latin *ulcus*, magyar *túr*, *mirigy* stb. egyenértékűjeként (Ver. 114). Megfelelő szó néhány más szláv nyelvben is található; vö. szlovén régi *čirjak* (1603: Megiser poliglott szótárában a latin *apostema*, *abscessus* ekvivalenseként; l. még Pleteršnik 1: 104 és Bezljaj: EtSl. 1: 83); lengyel *czyrak* ’kelés, furunkulus’ (MSJJP. 102), régi, nyelvjárási *czerek* ’ua.’ (SlPrasł. 2: 204), régi *czyrek* ’kicsúcsosodó kelés’ (uo.), nyelvjárási *czérek* ’kelés’ (uo.); ukrán *чупак* ’kelés, furunkulus; (nyelvjárási) tályog, kelevény’

(URSl. 6: 434), nyugati ukrán *чупак* 'kelés, furunkulus' (SlPrasł. 2: 203), kárpátukrán *чупак* 'mérgező pattanás, kelés' (Csopei 428); orosz nyelvjárási *чупак* 'kelés, furunkulus' (SlPrasł. 2: 203). Mindez az ósszláv *čirъ 'kelés' főnév -jakъ képzős származékának, az ósszláv *čir'akъ főnévnek a folytatása (EtSlSjJaz. 4: 116).

Dusánka. Az ÚMTsz. anyagában a jugoszláviai Bácska három Tisza-menti helységének, mégpedig Magyarakanizsának, Zentának és Adának a nyelvjárásából van adat a *dusánka* főnévre 'a testtől elálló ujjas női blúz vagy kabátka' jelentéssel. A Magyar Néprajzi Lexikon 1977. évi első kötetében a *dusánka* sem címszóként, sem utalószóként nem szerepel.

A *dusánka* a bácskai szerb nyelvjárásokból került át a magyar nyelvjárásokba. Arra, hogy milyen női ruhadarabot szokott a szerb-horvát *dűšanka* (HASz. 2: 902; Pop. 2: 70; SKNJ. 5: 57) jelölni, a következő leírás adhat tárgyi felvilágosítást: „Hűvösebb időben a mellény fölé jön a csipőig érő szélesebb rékli (*dusanka*, rekla)” (Juga Velimir: A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Bp., 1913. 169).

A szerb-horvát *dűšanka* elsődlegesen annak a hasított ujjú, aransújtásos férfidolmánynak volt a neve, amely a XIX. század második felében a Szerbiával való politikai egyesülésre törekvő dél-magyarországi szerbeknek volt a közkedvelt viselete. E dolmány mintájául a történelmi festményeken szívesen ábrázolt Dusán cárnak (ur. 1331–1355) és kíséretének az öltözete szolgált. A Dusán cárra való emlékeztetésnek nyilvánvaló volt a politikai tendenciája: az ő uralkodása alatt lett Szerbia a Balkán-félsziget legnagyobb hatalma.

A szerb-horvát *dűšanka* ruhanév a *dűša* 'lélek' főnévből alakult *Dűšan* személynévnek a származéka (Skok: EtRj. 1: 373). Tkp. értelme: 'viselet à la Dusán cár'. Képzésmódjához vö. szerb-horvát *titovka* 'partizánsapka' < *Tito* 'Josip Broz Tito'. Figyelmet érdemel a magyar *bekecs* eredetije, a lengyel *bekieszka* 'bekecs' is, mert az Bekes Gáspárnak (1520–1579), Báthori István lengyel király magyar hadvezérének a családnévből keletkezett -ka képzővel (Kiss: Nyr. 84: 477, EtSlsl. 4: 49; TESz. 1: 271).

Személynévből a magyarban is jöttek létre ruhanévek. A kérdéssel Tóth Béla (Magyar ritkaságok. Bp., 1899. 56–67) foglalkozott a legalaposabban a magyar *atilla* kapcsán. Egyebek között a következőket írta: „Nálunk a ruhákat történelmi személyekről 1859-től kezdtek igen sűrűn elkeresztelni, mikor ugyanis lábra kapott a magyar divat, és sok új vagy szokatlan öltözetnek nevet kellett adni. Ilyen volt a *buda* (panyókán is viselhető zsinórós felöltő), a *rákóczy* (hosszabb szabású könnyű dolmány), a *kazinczy* (ugyanaz, de bélelt), a *csokonai* (egyenes gallérú bekecs), az *árpád* sőt *árpádka* (rövid dolmány), a *Deák-köponyeg* (zsákszabású, bő ujjú felöltő), melynek egy változása a *Deák-szűr*, a *Hunyady-szűr* (kerék guba). Volt *Kossuth-kalap* és *Petőfi-gallér* is. Nem személyekről való, de analóg elnevezések a *magyarka* (zsinóros rövid dolmány) meg a *rákos* (mellben szűk, alul bő, sarkig érő mente). Az egy *Kossuth-kalapot* kivéve, mely talán már a szabadságharc idejében is járta, mindezt a hatvanas évek teremtették, és pedig az *atilla* meg a *zrínyi* analógiájára. Ez a két elnevezés már a jelen [= XIX.] század elején is megvolt; az előbbi a hosszú dolmányt, az utóbbi a szigetvári hős ismeretes álló gallérú mentéjét jelenti.” (I. m. 56–7.)

Krapacs. Azt a kilencágú, karomszerűen hajlított, rövid nyelű, villás szerszámot nevezik *krapacs*-nak, amellyel a tűzegecs fekalítrágya készítésekor, az ún. *krapacsolás*-kor a tűzeget és a fekalíát összekeverik (MzgLex. 1: 697, KertLex. 550). A dolgozó ilyenkor a tűzegtrágyában áll, és széleitől befelé a krapaccsal összekeveri a fekalíát.

A *krapacs* főnév nyelvi forrását a szlovákban keresem; vö. szlovák *kropáč* 'szentelt-vízhintő' (Pehány 1: 132), 'öntözőpamacs, vízhintő, permetező; szenteltvízhintő' (Hvozdzik 1: 394), 'vízhintő, permetező eszköz' (SISJ. 1: 777). Alapszava a *kropiť* 'permetez, locsol, öntöz'. E szlovák igéből, illetőleg más szláv nyelvi megfelelőinek valamelyikéből származik a magyar *karapol* '(szenteltvízzel) meghint; belocsol, bepermetez' (TESz. 2: 376) ige.

Plankács. Az egy méternél hosszabb nyelű, hosszú élű erdei bárdnak *plankács* a népiesebb neve. (L. MzgLex. 1: 310 *Erdei bárd* a., 2: 294, ErdLex. 59 *Bárd* a., 149 *Erdei bárd* a., 288 *Faragás* a., 530) A plankácsot vagy erdei bárdot a kidöntött fatörzsnek a bárdolására, faragására, azaz hosszanti irányú megmunkálására használják úgy, hogy a bárdolást végző munkás a fatörzsön állva dolgozik. Néhol a *plankács* járatos lehet 'ácsbárd' értelemben is. (Az ácsbárdnak az erdei bárdénál rövidebb, a bárdlap síkjától kifelé hajló nyele van, az éle pedig ívelt.) Ez tűnik ki ugyanis Moldova Györgynek „Az Őrség panasza” című szociográfiájából, amelyben a szerző leírja, hogyan folyt a kézi gerenda faragás 1970-ben Viszák szélén: „Most következik az igazi szakmunka, a mester görbe nyelű szekercét, »*plankácsot*» fog, és a vörös vonalak mentén kerek sarkúra, félgömbösré faragja a gerendát. A borotvaéles szekeree minden csapásnál alig néhány centiméterre áll meg a lábtól, de a mester nem idegeskedik, megy tovább, szívja a szája sarkába ragasztott cigarettát.” (Moldova György: Ellenszél II. Válogatott riportok. Bp., 1977. 36.)

A *plankács* a szlovénből, esetleg a szerb-horvátból került a magyarba. Vö.: szlovén *plankáču* 'gerendafaragásra használatos hosszú nyelű bárd' (Pleteršnik 2: 48), *plenkáča* 'erdei bárd, plankács' (Pleteršnik 2: 56), 'pallófaragásra való bárd, Plankenhacke' (Tom. 1966. 392), 'bárd' (SPrav. 585); szerb-horvát *plankača* 'pallófaragásra való bárd' (Klaić 1966. 964; Isztriából és Horvátországból adatolja HASz. 10: 6).

Az idézett szlovén és szerb-horvát főnévnek a szlovén *plánka* 'palló', illetőleg a szerb-horvát *plánka* 'ua.' az alapszava; tkp. értelmé tehát 'pallófaragásra való szerszám'. (Vö. Skok: EtRj. 2: 676; alapszavához l. még TESz. 3: 68 *palánk* a.) Figyelmet érdemel a szlovén *plenkáča* ekvivalenseként a szótárakban szerepeltetett német *Plankenhacke*, amelynek tkp. jelentése 'pallóbárd'.

Az átvétel során a magyarban elmaradt a szláv szó végi *a*. (Talán azért, mert magyar birtokos személyragnak lehetett felfogni.) E jelenségre vö. *beszéd, kamat, kolbász, ladik, lapát, szombat, tömlőc* stb.

Kiss Lajos

Lóg. (Ady Endre egy szavához) Ady Endre A nagy Cethalhoz című 1908-ban írt ismert versének (erről l. pl. Scheiber Sándor: Irtört. 51: 604–10) az első, negyedik és ötödik versszaka így hangzik:

Óh, Istenünk, borzasztó Cethal,	Végy engem hátad közepére,
Sorsunk mi lesz: ezer világnak?	Hogy két gyöngé lábam megálljon,
Roppant hátadon táncolunk mi,	Hogy a szívem ne verje mellem,
Óh, ne mozogj, síkos a hátad. . .	Hogy néha rám szálljon az álom.

Vagy dobj le egyszer s mindörökre,
Ne táncolj, lógj, ne tréfálj mindig.
Nem bírom s holt csillagaid már
Nyúgdot fényük arcomra hintik.

(Ady Endre összes művei I. kötet. Sajtó alá rend. Láng József és Schweitzer Pál. Bp., 1977. 176)

A legtöbb olvasó bizonyára értetlenül áll a végső szakasz *lóg* igéje előtt, nem tudja, hogyan vonatkoztassa azt a metaforának akár az egyik (*Istenünk*), akár a másik (*Cet-hal*) tagjára. Ha szótárainkat nézzük, a *lóg*-nak valóban egy olyan jelentését sem találjuk, amelyik ide illene. A szó értelméhez Adynak A ló kérdez című 1913-ban megjelent ugyan-csak ismert versén át jutunk közelebb:

Lovamra patkót senki sem veret,	S a rossz uton, mert minden ellovan,
Be szerencse, hogy senki sem szeret:	Felüti néha fejét a lovam
Kocgok, <i>lógok</i> követlen uton	És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
S hogy merre megyek, nem nagyon	Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?
tudom.	(id. kiad. 626)

Itt a *lógok* egyaránt vonatkozik a kocgó lovasra és a lóra. A szakirodalom ebben az esetben — a szó származékain keresztül — már eligazít a szó értelmével kapcsolatban. A népies használatú *lógós* (*ló*) az ÉKsz. és az ÉrtSz. szerint a kocsizó vagy a befogott lovak mellé kötött, de nem húzó lovat jelenti. A *lógósról* a CzF.-ben azt olvassuk, hogy „különösen mondják lóról, melyet lógórúdra fognak”. Ezenkívül például átvitt értelemben „valamely dologban, állapotban mellékes személyről, ki nélkül éppenséggel ellehetni” (vö. még MTsz., NySz.). A lógóra fogott csikó, a *lógó* kötelen vagy láncon szokott lógni és mozogni, innen a neve (CzF.). A bakonyalji nyelvjárásban *lógós ló*: az, amelyet csak úgy akasztanak a befogott mellé, de nem húz” (Horváth Endre: NyF. 34. sz. 66). Kiss — Keresztes Ormánysági szótárában a *lógó*, *lógó* „a koci elé harmadiknak oldalt kötött ló”. Megjegyezzük, hogy — mint a CzF. és az MTsz. is utalni látszik rá — a *lógó*, *lógós* (*ló*) befogott, s ha kisebb mértékben is, de a teher húzásában szintén részt vevő lovat ugyancsak jelenthet. A Szamosháti szótár szerint a *lógós* „nem a rúd mellé, hanem a szélről harmadiknak befogott ló”, a Szegedi szótárban pedig a *lógós*, *lógós* „az a harmadik ló, amelyet nehéz teher vontatására a kocsioldalhoz vagy a keréktengelyhez fognak” (átvitt értelemben melléknévként meg ’fölsőleges, ráérő’ a jelentése). A *lóg(g)ós ló* ugyanitt „az a ló, amelynek fogva a harmadik ló (rendesen csikó) húz. A koci hátulsó tengelyéhez szokták kötni”. *Lógóban lenni* a CzF. szerint „am. henyélni, semmit sem csinálni; legfőleg csak úgy könnyeden mellékesen tenni valamit, mint a lógóra fogott csikó”. Ezekre a szavakra, szókapcsolatokra és változataikra, valamint a velük alakult összetételekre — *lógó(s) koma* ’a főkomán kívüli többi (mellékes) koma’; *lógó-marha* ’dologtalan marha’ — az MTsz. és az NySz. szintén hoz adatokat. S többször szerepelnek például a Fehér László című ballada nemrég gyűjtött erdélyi változataiban is:

Fehér László lovat lopott,	Fehér László lovat lopott
Egy hintóba hármat fogott.	A fekete halom alól.
Negyediket <i>lógón járta</i> ,	Négyet <i>fogott</i> hintójába,
Fehér László be van zárva.	Kettőt pedig <i>lógójára</i> .
...	...

Fehér László lovat lopott
Feketehalmi csárda alól.
Négyet *fogott* hintájába,
Kettőt pedig *lógójába*.

...

(Albert Ernő – Faragó József: Háromszéki népballadák. Bukarest, 1973. 137, 142, 126)

Távolabbról kifejezéseink rokonságába vonhatók még a következő szólások: Fele sem okosság *lógón bortsátani* a kantár-szárt; Valakit kényére, szájára, *lógóra ereszteti* (SzD: MVir. 493, 491: NySz.); Ne *ereszd lógóra* a kantárszárat (Dugonits: Péld.: Margalits: Közm.). Ezek azt fejezik ki, hogy amint a laza, lógó kantárszárral általában nem lehet megfelelően irányítani, fékezni a lovat, úgy az embereket sem jó túlságosan szabadjára eresztetni.

Noha szótáraink nem jelzik, a *lógó(s) ló*, *lógóban lenni* stb. kifejezésekből a nyelv-érzék nyilvánvalóan elvonhatott egy *lóg* 'lógó(s) lóként üget; szabadabban, komolyabb munkavégzés és irányítás nélkül üget' igét. Szavunk A ló kérdez című versben ilyesmi jelentésben szerepel, s jól festi, amint ló és lovasa határozott irányítás és cél nélkül kocog tova.

Szinnyei József a *szélhámos* szóval kapcsolatban jegyzi meg, hogy annak eredeti értelme „szélsőhámos, szélső hámba fogott”, másképp 'lógós' (ló). Mivel pedig az ilyen ló szabadabban mozoghat, ficákolhat, mint a rúd mellé fogott, a *szélhámos* szó – mint egy-két adat is igazolja – könnyen fölvehette a 'szeles, szeleburdi' jelentést (Nyr. 22: 278, vö. még MTsz.). A *lógós*-nak Szarvas Gábor is számol 'ficákoló, szeleburdi, kacki' értelmével (Nyr. 22: 328). Bennünket ezekből a megállapításokból most főleg az érdekel, hogy a lógos ló természetesen inkább táncolhat, szabadabban mozoghat, ficákolhat, mint a kocsiba fogott s azt húzó (és szoros kantárszáron tartott) társai. A *lóg*-nak így alkalmasint egy 'lógós lóként ficákol, mozog' → 'ficákol, szelesen mozog' értelme is kialakulhatott. A nagy Cethalhoz című Ady-versben éppen ebben a jelentésben szerepel. A költő arra kéri az őt hátán viselő nagy Cethalat, az Istent, hogy ne táncoljon, ne tréfáljon és lógjon, azaz ne ficákoljon mindig. A fentiek Ady és a nyelvjárások kapcsolatához is adalékot nyújtanak (erre l. még pl.: Bakó Elemér: Ady és a népnyelv. MNy. 35: 39–40). Szóba jöhetne itt esetleg a *lóg* igének még egy másik, a 'függ, himbálózik' értelme (vö. TESz.) is, amely Adynak A nagy hinta-játék című versében is megvan:

Nagyot lökött rajta pár csalafinta
S messziről milyen pompás volna bámulni:
Nini, a hinta!
Hogy *lóg* az az öreg, sötét Föld,
Hinta, palinta. . . (id. kiad. 789)

Ez azonban kevésbé illik a szövegösszefüggésbe, többek közt azért, mert a 'himbálózik', itt a 'függ'-gel van kapcsolatban (vö. CzF., TESz.), s tartalmazza a felfüggesztettség, a rögzítettség mozzanatát.

A *lóg*-nak szintén van egy 'a munkáját nem (vagy csak kevésbé) végzi' jelentése, amelyben magam is sokszor hallottam. Szótáraink az igének és származékainak ehhez közel álló, ugyancsak meglevő jelentéseit sorolják föl, például: *lóg* II. (átv, biz, rendsz. rosszalló) 'Tétlenül lézeng, kötelességét kerüli'; II./3. 'Munkáját nem végezve, kötelességét mulasztva távol van valahonnan'; *lógó* II./3 (átv, biz, rosszalló) 'Tétlenül lézengő, vmely kötelezettség teljesítése, munka végzése alól kibújó, munkahelyéről, iskolájából hiányzó személy' stb. (ÉrtSz.); *lógás* biz, pejor 'Kötelességmulasztó tétlenkedés v. a munkahelyről való távolmaradás' stb. (ÉKsz., Vö. még CzF., MTsz., NySz.). E szavakat majd részben ezekből elvonva a *lóg* 'munkáját nem vagy csak kevésbé végzi' jelentését először általában a lógó(s) lóra érthették (amely nem vagy csak kevésbé húzta a terhet), s innen nyerte az emberrel kapcsolatos jelentését. Ismeretes, hogy a lótarás köréből igen sok szavunk és kifejezésünk vonódott el. O. Nagy Gábor a Magyar szólások és közmondásokban két-száz ilyen kifejezést sorol föl.

A *lóg*-nak 4. 1898: 'adós, tartozik valakinek'; 5. 1914: 'szökik'; 6. 1930: 'hiányzik, mulaszt' jelentéseiről a TESz. azt írja, hogy ezek az argóban alakultak ki, s mindegyik a 3. 1841: 'tétlenül időzik | ténfereg, csavarog'-ra vezethető vissza. Ez minden bizonnyal igaz, szerintünk azonban a 4–6. jelentésekre föltehetőleg szintén hatott, illetve hathatott a *lóg* 'lógós lóként viselkedik; (kötelességét mulasztva) nem vagy csak keveset dolgozik' értelme. Mint ahogy a 'tétlenül időzik, ténfereg, csavarog' jelentésre szintén, noha az utóbbi valóban levezethető az ige 1. 1585: 'inog, tántorog' értelméből is (vö. TESz.).

A fentiekhez kapcsolódó szemantikai párhuzamként a *szélhámos* szóra utalhatunk, amelynek történetéhez ugyancsak volna hozzáfűzni valónk. Ennek 'csaló' és 'szeleburdi' jelentését a SzófSz. és a TESz. azzal magyarázza, hogy a nyelvérzék a szóba a 'levegőmozgás' jelentésű *szél* főnevet értette bele, s így a 'szélhámos' (eredetileg 'szélső hámos ló') a *szeleburdi*, *széltoló* stb. rokonságába került. Erre van is két népnyelvi (Nyr. 11: 332; 21: 91) és két irodalmi (Kresznericstől, illetve a *szélhám* 'szélből való hám' szóra Faludtől: NU. 349: NySz.) adat. Simonyi (Nyr. 37: 414) és a TESz. szerint, az utóbbit idézve "a szó 'csaló' jelentésben ritka, s eredetileg nyelvjárási használatú volt. [1881-ben] Tóth Béla elevenítette föl a ném. *Schwindler* 'csaló, szélhámos' megfelelőjeként, a helytelennek tartott *szédelgő* helyébe." Úgy gondoljuk, noha a *szeles*, *széltoló* stb. hatása bizonnyal segíthette a 'szélső hámos' → 'csaló' és 'szeles' jelentésváltozást, nincs szükség arra, hogy ezt elsősorban az illető szócsalád befolyásának tulajdonítsuk. Tóth maga írja, hogy bár ő is a *szél* 'ventus' főnevet etimologizálta ki a szóból, azért kezdte a sajtó által rögtön fölkapott *szélhámos*-t használni, mert egy barátjától hallotta, hogy Erdélyben a 'Schwindler'-t így nevezik. Majd — igaz csak azután, hogy a szót ő már használta — egy kolozsvári szerző versében is olvasta (Nyr. 22: 421–2). Később a 'csaló' jelentésre még két népnyelvi példa szintén előkerült (Nyr. 25: 187), tehát ugyanannyi mint a 'szeleburdi'-ra. A TESz.-ban a melléknévi *szélhámos* 'csaló' első adatának hivatkozása (Nyr. 11: 185) pontatlan, ott a szót jelentés nélkül közlik, s éppen az értelme felől érdeklődnek. Megjegyezzük még, hogy Kresznerics a *szélhám* szót a *hám* alá is besorolta (Nagyszigethi: Nyr. 22: 374), s Szarvas szerint a *szélhámos*-nak a *szél* 'ventus'-nál való közlése valószínűleg Faludi használatán alapul, aki pedig stilisztikai okokból adhatta a *szélhám*-nak a 'szélből való hám' jelentést (Nyr. 22: 374).

A *szélhámoskodás* szóra a TESz. a NSz. alapján 1856/1894-es időjelzéssel Jókainak A régi jó táblabírák című regényéből, a nemzeti kiadásból hoz egy példát. Ez csak részben hiteles, ugyanis a szó az 1894-i kiadásban szerepel először. A kéziratban és az első megjelenéskor a megfelelő helyen ez áll: „Ez aprólékos filouteria (magyar nevét biz én nem tudom) nem volt Krénfy úr inyére” (L. Jókai Mór összes művei. Regények 10. krit. kiad. Sajtó alá rend. Nacsády József. Bp., 1963. 329, vö. még 546).

A *szélhámos*, *lógós ló*, csikó magatartásából a *szélhámos* szónak mind a 'csaló', mind a 'szeles' jelentése jól levezethető. Mint láttuk, a szabályosan befogott lovak mellé kötött vagy fogott lovak, csikók az előbbieknél szabadabban mozoghatnak, ficánkolhatnak, azaz szelesebben viselkedhetnek (Szinyei: i. h.; Szarvas: Nyr. 22: 328). Tehervontásokor pedig annak nagy részét továbbra is a középen levő lovak húzták, „a *szélső hámosok*, a *szélhámosok* csak segítettek nekik, vagy csupán úgy tettek mintha ők is húznának, hiszen azért *szélhámosok*” (Murádin László: Szavak titka. Kolozsvár – Napoca, 1977. 107). A *szél* 'ventus' főnévnek és családjának szerintünk inkább a 'szélső hámos ló' → 'csaló', illetve 'szeleburdi' jelentésváltozás meggyökereztetésében és elterjesztésében volt szerepe. A *szélhámos*-nak különben már korán kialakult átvitt értelme, Pázinány 'szélsőséges' jelentésben használja (l. NySz., TESz.).

A. Molnár Ferenc

Klepetus. Ismeretlen eredetűnek tartják; így a TESz. és az ISzKSz. A szó kétségtelenül latinosan végződik, ami (különösen régebbi) népies és/vagy tréfás szavainknál nem ritkaság és korántsem vall szükségyszerűen latin alapszóra. Mi lehet akkor az a *klepet*?

A németül is tudó magyar meglepődhet azon, hogy egy elég kézenfekvőnek látszó lehetőség, úgy látszik, elkerülte etimológusaink figyelmét. Van a németnek egy általánosan (Ausztriában ugyan kevésbé) elterjedt szava: *Kluft*, amelyet közbeszédi-bizalmas jellege ellenére is megtalálni a közhasználatú Duden, Brockhaus stb. kiadványokban, éppen homonima volta miatt, a köznyelvi másik *Kluft* 'hasadék' szótól való megkülönböztetés végett. Általában ruhát, öltözetet jelent, mégpedig különösen valami egyenruhát, egyforma öltözetet, esetleg ócska férfiruhát, iskolai viseletet, munkaköpenyt. Bonyos esetekben stílusosan is pontos megfelelője lehet a magyarnak. A két szó vázát alkotó *kl.p/f.t* azonossága mindenestre szembeötlő.

A német szótárak egyöntetűen a tolvajnyelvből, s azon belül a héberből, ill. jiddisből eredeztetik. Hogy pontosan mely szóból, arra vonatkozólag megoszlanak a vélemények. A mi szempontunkból azonban a döntő az, hogy a legrégebb (XVI. sz.) *rotwelsch* alakja *claffot* és *klabot*.

Alighanem a közép-európai (egyben középkori) tolvajnyelv révén lettünk e ruhánemű orgazdái.

Skripecz Sándor

„Öt pintes szőlő”. Hajdani mértékegységeinkről való ismereteink korántsem mondhatók teljesnek, Feltárásuk sem kecsegtet mindig gyors eredménnyel, különösen ha a feltárás lehetőségeit nézzük. Mértékegységeink ugyanis a múltban nemcsak a mérés tárgya szerint lehettek nagyon is különbözők, hanem tájilag is erősen megoszlottak, sőt a táji tagolódást méginkább bonyolította a mértékegységekben időközben bekövetkezett történeti változás vagy éppen keveredés. Sok olyan mértékegységről szinte semmi hírünk sincs, amely egy-egy helyen vagy vidéken hosszú ideig egy adott tárgykörben mércéül szolgált. Ma pedig, amikor mérésünk egységesült, és a régi mércék emléke is elhomályosult, jószerével nem is tudjuk, hogy adott esetben mi is szolgált a hajdani mérések alapjául.

Régtől ismert, hogy azonos minőségeket hasonló módon szoktak mérni. Így például a hosszúságot gyakran mérték az emberi testből kölcsönvett mértékekkel: *láb*-bal, *arasz*-szal, vagy éppen *lépés*-sel. Szemes terméket pedig valamely állandó edénnyel, például *zsák*-kal, *véká*-val. De éppen a gabonánál — mint ismeretes — a *véka* lehetett területi mérték is, ha például egy meghatározott területre vetni való gabonával számoltak.

Más szemléletet fejezett ki az a mérték, amely egy területet az egy nap alatt elvégezhető munka alapján osztotta bizonyos egységekre. Ennek megfelelően beszélhetünk pl. „két ekés föld”-ről, „három kaszás rét”-ről vagy „egy kapás szőlő”-ről. Régi végrendeletekben, vallomásokban számtalanszor akadhatunk szőlőterületek olyan meghatározására, mint amit a Sopron megyei Szentmihályon Gorsa György javainak 1734-i összeírásánál is találhatunk: „Vagyon *négy Kapásra* az Sz. Miklósy Uy hegzen Szőleje, mellyet vett maga 15 frt” (OL. Széchenyi cs. lt. 446/X/10/5). De a Borsod megyei Szirma-Besenyőn is 1769-ben Úveges János ekként határozott meg egy szőlőföldet: „... azon Szőlő [melyről ti. az előbbieken szó esett] mint egy *nyolcz ember kapás* lehetett” (OL. Keg. cs. lt. 26/III/38/50).

De valójában ezt a meghatározást mint alapot gyaníthatjuk azon szőlőterület-meghatározásokban is, melyekben egy-egy nagyobb egységet elválasztó *út*, *köz*, *szakasz*, vagy *csatorna* szerepel. Ezen elválasztó vonalak mögött ugyanis rendszerint a fenti

módon meghatározott egységek, ill. azok többszörösei helyezkedtek el. 1738-ban a Zala megyei Boldogasszonyfán pl. Fa Nagy József a következôképpen hagyatkozott: feleségének — mint rendelkezett — „... az én három köz szőlőm közül, az melyiket szereti, egy köz szőlőt...” hagyott (OL. Széchenyi cs. lt. 192/III/4/C). 1801-ben pedig a Pest megyei Pándon Mohácsi István egyik fiának adott „... a Szőlejéből 7. utat a' Rostás oldalon” (OL. Szilassy cs. lt. 2 cs/3).

Mindezekkel szögesen ellentétben levőnek látszik az a területmeghatározás, amit egyes Sopron megyei helyiségekben a XVIII. sz. első felében találhatunk. Itt ugyanis a szőlőterületeket a következôképpen jelölték: „két pintes szőlő”, „három és fél pintes szőlő” stb. Látszólag tehát itt is az űrmértéket vetítették a területre, és ebben hasonlóknak tűnik a szemes gabonával bevetett területek méréséhez.

De mielőtt e mérismódot tovább vizsgálnánk, érdemes pár példát is idézni, miként is alkalmazták a fenti mértéket a szerződések szerint.

Az egyik korai, 1742. júl. 8-án Nagycenken kiállított szerződésben olvasható pl., hogy Márka Ferenc özvegyének „Az minémű 5. *Pintes Szőleje* volt ezen S. F. Vidéki Dominiumhoz tartozandó Nagy Czenki Aggh Hegyben...”, azon 5. *Pintes szőlőt* a' megh irtt onusokkal és praestatiokkal adta s transferalta örökössen... Mácer Antalnak...” (OL. Széchenyi cs. lt., 383/X/2/5).

Egy másik, 1745. febr. 14-én Kiscenken kötött szerződés szerint pedig „Néhai Németh Györgynek az Nagy Czenki Agh Hegyben a' minémű 4 *Pintbül áló Szőlleje* volt, Filác Pál és Molnár Ferencz Szomszédóságában, azon Szőlőt Legalta Testamentaliter Hajder Antalnak, Fellesighinek Udvari Pannának...”

De érdemes talán egy szerződést egészben is közölnünk, amelyben az eladás—vétel körülményeire is bő adatokat kaphatunk, amelyek a fenti kifejezés háttérül is szolgálhatnak.

„Anno 1744. die. 15. Juny, Itten az Kis Czenkj Kastélban megh Jelenvén Hegykön ezen Nemes Sopron Vármegyey faluban lakozó Lukavics Jakab Felleséghe Szalaj Őrsc a' Szokott Terheknek maghára és mint két ágon lévő maradikira lett föll válollásával, a' minémű *Két Pintes Szőlleje* volt ezen Sárvárj Fölső Vidékj Dominiumhoz Tartozandó Hideghsúgj Hegyen, öreg Bóden, Hegykűj Horváth György és Szinger Gergöly Szomszédságában, s' azonban azon megh irt Szőlőtül ez Ideigh is az M. Sárváry Fölső Vidiki Dominiumnak Esztendónkint a' Szokott Hegyvámott s Désmáth adott és Füzetett azon *két Pintes Szőlőt* a' megh irt onusokkal és Praestatiokkal adta és Transferalta Örökössen, és megh mássolthatatlanul Hegykűj Drábaiz Simeonnak, Felleségének Lutionak, és mint két ághon lévő maradikinak Nyolez Rhénessi Forintokban Id est frt 8. minden Forintját husz Garasban Számlálván, nem Tartván se maghának se Podigh kiknek Terheket föll válalta, az megh irtt eladó fél seminémű Jussát fönt, és az Törvényes megh oltalmazást is Törvényeink Értelme Szerint maghára Föll vóvén, az megh irt névő Fél azért a Szokott Hegyvámot Esztendónkint akár terem akár sem, Tartozik megh adnj, Szőlő vesztesség alatt. A Dominális Jurisdiction mind azon által ezen vásárlás Alkalmatosságával is Helyben Hagyatottván ezen ely adás absque uly Dominy Praejudicio lett megh Actum utt Supra” (OL. Széchenyi cs. lt. 383/X/2/5).

A szövegekben mindenekelőtt az tűnhet fel, hogy viszonylag kis mennyiségű borról esett szó, és a velük jelölt földterület értéke, illetve forintban kifejezett ára igen magas, aránytalanul magasabb, mint amit egyéb adatok ismeretében várhatnánk.

További adataink rá is világítanak, hogy a fentiekben korántsem a teljes termésről eshetett szó, hanem annak kisebb, töredékes részéről, mindenestre olyan nagy pontossággal mért és hivatalosan is számon tartott mennyiségről, amely alapjául szolgálhatott általában is a bort termő terület nagyságának meghatározására. Az 1743. jan. 15-én Nagycenken kötött szerződésben ugyanis, amely szerint tulajdonosa a szőlőjét Horváth

Istvánnak adta el, a következő olvasható: „Az minémű *három Pintes és másfél mésszölös Szőleje* volt ezen Sárvári Fölső Vidéki Dominiumhoz tartozandó megh irtt Nagy Czenki falunak határában, úgy mint Közép Hegyben . . . s' azomban azon Szőlőtül ez ideigh is az Szokott Dézmán kívül *3 pint 1 ½ Mésszöl Hegyvámot* adott és füzetett . . .” (Uo.)

De a Hidegségen 1743. júl. 17-én kötött szerződésben is a következő félreérthetetlen módon fogalmazták meg a szőlőterület nagyságát: „a' minémű egy *NyolczPintes Hegyvám allá vetettet Szőlő* volt, ezen Sárvári Fölső Vidéki Dominiumhoz tartozandó Meghirtt Hidegséghe határban, Torony Hegyen . . . azon *Nyolcz Pintes Széllőt* a' megh irt onusokkal és Praestatiokkal adta és Transferalta örökössen . . .” a tulajdonos Cziráky József özvegyének. (Uo.)

A szőlőterület nagyságát tehát a fizetett dézsma nagyságával határozták meg. Ez a területmeghatározás kétségkívül igen szokatlan; más terményeknél talán nehéz is lenne megvalósítani. A jelen esetben is minden valószínűség szerint a dézsma közvetlenül a földterülettel, nem a termés mennyiségével függött össze, és így a dézsma összege azonos földterület esetén állandó lehetett. Ez a tény különben, ha kismértékben is, de jobb termés elérésére is ösztökélhette a tulajdonosokat.

Takács Lajos

O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar Szinonimaszótár

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1978. 593 lap

A régóta várt és sürgött Magyar Szinonimaszótárról már megjelenésével egyidejűleg napvilágot láttak az első ismertetések a sajtóban (pl. B. Lőrinczy Éváé az *Élet és Irodalom* 1978. máj. 27-i, Ruffy Péteré a *Magyar Nemzet* 1978. máj. 28-i számában). Mire a szakfolyóirat recenziója is „elhagyja a sajtót” (ezt a szinonimát találtam még *megjelenik* alatt), már minden érdeklődő beszerezte és megismerte a kötetet. Feladatunk tehát nem az, hogy ismertessük a művet, hanem hogy megpróbáljuk értékelni tudományos jelentőségét.

A SzinSz. abba a szótárcsaládba tartozik, amely a hétkötetes *Értelmező Szótár*on alapul; tipográfiai kiállításában, a nyomdai jelek használatában legközelebbi rokona az *Értelmező Kéziszótár*. A rokon szótáraktól eltérően azonban nem kollektív, hanem egyéni munkával készült. O. Nagy Gábortól származik a szótár terve, elméleti alapvetése, az elvi és szerkesztési kérdések tisztázása, a munkálatok megindítása és az anyag jelentős részének a kidolgozása. Segítőtársa az anyaggyűjtésben és rendezésben, a technikai jellegű munkákban az 1966-ban elhunyt Szabolics Lajosné, majd Kovács Gyuláné volt. Az eredeti terv megvalósításának nehézségei miatt később O. Nagy Gábor újabb, kisszótári tervet készített, s az ennek alapján 1970 óta folyó munkák közben érte 1973-ban a váratlan, tragikus halál. A szótár szerkesztését Ruzsiczky Éva vette át. Az ő érdeme nemcsak annyi, hogy befejezte a munkát — bár, ha meggondoljuk, hogy hány tudományos munka maradt torzó nemcsak halott, hanem élő szerzők után is, ez sem csekélység —, hanem tőle származik a szótár végleges terjedelmének, szóanyagának a kialakítása, a kézirat egységesítése és a használatot megkönnyítő szómutató összeállítása is.

A szinonimaszótár elméleti kérdéseivel O. Nagy Gábor több cikkben foglalkozott (MNy. 60: 16–31, 61: 312–322; Szótártani tanulmányok [szerk. Országh László, 1966.] 99–121; ActaLingu. 16: 29–42; Nyr. 94: 1–15). Mindenekelőtt állást kellett foglalnia a szinonímia elvi kérdésében, amelyet — mint Ruzsiczky Éva a SzinSz. bevezetőjében rámutat — az újabb jelentéstani kutatások sem tisztáztak végérvényesen. O. Nagy Gábor a szinonímia lényegét a behelyettesíthetőségben, a felcserélhetőségben látja (vö. S. Ullmann: *The Principles of Semantics* 1957. 55. 103). Gyakorlati szempontból kétségtávolan ez a legcélszerűbb álláspont — márpedig a szinonimaszótár elsősorban gyakorlati célú, használóját mindenekelőtt az érdekli, hogy egy adott szövegösszefüggés adott lexémáját szükség esetén mivel helyettesítheti, s csak ezután kíváncsi arra, hogy egy bizonyos fogalomnak milyen nyelvi megfelelői lehetnek. De elméletileg sincs jobb megoldás, hiszen a szinonímia megközelítése a fogalom felől nagyon is bizonytalan, a fogalmak tartalmi elemzése és egymáshoz való viszonyítása gyakran meghaladja a nyelvészet illetékességét. A biológia különbséget tesz *tövis* és *tüske* között, de közönséges nyelvi szituációkban a két lexéma funkciója ugyanaz; másrészt bármilyen közeli rokon a *gyűr* meg a *dagaszt* ige

fogalmi tartalma, nem helyettesíthetik egymást a szokásos tárgy („tészta”, illetőleg „kenyeret”) mellett.

Ami a szinonimaszótár szerkesztési elveit illeti, viszonylag könnyű volt a döntés az ábécérendes szótár javára a fogalomköri csoportosítással szemben, amelyet többek között az egyetlen számba vehető magyar előzmény, Póra Ferenc 1907-ben megjelent munkája képvisel. Nemcsak a könnyebb kezelhetőség gyakorlati érve szolt a betűrendes forma mellett, hanem az is, hogy ebben helyet kaphatnak fogalomkörbe nem sorolható szók, például formaszók is. Az ismert külföldi szinonimaszótárak egy része (pl. G. E. Christ, J. Devlin, K. A. Dostal, N. Levis munkája) a szinonimákat pusztán felsorolja, anélkül, hogy a köztük levő árnyalati, nyelvhasználati különbségekre rámutatna; ezeknél mind elméleti, mind gyakorlati szempontból többet érnek az úgynevezett diszkriminatív szótárak (mint a R. Bailly, Webster, Kljujeva, Duden-félék), amelyek értelmezéseket is közölnek. O. Nagy Gábor véleménye szerint a szinonimaszótárnak nem feladata az értelmezés, a szótár használójának fogalmazás vagy szövegjavítás közben amúgy sincs ideje, hogy hosszadalmas szótári fejtegetéseket olvasson (vö. Nyr. 94: 6); rövid, tömör utalások az egyes szinonimák használati körére, jelentésárnyalatára, nyelvtani-szintaktikai kötöttségére, stílusértékére éppúgy megfelelnek a célnak. Nem szabad viszont megfeledkezni a szavak poliszemiájáról; ezt sok külföldi szótár figyelmen kívül hagyja, s a címszónak csak alapjelentéséhez közöl szinonimákat. A jelentésmegkülönböztetés eszköze példamondat is lehet.

Hogyan sikerült megvalósítani a Magyar Szinonimaszótár kitűzött célját? Az eredetileg tervezett 30–35 000 címszós, 60–100 000 feldolgozott szinonimát tartalmazó szótár helyett a kisszótári terv kb. 10 000 címszóval számolt. A megvalósult szótár végül is nagyobb, gazdagabb lett ennél a kényszerű minimumnál: kéziszótár jellegű, kb. 12 500 címszó mellett mintegy 30 000 lexikai egységet tartalmaz. A terjedelemsökkentésnek kitűnő eszköze lett az utaló nyilak rendszere, amelynek segítségével sok ismétlődést ki lehetett küszöbölni. A szómutató feltünteteti azokat a lexémákat, amelyek a szócikkekben szerepelnek, de nem címszók.

Ha összehasonlítjuk a MNy. 60: 26–31. és a Nyr. 94: 11–15. lapján közölt, még a maximális terv alapján kidolgozott mintaszócikkeket a megjelent szótár megfelelő szócikkeivel, nem tapasztalunk lényegbevágó eltéréseket. A 91 címszó közül csak 9 maradt ki végleg a szótárból, további 16 nem címszóként szerepel. A szócikkek anyaga, terjedelme a legtöbb esetben természetesen csökkent, de a csökkenés gyakran csak látszólagos, mert az utaló nyilak mentén haladva megtaláljuk azokat a szinonimákat is, amelyek a mintaszócikkekben megvoltak. A *barátságos* mintaszócikkben (MNy. 60: 28) található 19 szinonima közül csak 6-ot látunk viszont a SzinSz. szócikkében, de a *szívélyes* elvezet a *szíves*-hez, *bensőséges*-hez, *kordialis*-hoz, *meleg*-hez, a *bensőséges* a *bizalmas*-hoz, a *bizalmas* az *őszinté*-hez, a *szíves* a *szolgálatkész*-hez, emez a *segítőkész*-hez, *lakályos* alatt megvan az *otthonos* és az *otthonias*, még többletet is találunk a mintaszócikkhez képest: *barátkozós* és *kellemes*. Más szócikkek is gyarapodtak a mutatványok közzététele óta, pl. a *baba* a *csinibabá*-val, *cicababá*-val és a *zsúp*-pal, a *banda* a *hordá*-val és a *bűnszövetkezet*-tel; az *áll* főnév a mutatványban csak az *~ig* kifejezésben szerepelt, most van az alapalaknak is szinonimája (*alsó állkapocs*) és további frazeológiai egységek kerültek a szócikkbe (*leszik az ~a*, *felkötik az ~át*). A szótár frazeológiai anyagának gazdagsága különösen szembeeszik az olyan tág jelentésű vagy szemantikailag „üres” címszóknál, mint *nagy* (*~szál*, *~néha*, *~hangon*, *~okat mond*, *~ra becsült*, *~ra van vkivel*, *vmivel*, *~ra tart vkit*, *vmít*, *~ra törő*, *~ot néz*), *vesz* (*őrizetbe ~*, *vmibe ~i magát*, *magába ~ vmít*, *semmibe ~*, *magára ~*) és hasonlók. Gazdagodást jelent a mintaszócikkekhez képest a címszó alakváltozatának feltüntetése (pl. *alszik* mellett *aluszik*, *kölyök* mellett *kölök*); a nagyobb

eltérést mutató alakváltozatok a szinonimák között kaptak helyet, pl. *kokas* a *kakas*, *szurdék* a *szurdok* mellett.

A szócikkek szerkezetét felépítése megfelel az eredeti elgondolásnak; pusztán technikai egyszerűsítés, hogy a címszó jelentéseit nem számjegyek, hanem virgulák különítik el egymástól, s hogy az ÉrtSz.-ből átvett szaknyelvi minősítéseket (pl. *Műv*, *Csill*, *Kat*) egységesen a „szakny” stílusminősítés pótolja. A SzinSz. legnagyobb értéke a stílusminősítések gazdagsága, árnyalatossága, különösen pedig az egyes jelentések, jelentésárnyalatok és használati körök megkülönböztetése a csúcsos zárójelbe tett tövid, találó, nemegyszer szinte bravúrosan tömörítő utalások segítségével. Olyan finom árnyalatokig képes elmenni, hogy pl. a *banya* szócikkben különbséget tesz a <nem feltétlenül gonosz, de ellenszenves>, a <nem feltétlenül gonosz, de csúnya, házsártos>, a <nem feltétlenül vén, de gonosz> lényekre vonatkozó használat között, feltüntetve még a <ha házsártos is> jelentéstoppletet, a <népmesében> megszorítást, a „gúny”, „pejor”, „biz” stílusminősítést is.

Az egyetlen lényeges eltérés az eredeti tervtől — s ezzel bizony nehéz egyetérteni —, hogy elmaradtak a nyelvhelyességi kifogást jelző csillagok. Lehet, hogy az ÉrtSz. csillaghasználatára mai szemmel nézve már korszerűtlen, túl szigorú, talán nem is elég következetes (pl. a *renomé* „csillagos”, a *presztizs* nem az, vö. MNy. 60: 29). Véleményem szerint azonban a szinonimaszótárnak elsőrendű feladata, hogy amikor felkínálja a rokon értelmű szók és kifejezések választékát, egyúttal felhívja a figyelmet arra is, hogy ennek vagy amannak a használatát nyelvhelyességi szempontból nem ajánlja. A „vulg”, „argó”, „pongyola” stílusminősítések csak részben felelnek meg ennek a célnak, hiszen nyelvhelyességileg kifogástalan szavak is kaphatnak ilyen minősítést. A mintaszócikkekben megcsillagozott szavak közül azonban néhánynak olyan jelzése van, amely egyáltalán nem pótolhatja a nyelvhelyességi figyelmeztetést: „vál” (pl. *arrogáns*, l. *pökendi*), „biz” (pl. *smucig*, l. *fösvény*), „pejor” (pl. *beképzelt*, l. *öntelt*).

A lexémák fölcserélhetőségének alapelve mellett a SzinSz. a fogalmak rokonságának hagyományos szempontját is figyelembe vette. A tágabb jelentéskörű, magasabb fogalmi kategóriának megfelelő címszók mellett ezért olykor a fogalmat szűkítő, differenciáló kifejezéseket is találunk (pl. a *juh* szócikkben: *kos*, *ürü*, *bárány*, *toklyó*, *canga*; *zöld* alatt *fűzöld*, *levélzöld*, *mélyzöld*, *smaragdzöld*, *haragoszöld*, *méregzöld*, *palackzöld*, *üvegzöld* stb.). A fogalmi rokonságból való kiindulás azonban veszélyekkel jár, amelyeket a SzinSz. nem tudott mindig kikerülni. A „szűkebb értelmű”-nek jelzett szinonimák néha a jelentéskülönbségre való rámutatás nélkül, egy szinonimasorba kerültek, mintha egymásnak is szinonimái, egymással is felcserélhetők volnának, pl. *barack* alatt *kajszibarack*, *őszibarack*; *réz* alatt *vörösréz*, *sárgarézt*. Az is előfordul, hogy a címszó a szinonimájaként feltüntetett szóval a kétségtelen fogalmi rokonság ellenére sem cserélhető fel, pl. *bársony* a *plüss*-sel és a *velúr*-ral, *halász* a *horgász*-szal, *párduc* a *jaguár*-ral. A legnagyobb probléma azonban az, hogy meddig lehet elmenni a fölérendelt és alárendelt fogalmat (genust és speciést) jelölő szavak szinonimaként való kezelésében. A SzinSz. megoldásait sokszor esetlegesnek, következetlennek találom. Pl. a *pásztor* szócikke feltünteti a *juhász*-t, a *disznópásztor*-t és a *tehénpásztor*-t, de a *csikós*-t nem; *katona* vagy *orvos* címszó alatt pedig egyáltalán nincs efféle „szakosítás” (baka, huszár — sebész, belgyógyász stb.) Aligha kívánhatjuk, hogy a *sütemény* szócikke felsorolja egy szakácskönyv tartalomjegyzékét az almáspitétől a zserbószeletig, ám *szeszes ital* alatt találunk egy speciést, a *pálinkát*-t, míg a *bor*, a *sör* hiányzik. A *vadászik* ige szócikke a tevékenység eszköze és tárgya szerint differenciál: *agarászik*, *solymászik*, *(vad)kacsászik*, *nyúlászik*, de *kártyászik* alatt nincs *bridzsel*, *ultizik*, *kanasztázik* stb. Még sok ilyen hézagosságot, egyenetlenséget sorolhatnánk föl; ezeket bizonyára sikerült volna kiküszöbölni, ha a szótár szerencsésebb csillagzat alatt készül, ha a nagy felkészültségű, odaadóan munkálkodó szerkesztők zavartalanul dolgozhatnak.

A SzinSz. megjelenését már-már irreálisan felfokozott várakozás előzte meg, főleg a szűkebb szakmán kívüli tollforgatók, írók, újságírók, kritikusok körében. Ezt a várakozást nem mindenben elégíti ki: a használó a kényszerűen szűkre szabott anyagban néha még azt is hiába keresi, amit maga is tud. Rá kell mutatni a szótár fogyatékságaira már csak azért is, nehogy egyesek azt képzeljék, hogy ami nincs benne, azt nem is lehet használni. de főleg azért, hogy az eljövendő újabb kiadás „javított és bővített” legyen — bízzunk benne, hogy a kiadó előbb-utóbb újra felfedezi ezt az elfeledett fogalmat. Apróbb szeplőkre, sajtóhibákra, a szómutató hiányosságaira szórszálhasogatás volna kitérni, de arra talán nem, hogy a szótár helyesírása néhol eltér a hivatalos szabályzattól (pl. *igazhívó*, *szolid*, *vörösbőr*); akadémiai kiadványról lévén szó, az ilyen eltérések megzavarhatják a használót.

De minden kifogás háttérbe szorul a mögött a tény mögött, hogy végre van szinonimaszótárunk, amely korszerű tudományos elveken alapul, feldolgozásának színvonalát tekintve méltán állítható a legjobb külföldi művekkel egy sorba, a példaszerűen gondos szerkesztés eredményeképpen jól áttekinthető, könnyen kezelhető, nélkülözhetetlen segédeszköze az igényes fogalmazásnak, a nyelvi művelődésnek éppúgy, mint a szókészlettani, jelentéstani és stilisztikai kutatásoknak.

J. Soltész Katalin

W. Bíró Ágnes—Grétsy László—Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve

Budapest, 1978. 346 lap

Az év elején jelent meg a Pénzügyminisztérium Államigazgatási Szervezési Intézetének gondozásában a nagysikerű „Hivatalos nyelvünk kézikönyvé”-nek immáron második, átdolgozott kiadása. A könyvet Grétsy László szerkesztette, célját dr. Villányi Miklós pénzügyminiszterhelyettesnek az „olvasóinkhoz” intézett (és az első kiadáshoz képest üdítően leegyszerűsített, „hivataliatlanított” nyelvezetű) kis előszava így határozza meg: „A bonyolult vagy túlzottan szakmai nyelven írt hivatalos szöveg félreérthető, így erkölcsi és anyagi veszteséget, többletmunkát okoz. Ezért egyszerűbb, közhírhetőbb nyelven kell — különösen az állampolgárokkal — érintkezni.” E cél érdekében nyújtott a kiadó intézet szellemi és anyagi segítséget, hogy a könyv első kiadása viszonylag rövid idő alatt elkészülhessen és jórészt díjtalanul eljusson azokhoz, „akiknek első sorban szánták: a minisztériumok és a tanácsok munkatársaihoz” — ahogy azt az ajánló sorok mondják. A könyv tartalmának átlapozása során azonban egyre jobban elhatalmasodik az olvasóban az az érzés, hogy annak írói és szerkesztői — tudatosan, vagy nyelvművelői ösztöneiktől indítva öntudatlanul — lényegesen szélesebb körre vetették ki hálójukat, mint a szoros értelemben vett hivatali nyelv, a minisztériumok, az igazságügyi szolgáltatás vagy az államigazgatás nyelve.

Lőrincze Lajos gondolatébresztő bevezetője már jelzi is, többről van itt szó mint a Hivatal, a Hatalom nyelvhasználatáról, nála a hivatalos nyelv: „a rossz értelemben vett hivatalos, a feleslegesen hivataloskodó, az élet nyelvétől eltávolodott stílust, írás- és beszédmódot jelent. Szokatlan szavak, szókapcsolatok használatát, zsúfolt, áttekinthetetlen, homályos, nehézkes mondatokat . . . fontoskodó, cikornyás . . . elcsépelet formulákból álló fogalmazást”. Én talán úgy mondanám: a köznapi, a családon belül és a szabad időben, vagy a nem hivatalos munkahelyi érintkezésben használt nyelvtől eltávolodott nyelvezetről van itt szó, mert sajnos magát az életet, annak nagy részét, akár a munkahelyen, a közélet fórumain, a tájékoztató eszközökben, a mozgalmi és politikai

életben, a jogalkalmazás területén, napjainkban ez a rossz értelemben vett hivataloskodó közlésmód árasztotta el szóban és írásban egyaránt. Függetlenül attól, hogy „hivatalról”, vagy nem hivatalról van-e szó. A könyv címlapját „díszítő” jelentés- vagy beszámoló-részlet bárhol szerepelhet, hivatalban, vállalatnál, üzemben, térszben, politikai-mozgalmi szerveknél, fegyveres testületeknél, vagy akár tudományos intézetnél. Sajnos szocialista fejlődésünk egyik gyermekbetegsége volt az, hogy nem a hivatalok nyelvhasználata alakult át köznapivá, életszerűbbé, hanem a vállalatok, a kereskedelem és a szolgáltatások, a vendéglátóipar stb. váltak szellemükben gyakran „hivatalá” és vették át — szóban és írásban — a körülményes, sőt rideg és személytelen nyelvezetet. Még a „maszek” is gyakran „hivatalos órát” vagy „félfogadást” tart, holott — amint arra az állami vállalatról, majd a kereskedelemről szóló legújabb törvényeink országgyűlési vitájában a miniszterek előadói beszédükben helyesen rámutattak, a vállalatnak, a kereskedelemnek elsősorban nem ügyfelei, hanem *üzletfelei, vevői* vannak! Így a hivatalos „irály” mintegy kikúszott a hivatalból az utcára, be az üzletekbe, vendéglőkbe, üzemekbe, és vele együtt a cirkalmas, bonyolult, gyakran bántó hangnemű fogalmazásmód is. Így olvashatjuk felvonóinkon a különös felíratot: „Utasítás kijelölt utasok által vezethető, belső nyomógombos és kulcsos hívóvezérlésű felvonó használatához”. Így váltak papírizűvé, laposan elcsépeltté, szólamyszerűvé a vállalati értekezletek, jelentések, így felejt el hétköznapi nyelvét a riporter mikrofonja elé idézett interjú alanya, amikor magára ölti hivatalos arcát, átvált „szolgálati nyelvre”, legyen akár vezérigazgató, főosztályvezető, nőfelelős, rendőrszt vagy öntödei szakmunkás.

Erre éreztek rá a könyv szerzői akkor, amikor megragadták a kitűnő alkalmat arra, hogy a hivatalos nyelv ürügyén elmondhassák mindazt, ami a nyelvművelői lelkületüket nyomta közéletünk egészének, sőt tudományos és műszaki nyelvhasználatunk minden területén. Ahogy vannak divatszavak, divatfordulatok — amint arra a könyv is utal — úgy vannak divatbűnbakok is, ilyen ma itt és másutt is a jogi és hivatali nyelv. Mi jogászok is bevallhatjuk — nem alaptalanul, hiszen a Hivatal mintegy bacillusgazdaként terjesztette a nyelvi fertőzést. Sajnos még ma is gyakran terjeszti, mert bár sikerült az általános érvényű jogszabályok nyelvét emberközelié tenni, még sok baj van a jogalkalmazás nyelvezetével, a bírósági határozatok, az államigazgatási iratok, ügyvédi beadványok mondat szerkesztésével, hangjával. Hivatásomnál fogva évente sok száz ilyen iratot kell figyelmesen elolvasnom és bizony bőségesen kiegészíthetném a könyv gazdag példatárát a gyűjtött stílusvirágok csokraival. Persze — mondhatná valaki — a szoros értelemben vett jogi és hivatali nyelvnek ugyanúgy megvan a maga megszabott terminológiája és jellegzetes kifejezőmódja, mint bármely más szakterületnek, annak használatára ugyanúgy jogosult, mint ahogy a kémikus, a gépész, az orvos vagy mezőgazda használhatja a maga szaknyelvét. Ez így igaz — részben. Ezt Lőrincze Lajos előszava éppen úgy elismeri, mint a könyv elvi vonatkozású szócikkei (hivatalos stílus, jogi nyelv stb.). De egyet nem szabad elfelednünk: a jogszabály és a hivatalos intézkedés legtöbbször az állampolgárok széles körének (néha egészének), vagy az egyénileg érintett állampolgároknak, nem pedig jogi képzettségű szakembereknek szól! Maradjon hát bűnbak a jogélet és a hivatalok nyelve, még ha a könyv példáinak jelentős része a gazdasági, kereskedelmi, sőt műszaki életből származik is.

De vajh sikerül-e a vétkekkel terhelt bak pusztába üzetésével kivetni minden bűnt, melyet társadalomunk egésze szóban és írásban nap mint nap elkövet anyanyelvünk ellen? Ki tudja. A szerzők mindenesetre mindent megtettek a kiűzés érdekében, könyvük szinte minden nyelvhelyességi és stílári kérdés felöllel, ami a közéleti nyelvhasználatban előfordulhat. A mintegy ezer címszó egyformán foglalkozik nyelvtani, szóhasználati, mondat szerkesztési kérdésekkel, de egyéb igen hasznos témákkal is, mint pl. az intézménynevekkel, a névhasználattal általában, az idegen szavak és a szaknyelvek

igen aktuális és sokat vitatott kérdésével, ország- és városnevek írásával, nyelvészeti kérdésekkel (pl. szóalkotás, nyelvszokás, nyelvi norma) sőt még levelezési formulákkal is. A gazdag anyagnak akár csak súlypontoszerű felsorolása is szinte lehetetlen. És ami a legfontosabb: nemcsak kipellengérez, de tanácsot, útbaigazítást is nyújt.

A szoros értelemben vett jogi-hivatali nyelvhasználatot több szempontból lehet megítélni és vizsgálni: a szakszerűség, a nyelvhelyesség, a közérthetőség és az emberségesség oldaláról. E vizsgálat, bírálat — Arany Jánostól és Szarvas Gábortól kezdve napjainkig — főleg a nyelvhelyességi és a közérthetőségi aspektust célozta meg. Érthető ez, hiszen a bírálók nézőpontja elsősorban a nyelvészé, esetleg állampolgárként a jogkövetőé. A szakszerűség szempontja, az, hogy a jogszabály a jogalkalmazónak is, sőt gyakran a jogalkalmazók igen szűk körének szól (szakigazgatás, úrutasítások stb.), számukra elhanyagolhatónak tűnt. Legkevesebbet pedig a hivatalos nyelvi közlés hangulati, hangnembeli, emberi tartalmáról beszéltek. Annál öröndetesebb, hogy a Hivatalos nyelvünk kézikönyve erre, a szocialista társadalomban nagyfontosságú kérdésre is kitér (szóhangulat, jogi nyelv, hivatalos iratok szerkesztése). *C'est le ton qui fait la musique* — tartja a francia mondás, a hangnem adja a zene lényegét. Hiába kifogástalan nyelvhelyességi és közérthető, pontos és szakszerű a hivatalos közlés — legyen az akár szóbeli, akár írásbeli — ha annak hangja parancsoló, rideg, fenyegető, udvariatlan. Sajnos ezen a téren még hordozzuk a múlt rossz örökségét, hivatalos (és „hivataloskodó”) nyelvünk gyakran még inkább mintha az egykori alattvalót látnák a címzettben, az ügyfélben, de néha még az üzletfélben, vevőben is, mint az egyenrangú, sőt legfőbb szuverénként az intézmények fölött álló polgárt. Parancsol, utasít, tilt, fenyeget akkor is, ha szükségtelen, de ritkán kér, tanácsol vagy igazít útba. Egy külföldi szemével nézve a *tilos* szó talán egyike a leggyakrabban előforduló magyar szavaknak. Szerencsére az utóbbi időben már fokozatos a javulás ezen a téren is. Így is kell lennie, hiszen a formának a nyelvi kommunikációban is tükröznie kell a megváltozott tartalmat! E fontos szempont megemlítésével a könyv kereké tette azt az elvi megalapozottságot, amely a címszavak feldolgozásának minden sorából is kicsendül: a nyelv, a nyelvhasználat elsősorban társadalmi jelenség, társadalmi funkciót tölt be, a helyes, megfelelő nyelvhasználat össztársadalmi érdek, a társadalmi együttélés egyik biztosítéka.

Az új, átdolgozott kiadás több helyen pontosított, egyes szócikkeket jótékonyan megrövidített, elhagyván az értekezésszerű, nem a könyv céljához tartozó hosszadalmas magyarázatokat, más szócikkeket kibővített, kiegészített. Igen öröndetes kiegészítés az új kiadáshoz készített tartalom és szómutató, amely nagymértékben megkönnyítette az eligazodást a sokszáz szócikk között, mert nemcsak tartalomjegyzék-szerű összeállítást tartalmaz, hanem nyelvtani fogalomköröket, hiba- és jelenségtípusokat ad meg.

Azt természetesen nem várhatjuk el a könyvtől, hogy témáját megfelelő elemzéssel és differenciálással körülhatárolja, hiszen célkitűzése nem tudományos. De talán nem ártott volna a jogi, a hivatalos-szolgálati, a közéleti-politikai, gazdasági-kereskedelmi és a pusztán csak „hivataloskodó” nyelvhasználat, azokon belül az egyes nyelvhasználati rétegek elhatárolása, talán egy kisebb bevezető elméleti eszmeifuttatás erejéig. A jogász számára zavaróak azok a kisebb jogi-terminológiai pontatlanságok is, amelyeket szaklektor bevonásával talán ki lehetett volna a második kiadásból küszöbölni.

Semmiképpen nem tudok egyetérteni Kolozsvári Grandpierre Emilnek a könyvre vonatkozó, a tőle szokott módon szubjektív töltésű és tárgyi tévedéseket tartalmazó bírálatával (Gyógyítás vagy miskálolás? — Kritika 1978/4. sz.). Azon azonban én is el-tűnődtem, hogy vajon a nyelvtani szakkifejezések mindegyikét megértik-e a könyv

használói? Az olyan címszavak, mint a „határozott névelő hibás elhagyása közbeékelt jelzői bővítmény hatására”, vagy „határozott névelő birtokos személyragos szó előtt”, vagy „-k többesjel a birtoklást kifejező részeshatározós szerkezetekben” stb. bizony gondolkodóba ejthetik a könyvet forgató, nyelvtani kifejezésekben nem jártas (vagy *már* nem jártas) olvasót, esetleg kedvét is szeghetik. Talán egy harmadik kiadásban a nyelvtani szakkifejezések kis magyarázatos összeállítása ezt az aggodalmat is elháríthatja.

Jó és hasznos lenne, ha ezt a kitűnő könyvet egyéb kezdeményezések is követnék hivatalos nyelvünk korszerűsítése, demokratizálása érdekében. Egy-egy jó iratszerkesztési útmutató (igen dicsérendő itt az igazságügyi minisztériumnak a jogszabályszerkesztés irányelveiről összeállított füzete), a fiatal jogászkoromban használt *iratmintatárakhoz* hasonló, de korszerű nyelvezetű kiadványok összeállítása, mindenekelőtt pedig a hivatali nyelvhasználatra „kihegyezett” *anyanyelvi oktatás* bevezetése a jogászokat, közgazdákat, államigazgatási szakembereket, rendőrtisztokat stb. képező oktatási intézményekben, igen nagy mértékben segíthetné azoknak a céloknak a megvalósítását, amelyeket a könyv írói és kiadója elérni kívántak, vagyis hivatalos nyelvünk jobbá, előbbé, emberközelibbé tételét. Hogy hivatalainkban, bíróságainkon, hatósági szerveinknél és egész közéletünkben normává váljék az a „parancsolat”, amit Lőrincze Lajos így fogalmazott meg a bevezetőjében: „beszélj, írd egyszerűen, világosan, érthetően.” Persze a forma és a tartalom dialektikus összefüggéséből következik, hogy világosan és közérthetően általában csak az tud írni és beszélni, akinek a gondolatai, a közlendői is világosak és egyértelműek.

Karcsay Sándor

Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica tomus LV.
Szeged 1976. 99 + 3 lap

A cím a tanulmányban foglalt igényhez képest túl szerény. A szerző ugyanis nem egyszerűen szempontokat akar adni egy történeti helynévtipológiához, hiszen ilyen már létezik, ti. az, amelyet Kniezsa István 1943-ban kifejtett, s részben ő maga, részben Bárczi Géza 1958-ban végső formába öntött, hanem éppen „ennek a magyar történeti helynév-tipológiának a megállapításait, elsősorban kronológiai jellemzőit teszi vizsgálat tárgyává, illetve veszi revízió alá”, azzal indokolva a revízió szükségességét, hogy „a Kniezsa-féle rendszer amúgy is merev kronológiai kereteit újabban egyes kutatók — saját elméleteik kedvéért — még tovább merevítették, mások pedig — hasonló célzattól vezettetve — szinte parttalan módon fellazították, a típusváltások . . . közötti tipológiai és kronológiai válaszfalakat lebontották”.

Bár tisztában van azzal, hogy „a valóságot legpontosabban tükröző névtipológiai szintézist csak valamennyi névtípus monografikus feldolgozása után lehet majd adni”, mégis mivel ilyen munkálatok belátható időn belül nem fognak elkészülni, helyesnek látja nem várni tovább „azoknak a szempontoknak a közreadásával, amelyek legalábbis arra alkalmasak, hogy a ma használatos névtipológiai rendszer számos megállapítását megkérdőjelezzék, és segítsenek egy új rendszer kronológiai határainak kijelölésében, illetve ráirányítsák a figyelmet egy, a hazai szakirodalomban alig-alig tárgyalt *módszer-tani* kérdésre: a földrajzi nevek történeti forrásként való felhasználására” (4–5).

Ezek után az olvasó azt hihetné, hogy Kristó Gyula a Kniezsa — Bárczi-féle tipológia megmerevítői, ill. fellazítói ellen fog hadakozni. De téved. A tanulmány alapjaiban támadja meg a régi tipológiát, és újat kínál.

Nézzük hát, melyek azok a „szempontok” amelyek alapján kritizálni lehet és kell a kifogásolt névtipológiát? Nyilvánvaló, hogy előbb nyelvészetileg el kell különíteni egymástól a különböző típusokat, majd meg kell állapítani az egyes típusok létrejöttének kezdő- és záróidőpontját.

A szerző által legrégibbnek tekintett természeti (vizekre, térszíni formákra, növény- és állatvilágra utaló) nevek (10) bármely korban keletkezhettek, s ma is keletkeznek, így ezeknek korára csak hitelesen keltezhető frott forrás adhat tájékoztatást, a történeti tipológia tekintetében tehát érdektelenek. Már itt fel kell azonban hívni a figyelmet a szerző szempontjainak egyik legfőbb hiányosságára, arra ti., hogy példáiiban és érvelésében nem különböztet következetesen általában a helynév és különlegesen a helységnév között. Helynév a helységnév mellett a víznév, hegynév, dűlőnév is, de ez utóbbiaknak egészen más a történeti forrásértéke, és egyúttal tipológiai problematikája is, mint a helységneveké, amelyekkel Kristó Gyula tanulmánya tulajdonképpen foglalkozik. Helységnév alatt ebben a vonatkozásban nem elsősorban valamely lakott (vagy valaha lakott) hely nevét értem, hanem olyan területekét, amelyeket bizonyos embercsoport használatára a szomszédos területektől a mindenkorai társadalmi rend feltételei közt elhatároltak. Ezek az elhatárolt területek többnyire emberi lakhelyek, de mindig termelőhelyek voltak, s igen gyakran még huzamosabb lakatlanság esetén is megőrizték a szomszédságtól való különállásukat, ami egyedi nevükben is kifejezésre jutott. Elég itt a tatárjárás után, vagy a törökkorban elnéptelenedett, de a szomszédos lakott helység határába be nem olvadt „puszták”-ra utalni. Területek használati célú elhatárolása a magyar nép életében nem a Kárpát-medencei honfoglalással kezdődött, amint azt ősi „határ” szavunk s a nomád népek szigorú legelőelhatárolási rendje, de korai földművelésünk ténye is bizonyítja. Az új hazában nyilván már az első honfoglaló nemzedék együttesen termelő csoportjai elhatárolták területüket a szomszédságtól (a szláv eredetű *szomszéd* szó maga is X. századi átvételre vall megőrzött nazálisával), s egyben megkülönböztető egyedi nevet is adtak neki. Mivel ezek az elhatárolt területek (a nekik nagyrészen megfelelő későbbi faluhatárokból ítélve) meglehetősen nagyok voltak, a XI–XII. században 10-től 100 ekealjáig, azaz 5-től 50 km²-ig terjedtek (vö. Agrártörténei Szemle 1974. Supplementum 28), aligha hihető, hogy túlnyomóan természeti neveket kaptak volna, hiszen egy-egy Meggyes, Körtvélyes, Nádas, Füzes stb. többnyire csak egy részüket foglalta el s csak kivételesen adhattak indítékot az egész határ elnevezésére.

Mindezek alapján nem a természeti nevekből származó helységneveket kell a legrégebbieknek tekinteni, sőt ezeket inkább eredetileg határrészneveknek vélhetjük, amelyek másodlagosan lettek egy nagyobb határból kiváló kisebb helység nevévé. A „legősibb” magyar helységnévtípust ezért a minden rag vagy képző nélküli személy- és társadalmi (etnikai, törzsi, foglalkozási) csoportnevekben kell látni, amelyeket egyébiránt a Knieszsa–Bárcezi-féle tipológia (Moór és Kertész előtanulmányaira támaszkodva) a legjellegzetesebb magyar helynévadási módnak tekint. Eltekintve most a távoli eredet („nomádos szemlélet”) kérdésétől, a Kárpát-medencében kétségkívül egy elhatárolt terület gazdasági hasznosítóját (esetleg egyben lakóját vagy tulajdonosát) jelölték vele, lett légyen az személy vagy csoport (*Árpád, Nyék, Besenyő, Ács* stb.).

Kristó Gyula nem kételkedik abban, hogy ezt a helységnévtípust a magyarok magukkal hozták a Kárpát-medencébe, abban azonban igen, hogy megérkezésük idején azonnal alkalmazták is. Szerinte „az emberi lakóhelynek a XI–XII. században még ténylegesen nem volt neve, s nevet csak akkor kapott, amikor a feudális agrárfalvak kiépülő rendszere közeli falutársat telepített szomszédjába, amikor a falu döntő lépést tett a mozgó településből az állandóan azonos helyhez kötött lakótelep felé, amikor a feudális társadalom primitív adminisztrációja (az állami, egyházi és földesúri terhek behajtása) megkövetelte a falu egyediesítését elnevezés szempontjából is.” (9–10). Ennek a vélekedésnek

a bizonyítására idéz a XIV. század elejétől visszafelé növekvő számban olyan okleveleket, amelyekben egyedi névvel még nem nevezett, csak földrajzi környezetére (megye, folyó, erdő stb.) vagy előző tulajdonosára (pl. eladójára) való utalással lokalizált helységek, földek szerepelnek. De nem veszi figyelembe, hogy éppen legrégebb példái esetében (1002: villam unam . . . latere ex cuius dextro rivus . . . Apurig, 1055: infra terminos huius ruris, 1057: villam integram . . . prout terminatum [!] est a patribus nostris antiquis; 8–9) a meg nem nevezett helység el van határolva, tehát nyilván neve is van, de azt az azonosításhoz nem volt szükséges megadni. Egyébiránt határjárásokban még a XII. században is általános, hogy nem a szomszédos helység nevét adják meg, hanem annak birtokosát (1121: usque ad terminum Wissezlou comitis, 1193: ibi dividitur cum Martino . . . cum Mour; 38), ami semmiképpen nem jelenti, hogy az illető helységnek nem volt egyedi neve.

Az elhatárolás ténye, még ha a helységnév nem szerepel is az illető forrásban, önmagában utal a szomszédságra (különben mitől és miért határolnák el?), és emiatt az egyedi név meglétére, de arra is, hogy Magyarország települési rendje nemhogy a XI–XII., de még a X. században sem lehetett annyira kialakulatlan, a lakosság annyira mozgásban, mint arra Kristó Gyula fenti megfogalmazásából következtetni lehet. Már rég túl vagyunk azon a felfogáson, hogy a honfoglaló magyar nép „nomadizált”. Legfeljebb a nagy állatállománnyal rendelkező előkelők vonulgattak eleinte nyájaikkal a folyók mentén, a köznép azonban hamarosan rögzített határok közti téli-nyári legelő-váltó állattartásra tért át, különben honfoglalás előttről származó földművelési szokásaink átmentése teljességgel megmagyarázhatatlan lenne. Ilyen körülmények közt aligha kellett a XIII. századig várni „a feudális agrárfalvak rendszerének kiépülésére”. „Agrárfalvak” már a X. századi Magyarországon voltak, szlávok, sőt magyarok is, legfeljebb az a kérdés, hogy mennyiben tekinthetők „feudálisnak”, ami azonban nem érinti azt, hogy a helységek elhatárolása és elnevezése megkezdődött. XI. századeleji helységnevek egész sora vall erre.

Az időben hosszan elhúzódó „névtelenséget” Kristó Gyula azonban nem csupán a nomádos életviszonyoknak tulajdonítja, hanem — azokkal valamelyest sejthető kapcsolatban — a helységnévadás egy általa feltételezett sajátosságának is, ti. annak, hogy a helységnév csak a névadó halála után szilárdul meg. Erre a különös nézetre egy krónikaszöveg értelmezése vezette, az a feljegyzés ti., hogy Vászoly fia Leventét ama Taksony falu közelében temették el, ahol őset, Taksonyt is. „Ez a Taksony falu tehát — ha ragaszkodunk a forrás betű szerinti értelméhez — a 972 körüli évek, Taksony halála után nyerte el nevét éppen Taksony ottani sírja miatt, mert a krónika nem azt mondja, hogy itt élt (igaz, azt sem, hogy itt nem élt), hanem azt, hogy itt temetkezett Taksony. Ez nyilvánvalóan ellentmondásban van Melich János többször hangoztatott tételével, miszerint a pusztá személynévi helynevek (és személynvekből más módon alakult helynevek is) a helynévben jelölt személyek életében keletkezhetnek” (19–20.). Ez a bizarr gondolatmenet Kristó Gyula tanulmányában újra meg újra előbukkan. Egy XII. századi feljegyzésben S. sziglával jelölt Szent István-kori adományozót a szóban forgó meg nem nevezett helységnek csak a XIII. században feltűnő nevéből egy bizonyos Salával mint névadóval azonosítva kijelenti: „újabb bizonyosságot nyerünk arra, hogy egy-egy pusztá személynéves hely nem szükségszerűen a helynévben foglalt személy életében nyeri el nevét” (20). Ugyanígy értelmezi az 1291-ben Bencenc fiai birtokában előforduló *Sahtouteluk* esetét, mely 1345-ben „possessio Sahtoutelek alio nomine Benchench” néven kerül említésre: „A forrásadatok itt sem látszanak igazolni Melich János ama tételét, hogy a pusztá személynéves helynév csakis a névadó személy életében keletkezhetett. XIV. század eleji adat nyíltan megmondja, hogy a Pozsony megyei Csanyt arról a Csanyról nevezték el, akinek fiait ez az oklevél elősorolja. 1303: Thoma et Mauricio filiis Chun

... terram Chun patris ipsorum nominatam" (26). A legutóbbi példával csak az a baj, hogy a szöveg „nyíltan” egészen mást mond, csak annyit, hogy a *Chun* nevű föld az ő (ti. Tamás és Mór) *atyjuké* volt, de nem azt, hogy *róla nevezték*. (Eféle fura szövegfélreértés egyébként máshol is előfordul a tanulmányban; pl. a 22. lapon ez áll: „1244-ben pedig *Zlatovice castrensis* az ugyancsak trencsényi Zlatóc névadója, 1244: *terram Zlatovics (!) castrensem* ... *terra Zlatovice castrensis*, 1245: *villa Zlahovecz*”, azaz a *terra castrensis* = várföld helyett Zlatovice várnépi személlyé válik a rossz fordításban, noha az *-ice* helynévképző maga is biztosítja a helyes értelmezést).

Alig hihető, hogy komolyan kellene érvelnünk egy olyan elképzeléssel szemben, amely a pusztá személynéves helységneveket a névadók sírlemlékeinek tekinti. Inkább azon kell elgondolkozni, hogy miféle „szempont” vezette a szerzőt a pusztá személynéves névadás ilyen erőszakolt magyarázatára, amelyből esetleg az is következhetnék, hogy a *Besenyő* nevek besenyők, a *Nyék* nevek Nyék törzsbeliék, az *Ács* nevek ácsok temetőit jelzik. Úgy tetszik, ez a szó szerint morbid helynévkeletkezési elmélet része a tanulmány általános „késleltető” tendenciájának, annak a sok egyébben is megmutatózó törekvésnek, hogy a honfoglalás utáni magyar társadalmi fejlődést minél lassúbb üteműnek mutassa be. A szerző, mint már idéztük, a Kniezsa – Bárczi-féle helynévtipológia utólagos „továbbmerekvítőit”, ill. „fellazítóit” azzal vádolja, hogy „saját elméleteik kedvéért” jártak el. Úgy érezzük, hogy Kristó Gyula sem mentes egy „saját elmélettől”, amelyhez idomítani kívánja a helynévtipológiát. A huzamos névtelenség és a névadó halála utáni névkeletkezési mesterkélt gondolatai legalábbis óvatosságra intenek a szerző objektivitását illetően. Joggal, mert az egyes helynévtípusok kronológiájának „helyesbítése” során ugyanezt a „késleltetési” tendenciát vehetjük észre.

A pusztá személynévi helynevek típusáról Kniezsa István 1958-ban nyilatkozott utoljára: „nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy a XII. század végén – XIII. század elején szűnt meg, éspedig nyugaton korábban, mint keleten, de itt sem élt tovább a XIII. század közepénél” (Névtudományi vizsgálatok. 1960. 20). Bárczi Géza valamivel rugalmasabban fogalmaz: „e névadási típus a XIII. században lassan háttérbe szorul” (A magyar szókincs eredete. 1958. 158). Velük szemben Kristó Gyula leszögezi: „nagy biztonsággal megállapítható: a pusztá személynéves helynevek keletkezése nem zárható le az ország nyugati felén a XII – XIII. század fordulóján, a keleti országrészben pedig a tatárjárás körüli években. Adataink meggyőzően igazolják, hogy ez a névadási mód az egész magyarlakta területen legalábbis a XIV. század közepéig-végéig eleven volt” (29). A bizonyítás módja kettős: kimutatni egyrészt, hogy a névadó nyugaton 1200 után, keleten 1250 után élt, másrészt, hogy XIII. század közepe utáni határjárásokban később feltűnő pusztá személynéves szomszéd faluk még hiányoznak. Egyik ilyen bizonyíték a fentebb idézett „*Zlatovice castrensis*”, láttuk, mit ér. Az 1295-ből ismert *Bán* névadóját az 1232-ben említett Ben f. Venzyslovban keresi, de hozzáteszi: „nyelvészeti bizonyítalan azonosítás”. Az is. A turóci *Majos* névadója szerint az 1233-ban a megyében feltűnő Majos ispán, a falu neve később Mosóc, tehát párhuzamos magyar – szlovák helynévadásról van szó. Még több joggal keresi a barsi *terra Olthuman* névadóját abban az *Oltuman*-ban, akinek fia 1240-ben élt, de mindkét esetben a XIII. század elején vagyunk. Ugyanígy áll a dolog a győri *Csébravazd*-dal, melynek névadója Cséb comes 1210-ben 1216-ban szerepel, ráadásul az ő neve csak jelzője a korábbi *Ravazd* helynévnek, s nem önálló pusztá személynéves helynév. A vasi *Beled*-en 1238-ban a feltételezett névadó, Belud fia laknak, azaz megint csak a XIII. század legelejéről van szó, mint a vasi *Petánc* névadójának 1246-ban és 1265-ben szereplő fia esetében is. A veszprémi *Kált* névadójának testvérét egy 1210. évi oklevél élőnek említi, őt magát nem, tehát előbb halt meg. Nem bizonyított egybevetés, hogy 1330-ban az említett baranyai *Rászló* az 1227-ben élt Mojs nb. Rászlótól vette nevét, s hogy az 1248-ban feltűnő *terra Cheley* névadója az, akinek

házában (in domo Chelei prope Danubium) 1236-körül Kálmán halicsi király megfordult. Hasonlóképpen bizonytalan a fentebb említett pozsonyi *Csany* névadójának és az 1303-ban birtoklók *Csany* nevű apjának, a zalai *Vajda* névadójának és az 1322-ben ott birtoklók *Hetés* nevű nagyapjának, valamint a baranyai *Csoboka* névadójának és az ott 1331-ben feltűnő *Csoboka* apjának azonosítása, mivel általános jelenség, hogy egy családban ugyanaz a személynév két-három nemzedékenként ismétlődik, a névadók tehát sokkal korábban is élhettek, mint Kristó Gyula feltételezi. Az ország nyugati felében későinek látszó puszták személyneves falvak sorát az a *villa Marcu* zárja 1221-ből, amelynek később *Márfa*, azaz a XIII. században elterjedt összetett típusú neve volt, tehát nem is tartozik ide (22, 23, 26). A bizonyítékul felsorakoztatott adatok ezek szerint nem hogy kétségen kívül kései névadót mutatnának ki, de többnyire még a helynévtípusnak Kniezsa István által a XII–XIII. század fordulójára tett kihalási idejét sem haladják meg, azaz inkább megerősítik, semmint gyöngítik a cáfolandó tételt.

Ami az ország keleti felét illeti, ott a század második felében keletkezett helyneveknek kellene Kniezsa István tipológiáját cáfolniok. A puszták személyneves helynévtípus elevenségét – mint láttuk – Kniezsa a század közepéig tételezte fel, Bárczi szerint pedig a típus a XIII. század folyamán elhal. A két vélemény nem ellenkezik, s Kristó Gyula vizsgálódásainak eredményei lehetővé teszik harmonizálásukat is, az eddig feltárt adatokból 1270 körülre kell tenni az utolsó puszták személyneves helynevek keletkezési idejét. Itt most nem soroljuk fel Kristó Gyulának azokat az adatait (24–5), amelyek 1250 és 1270 közti névadók vonatkoznak, csak megjegyezzük, hogy ezek egy részénél lehetséges, hogy a családban korábban is élhetett azonos nevű személy, s ez esetben az is szóba jöhet névadónak. Ezúttal maradjunk az 1270 utáni adatoknál. *Damasa* honti falu azonos nevű névadója [?] 1277–1325 közt szerepel. Hasonló nevű apja, vagy valamivel korábban ő maga is lehetett névadó. 1278-ban Hontpázmán nb. Fancsika elcseréli *Fancsika* birtokot. A nemzetségen belül ez a személynév korábban is gyakori volt, később is. Pl. az a másik *Fancsika*, aki 1303 körül tűnik fel, s akit Kristó az először 1356-ban említett ugoesai *Fancsika* falu névadójának tart, de ez esetben is lehet egy jóval korábban élt *Fancsiká*-ról szó. 1274-ben tűnik fel az ungi *Tiba* s egyúttal a talán névadójának tekinthető *Tiba* várjobbágy. Itt is visszaléphetünk 1270-re vagy esetleg egy hasonló nevű korábbi névadóra, s ugyanezt mondhatjuk az 1284-ben, ill. 1286-ban névadójával együtt feltűnő szabolcsi *Balogjános*-ról, ill. gömöri *Beretké*-ről. Hogy egy-egy családban milyen gyakori a névismétlődés, s emiatt mennyire csalóka a kései névadó feltételezése, egy Kristó Gyula által idézett, de helytelenül interpretált adat is mutatja. Szerinte „a szepesi *Csanta*, 1274: iuxta terras nobilium . . . de *Chunta* . . . 1323: villa *Chanta* . . . nevét attól a *Chantá*-tól nyerhette, akinek fiai a XIV. század első felében szerepelnek 1345: filii *Cantha* . . .”, márpedig a XIV. századi viszonylag alacsony átlagéletkor ismeretében az a *Csanta*, akinek 1345-ben fiairól van szó, 1274-ben aligha élhetett és adhatott nevet falujának; a névadó a hasonló nevű nagypapa vagy még távolabbi ős lehetett. Hasonló esettel számolhatunk a szepesi *Mika* falunál, melynek neve 1246-ban, de Kristó által feltételezett névadója csak 1279-ben bukkan fel.

Különösen figyelemre méltó az az adat, amely szerint 1321-ben a bodrogi *Kalacs*a faluban comes *Elias de Kalacha* él, egy évvel előbb azonban említik *Elias comes* fiát, *Kalachá*-t is. Kristó kommentárja következetes, de jellemző: „Nem feltétlenül kell arra gondolnunk, hogy e *Kalacha* személy a valaha élt névadó ős után nyerte nevét (Györffy I. 721), *Kalacs*a hely névadójának ezt a *Kalachá*-t is megtehetjük, bár aligha mindennapos eset, hogy az apa a fiáról elnevezett faluban lakik” (27). Még jó, hogy nem tekinthetjük mindennapos esetnek, mert különben a halál utáni elnevezés elméletéhez ezennel egy nem kevésbé különleges elméletet csatolhatnánk, azt ti., hogy egy apa a jövőben születendő fia eltervezett nevével nevezi el faluját, mintegy jóelőre „ráírva” örökösére a birtokot.

S akkor már miért ne lehetne „betervezett” unokák nevérol is falut elnevezni? Ha komolyan kellene az efféle ötleteket venni, nem lehetne helynévtipológiával komolyan foglalkozni. Dehát Kristó Gyulának olyan fontos volt a *Kalacsa* helységnév viszonylag kései keletkezését valószínűsíteni, hogy ennek érdekében még a nevetségesség kockázatát is vállalta, sőt uo. egy hasonló esetet ugyanolyan magyarázattal közöl: „a csanádi *Bez* (1247 . . .) névadója 1296-ban *Bez* faluban él: comite Nicolao dicto Turmus unacum filiis suis Michaele et *Bez* vocatis de *Bezy*.” Eszerint *Bez*nek 1296-ban legalább 70 évesnek kellett lennie, hogy 1247-előtt a maga nevérol nevezze faluját, ez esetben viszont apja már nem igen élhetett volna 1296-ban, tehát megint csak a még meg nem született fiú „nevére írt” faluról lenne szó, ha józan ésszel nem gondolnánk arra a kézenfekvő megoldásra, hogy Turmus Miklós ispánnak az apját vagy nagyapját, esetleg távolabbi őst szintén *Bez*-nek hívták, s ő adott nevet a falunak, nyilván még a tatárjárás előtt.

Ezek után aligha vehetjük perdöntő bizonyítéknak a többi felsorolt esetet: a zempléni *Istáncs*-on 1326-ban él Sztancs fia János, a bihari *Dorog*-on 1338-ban élnek Dorog unokái, a beregi *Miká*-n 1343-ban él Mika fia, a szabolcsi *Abá*-n 1324-ben él Aba fia, a békési *Kemény*-en 1322-ben él Kemény fia stb. stb. Még kevésbé vehetjük tekintetbe azokat az eseteket, ahol ál „puszta személynévekről” van szó, mikor ti. a falu villa + személynév (pl. 1348: villa *Dyak*) alakban fordul elő első ízben, de későbbi említéseiből kiderül, hogy a XIII. századnál nem korábbi keletkezésű összetett típusú helynevet jelöl a latin forma (1403: *Dyakfalva*). Ilyeneket puszta személynévesnek feltüntetve, azaz tévesen, sőt megtévesztően sorol fel Kristó a 24–7. lapokon, pl. 1288: villa *Mochol*, később *Mahálfalva*; 1427: villa *Starna*, de már 1291: *Starnafalva*; 1334: *Metefeul*, 1346: *Metefolua*, 1347: *Meteteluke*, 1367: terra *Mete* (e két esetben későbbi az „ál puszta személynéves” előfordulás!); 1311: villa *Bethleem*, 1339: *Betlemfalua*; 1294: villa *Sank*, 1326: *Sankfalua*; 1482: *Rafajna*, ma *Rafajnaújfalua*; 1280: terra *Padar*, 1329: *Padarfelde*; 1296: villa *Horusk*, 1360: *Haruskfalua*; 1344: villa *Jekel*, 1359: *Jekulfalva*; 1291: villa *Benke*, 1357: *Benkehaza*; 1296: terra *Chyzer*, 1361: *Cizerfalva* s még folytathatnók a felsorolást, de felesleges, mert az olvasó maga is megtalálhatja és leleplezheti ezeket az álbizonyítékokat.

Tagadhatatlan azonban, hogy akad néhány puszta személynéves helynév, amelynek keletkezési idejét Kristó Gyula 1270 utáninak tudja valószínűsíteni. Ilyen pl. az az eset, mikor Gyopul falut Tepremez kun 1280-ban megvásárolja s 1346-ban már „possessio *Gopul* . . . alio nomine *Tepermez*” szerepel egy oklevélben. A kunok azonban helynévadás tekintetében külön problémát jelentenek. Mint török nép, ők is (köztük a szóban forgó Tepremez) puszta személynévvel jelölték telepeüléseiket, a körülöttük élő magyarok azonban a XIII. század második felében már összetett helyneveket használtak s így a kun puszta személynéves helynevekhez hozzáillesztették a *szállása* megjelölést. Így párhuzamos helynevek keletkeztek, mint pl. *Lajos* és *Lajosszállása*, de jellemző, hogy (más Keeskemét-környéki kunszállások esetéhez hasonlóan) napjainkig a puszta személynéves elnevezés maradt fenn és a *szállása* lekopott. Ez alighanem a kun lakosság toponímiai konzervatizmusának tulajdonítható, bár az is lehetséges, hogy ún. analógiás jelenséggel van dolgunk.

Elég gyakori eset ugyanis a XIII–XV. század folyamán, hogy eredetileg puszta személynéves helynevekhez *falva* utótag csatlakozik, vagy fordítva, a *falva* lekopik, és másodlagos puszta személynéves helynév keletkezik. Ilyeneket Kristó Gyula is idéz, pl. Máramarosból 1375: villa *Crich*, 1398: *Kerchwa*, 1411: *Kyrichfalva* (28). Az adott esetben Máramaros késői betelepülése igazít el bennünket, hogy a *Kerchwa* nem lehet „elsődleges”, csak „másodlagos” puszta személynéves helynév, s hogy a (különben ma is használatos) *Kricsfalua* volt az elsődlegesen adott helynév. Kétségtelen, hogy az „elsődleges” és „másodlagos” puszta személynéves helynevek összetévesztési lehetősége fennáll, de nem

azért, mintha Kristó Gyulának igaza lenne, hogy a puszta személyneves helynévadás még a XIV. században is eleven lett volna, hanem azért, mert régen keletkezett puszta személyneves helynevek hatása analógiásan leegyszerűsítette a később keletkezett összetett helyneveket, vagy még inkább azért, mert a XIII. század folyamán a két típus egy ideig párhuzamosan keletkezhetett, s így ugyanazon falura egyidejűleg mindkét típusú helynevet alkalmazhatták, de néha csak egyik változatról maradt fenn írott adat. Ez a körülmény bizonyos fokig megnehezíti a helynév-tipológia településtörténeti alkalmazását, de a nehézség erősen csökkenthető lesz akkor, ha a hazai személynévkutatás rögzíti majd a névadási divathullámok idejét és tartamát, mint ahogy erre történtek is figyelemre méltó kísérletek, pl. annak megállapítása, hogy a XIII. századdal a pogánykori személynevek elapadnak, vagy hogy a XII. század végén a Trója-monda személynevei jöttek divatba (*Perjámos, Iktár, Ecsellő* stb.). Kristó Gyula is nagyobb szolgálatot tett volna a magyar helynévkutatásnak, ha az ilyen kronológiai viszonylag jól rögzíthető névcsoportok után nyomozott volna, ahelyett, hogy még olyan tulajdonnevek (pl. az Árpád-család egyes tagjainak és a törzseknek a neve) kormeghatározó jellege iránt is szépszíst támasztana, amelyeknek a XI. század közepe előtti keletkezését eddig senki sem vonta kétségbe, s az ő tévesen idevont, de helytelenül interpretált adatai alapján sem lehet megkérdőjelezni. (Erre a kérdésre, valamint a helynév-tipológia történeti alkalmazására más helyen, a Századokban megjelenő vitáikkemben térek ki részletesebben).

A puszta személyneves (valamint puszta nép- és törzsneves) helynevek keletkezési időhatárának egy évszázados előrotolásával párhuzamosan Kristó Gyula az *-i* és a *-d* képzővel alakult helynevek keletkezésének eddig elfogadott időrendjét is mind előre, mind hátrafelé meghosszabbítja: a XI. század elejére (tehát elvileg akár a honfoglalás előttre) visszamenőleg, ill. a XV. század végén túlra is. A Kniezsa–Bárczi-féle tipológia szerint az *-i* képző a XI. század vége és a XIII. század közepe előtt volt eleven, míg a *-d* képző „többnyire XII. századi”-nak minősül. Az *-i* képző korai használatára Kristó Gyula 1002: *villa Fyley, villa Avsy*; 1009: *Zemogny viculus* példákat hozza fel, amelyekben szerinte is csak „esetleg” tételezhető fel az *-i* nomen possessi képző. Nem fogadhatjuk el bizonyítéknak azt az állítást sem, hogy „hamis vagy gyanús hitelű XI. század végi oklevelek biztos példát adnak az *-i* nomen possessi képző helynevekben való előfordulására”. A példa biztos, az adat hitelessége egyáltalán nem. Való igaz viszont, hogy a Kniezsa által legkorábbinak ismert *Crali* (1113) helyett Kristó hiteles korábbiakat tud idézni (1086: *Nemti* 1093: *Cletii*), de ezzel is csak néhány évtizedet nyer elmélete javára, úgyhogy végkonklúziója: „nem szabad kizártnak tartanunk, hogy *-i* képzővel alakult helynevek már a XI. század legelején (illetve a X. század legvégén) alakultak” (51) bizonyítatlan marad.

Ami viszont azt a nézetet illeti, hogy „*-i* képzővel alakult helynevek már a XI. század legelején létrejöttek [itt már nem feltételezés, mint előbb, hanem biztonság! M. L.], s a folyamat felerősödve, de még mindig viszonylag lassú ütemben folytatódott a XI. század második felében és a XII. században, igazi intenzításra azonban csak a XIII–XIV. században jutott, sőt a helynévtípus még a XV. században is aktív volt” (57), ennek bizonyítási eljárása azonos a puszta személynevesnél alkalmazottal; kimutatni a vélt helynévadó okleveles említésének dátumát vagy a helynévnek a szomszédos falvak határjárásában való legkorábbi előfordulását. Mindkét bizonyítási mód gyöngéjére már konkrét példákkal utaltunk, ezúttal csak olyan példákat említünk, amelyek esetleg komolyabb megfontolást igényelnek. A névadók közül valóban igazinak tekintendő a szepesi két *Tamási*-t alapító azon Tamás, aki az illető földet 1217-ben kapta adományba, s ottani falualapítási tevékenységéről is adat maradt fenn. 1217-nél később már csak állítólagos névadók az olyan Péterek és Pálok, akik nevük gyakorisága miatt sem feltétlenül szavahihető tanúk. Ami a határjárásokat illeti, olyan „bizonyítékokra” találunk bennük, mint az, hogy az először 1343-ban említett *Ivánosi részben* Répás területén alakult ki, az

pedig 1278-ban még lakatlan erdő (illetőleg csak annak látszik, mert „területén egyetlen falu sincs megnevezve”). Dehát a *részben* nem Répáson kialakult Ivánosi másik része nem viselhette-e már korábban ezt a nevet? A többi késői keltezésű *-i* képzős helynévnél helytörténészek „vélekedésére” és nem világos forrásadatra épít (52–3).

Külön kitér az *Apáti* helynevekre, amelyek közül valóban igen sok vált eredetileg másként nevezett falu nevévé. Az első *Apáti* formák XIII–XV. századi oklevelekben fordulnak elő, de azok az adatok, amelyek szerint az illető helyet még nem nevezzük *Apáti*-nak, többnyire XI–XII. századiak, a legkésőbbi 1251-es, tehát ezek sem bizonyítják az *-i* helynévképzőnek a XIII. század közepén túli elevenségét. Sőt, nem egy esetben fel lehet tételezni, hogy az *Apáti* elnevezés párhuzamos helynév formájában már a XIII. század eleje előtt élt, hiszen efféle párhuzamos nevek gyakran fordulnak elő. Pl. a honti *Nénye* 1135-ben került a bozóki apátság kezére, s noha csak a XIV. század elején jelenik meg a „*Nyenyé* alio nomine *Apaty*” névpár, semmi sem cáfolja, hogy a kettős elnevezés nem XII. századi, hiszen emléke még sokáig fennmaradt (1397: *Nyenie nunc Apathy*, vö. 53–5).

Legfőbb érvnek az *-i* képző huzamos elevenségére Kristó Gyula olyan párhuzamos neveket sorol fel, amelyeknél a korábbi keltezhető alak pusztá személyneves, a később-ről fennmaradt pedig *-i* képzős. Több mint egy tucat ilyen párnak azonban mindkét alakja egyidejűleg, gyakran ugyanabban az évben és forrásban bukkan fel, ami arról árulkodik, hogy nem mindig az *-i* képző utólagos hozzákapcsolásáról, hanem párhuzamos helynevekről van szó. Kristó Gyula – mint maga mondja – úgy válogatta a példákat, hogy az első ismert *-i* képzős alakot és az azt közvetlenül megelőző (mint láttuk, nem egyszer azzal egyidejű) *-i* nélküli formát közölte; de ha pl. úgy járt volna el, amire bő lehetősége lett volna, hogy az *-i* képzős alak után később felbukkanó pusztai személyneves formákat párosította volna a megelőző *-i* képzőkkel, akkor akár arra a következtetésre is juthatott volna, hogy kronológiailag az *-i* képzős helynevek megelőzték a pusztai személyneveseket. Végül is annál a korábbi nézetnél kell maradnunk, hogy az *-i* képzős helynevek klasszikus keletkezési kora a XII. század volt, de gyakran az akkor még szintén eleven pusztai személyneves helynévadás hatása alatt párhuzamos alakok jöttek létre, amelyek sokáig együtt élhettek, sőt váltogathatták vagy éppen ki is szoríthatták egymást.

Majdnem szó szerint ugyanezt kell mondanunk a *-d* képzős helynevekről, amelyeknek XIII–XV. századi keletkezésére hasonló „bizonyítékokat” találunk Kristó tanulmányában. Ha 1181-ben még nincs nyoma az 1411-ben felbukkanó szatmári *Ravaszd*-nak, ha 1251-ben még csak Dráva-parti *arbores narfa* jelzik az 1470-ben feltűnő *Nyárd* helyét, ha 1479-ben „*possessio Ereusd in territorio possessionis Arapataka noviter populis decorata*”-ról olvasunk, ha a soproni *Kisfalud*-ot 1237-ben még *Kázmér* néven említik s csak 1358-ban derül ki, hogy „*Kazmer* alio nomine *Kysfalud*” (86–7), mindez nem bizonyítja, hogy a *-d* képzős alak – akár mint határreznév, akár mint párhuzamos helynév – ne élt volna már a XII. században. Annál inkább, mivel Kristó Gyula számos adatot hoz fel arra, hogy „a korábban *-d* képző nélküli helynevek a XIII–XV. században felvették a *d*-t” (87), s az idézett helynévpárok néha annyira egyidejűek, sőt kronológiailag megfordíthatók (előbb *-d* képzős, azután képző nélküli, pl. 1460: *Kemlew*, 1446: *Kemlewd*, 1452: *Kemlew*), hogy itt is párhuzamos helynévadásra s a *-d* képzőnek legfeljebb a XIII. század közepéig terjedő elevenségére kell gondolnunk.

Ami végül az „utótaggal alakult helyneveket” illeti, azokról a korábbi irodalom megállapította, hogy nem ismeretlenek a XI. században sem mint földrajzi nevek, de a *-laka*, *-telke*, *-ülése*, *-háza*, *-szállása*, *-falva* utótagú helységnevek a XIII. század elején tűnnek fel, s az évszázad folyamán kiszorítják a korábbi helységnév típusok használatát. Már Kniezsa István utalt arra, hogy a különböző utótagok közt kronológiai különbséget kell tenni, így pl. a *-soka*, *-laka* összetételek régiesebbek a *-falva* összetételeknél. [Helye-

sen különbözteti meg Kristó Gyula is itt (de sajnos, csak itt!) a nem emberi lakóhelyet jelölő földrajzi neveket a helységnevektől, s az előbbieket XI. századi előfordulásaira hiteles példákat is hoz, az utóbbiakra viszont csak akar hozni. Hamis oklevélből származnak a következők: 1015: *Dedteluke*, 1058: *Mynofa*, 1075: *Mikolafalu*, *Saroufalu*, 1080: *Iuanhaza*, 1092: *Popsoka*; nem helységnévi jellegű 1055: *Petre zenaia hel*, *Oluphel*. Hitelesnek kell tartani viszont az egyébként már mások által is ismert és ilyennek felismert 1086: *Ketelloca*, 1177: *Ascennepe*, *Gastateluke*, *Chemperlaca*, *Secutelek*, *Nadatheleke*, *Mwswanlaka*, 1193: *Camalaca* helyneveket, amelyek igazolják Kniezsa István utalását egyes utótagok (-laka, -népe, -telke) régiségére a -falva alakhoz képest. A -laka, -népe, -srka, -ülése utótagok már a XIII. század folyamán viaszszorultak, a kunok letelepedésével a -szállása utótag is, a -telke pedig (mint azt a Kelemen-Emlékkönyvben 1957-ben bizonyítottuk) a XIV. század folyamán a 'puszta' jelentést vette fel, úgyhogy sokáig eleven csak a -háza s még inkább a -falva maradt. Ez utóbbiból monográfiusa, Kázmér Miklós megállapította, hogy a század alig meghaladó XIII. századi előfordulása után a XIV–XV. században 2200-ra ugrik fel a vele képzett helynevek száma.

Kristó Gyula azonban nem tud belenyugodni abba, hogy a finnugor vagy legalábbis ugor eredetű *falv* szó olyan későn jelenik meg helynévadásunkban. Mindenesetre furcsa ez a nyugtalanság, hiszen e késői felbukkanásból akár érvet is kovácsolhatna annak a fentebb már idézett nézetének támogatására, hogy a „feudális agrárfalvak kiépülő rendszere” csak a XII. század után tételezhető fel Magyarországon (9). De ezúttal nem ez a célja, hanem a Kniezsa–Bárczi-féle helynévtipológia kronológiai használhatóságának megcáfolása, ezért a *villa* + személynév alakokban már a XI. században a magyar -falva utótagot sejteti s ezt a feltételezését XIII–XIV. századi példákkal (pl. 1208: *predium Bani*, 1393 *Banfolua*) igyekszik valószínűsíteni, nyilván azért, mert korábbiak nem állnak rendelkezésére. Maga is elismeri, hogy ez „persze nem feddhetetlen bizonyításelméleti alap”, mégis „mindenesetre igazolhatják egy ilyen magyar ejtés lehetőségét” (93). Semmi esetre sem fogadhatjuk el ezt a bizonyítási kísérletet, mint ahogy azt az érvet sem, hogy ha az „1320: *villa Henrici* = 1330: *Hedrychfalva* = 1403: *Hedrech*” sorozat és még néhány hasonló hármas a puszta személynéves és utótagos alakok XIII. század utáni együttlérésére enged következtetni (ezt ui. analógiásan megengedhetjük), akkor ezt az egyidejűséget, azaz a -falva utótag keletkezését a XIII. század előtti időre is lehetségesnek kell tartanunk. Ehhez legalább néhány hiteles XI. századi -falva összetételű helynevet kellene a forrásokban kimutatni, de egy sincs. Éppen ezért határozottan el kell utasítanunk Kristó Gyulának azt a téves és megtévesztő érvelésen alapuló állítását, hogy „a puszta személynéves helynevek és az utótaggal alakult helynevek nem alig félszázadig éltek egymás mellett – mint Kniezsa és követői gondolták – hanem legalább három-négy évszázadig” (94). Ha ezt a tételt elfogadnók, valóban azoknak a hibájába esnénk, akiket Kristó is kárhoztat: „a típusváltások . . . közötti tipológiai és kronológiai válaszfalakat lebontották.”

Amúgy is hosszúra nyúlt ismertetésünkben nem térhettünk ki Kristó Gyula minden kétes adatértelmezésének cáfolatára, de ez nem is szükséges. Inkább arra óhajtottunk rámutatni, hogy egy – őt magát idézve – „saját elmélet kedvéért” érveket kereső szerző hogyan bonyolódik állandóan önellentmondásokba, egyszer rég meghalt, máskor még meg sem született személyeket tüntetve fel helységek névadóinak, egyszer a X. századi magyarokat a megtelepüléshez még el nem jutott népességnek, az országot „névtelennek”, máskor meg minden lehetséges helységnévtípust X. századi eredetűnek állítva, és így tovább. Nem tagadható, hogy számos részletkérdésben igaza lehet, hogy a helynévtipológia kronológiai határait néhány évtizeddel ide vagy oda kell ezután tolni, de ezeket a pozitív mozzanatokat elnyeli, sőt meg is kérdőjelezi az a kritikus olvasóban menthetle-

nül feltámadó benyomás, hogy a tanulmány „Kniezsa és követői” hiteltelenítése céljából íródott, s erre a célra a szerző mindenféle, még legbizarrabb ötleteit is bevetette. Még sajnálatosabb, mert teljesen téves benyomás keletkezhetik a kevésbé kritikus olvasóban a tekintetben, hogy a Kniezsa – Bárczi-féle helynévtipológia alapjaiban revízióra szorul. Történet- és nyelvtudományunknak ez a helynévtipológia egyik legértékesebb és legmaradandóbb alkotása, nélküle korai történetünk számos kérdésében tanácstalanul tapogatóznánk. Ezért e sorok írója és vele sokan mások megmaradunk „Kniezsa István követőinek”, s az általa alkotott helynévtipológia alaptalan „megkérdőjelezését” nemcsak indokolatlannak, hanem károsnak is tartjuk.

Makkai László

Hernádi Miklós: Közhelyszótár

Budapest, 1976. Gondolat, 368 lap

A tudományos szótárak — így A magyar nyelv értelmező kéziszótára vagy legutóbb a Magyar szinonimaszótár — a teljességet a gyakorlat szempontjából többé vagy kevésbé megközelítve a használó elé tárják azt a szóállományt, amellyel a nyelvközösség tagjainak módjukban van vagy módjukban volna élni, és ismereteket halmoznak föl e szavak jelentéséről, használati köréről, nyelvtani jellemzőiről stb. Teszik ezt az objektív, indultalan leíró módszer jegyében; s mivel jobbra a használható — használandó szavak tartományával foglalkoznak (így inkább a helyes használat adatainak közlésével óvják a nyelvet, mintsem a nyelvhelyességi hibákra való rámutatással), anyagmegközelítésük mintegy pozitív. Hasonló elv alapján szerkesztődnek frazeológiai gyűjteményeink is, akár O. Nagy Gábor műveire (Mi fán terem?, Gondolat, 1957.; Magyar szólások és közmondások, Gondolat, 1966.), akár Békés István olvasmányos stílusú Napjaink szállóigéi (Kossuth, 1968.) c. könyvére gondolunk.

Nem így állunk a Közhelyszótárral, mely n e g a t í v közelítéssel szolgálja a nyelvhasználatot, s korántsem indulat híján. Voltaképpen nem is szótár ez a szó lexikográfiai értelmében: leginkább a szerzőtől kiválasztott vezérszavak betűrendjébe szedett kifejezés-gyűjteménynek nevezhetnénk. De a címszavak kiválasztásának elve sem egységes. A címszavak egy része szigorú értelemben nem vezérszó, hanem témakört jelöl, amelyhez nem csupán ún. állandó szókapcsolatok tartoznak, hanem a nyelvi-formailag akár változatosan kifejezhető szokmány-asszociációk jelzései is.

Hernádi „szótára” arra világít rá, hogy nyelvhasználatunk minősége nem csupán a nyelvhelyesség „bensővé válásának” s a kifejezés- és fordulatkincs gazdagságának függvénye, hanem egy mélyebb tényező, a s z e m l é l e t é is; attól is függ, miként éljük át a valóságot. Sőt, hogy a nyelvrontások nem csekély részének éppen a közhelyes szemlélet a forrása és közege, terjesztője. Ezt a mélyebb pszichikus tényezőt a szerző már korábban felismerte és megvizsgálta „A közhely természetrajza” (Gondolat, 1973.) c., könyvterjedelmű esszéjében. A Közhelyszótár már a konkrét megnyilvánulások alig kommentált tárháza; a hazai mindennapokra, az utca, a munkahely, a család stb. interperszonális kapcsolataira és a tömegkommunikációs eszközök nyelvére koncentráltan, határozottan gyakorlati szándékkal.

Mint szellemi állásfoglalást a Közhelyszótárt kitűnő könyvnek kell tartanunk; a Közhelyszótár: tett. Vitatkozni egy további kérdésen érdemes: vajon a hazai „közhelykincset” jobban vagy rosszabbul feldolgozó, ismertető alkotásként kell-e elbírálnunk a könyvet mindenekelőtt, vagy valamilyen más műfaji aspektusát kell előnyben részesítenünk.

Ha mint feldolgozást kezeljük, a következők tűnnek szembe. A viszonylagos teljesség elérésének valamilyen célszerűen kidolgozott, megtervezett keretéről nem vall a könyvben összegyűjtött anyag. Egyes címszavak esetében többszöröse az élő közhelyek száma a címszavak alatt feltüntetetteknek; maguk a címszavak is bőven szaporíthatók lennének. A könyv kétszerese, háromszorosa is lehetne a mostaninak. Még nagyobb szélsőségek határolják az anyagot, ha az egyes közhelyek „társadalmilag szentesített” voltát ekintjük. A nagy hagyományú, „szakállas” közhelyektől — mint *Az élet megy tovább*; *Mese habbal!*; *Szórakozzon a jó édes anyukájával. De ne velem!*; stb. — az egészen tűnékenyig, máris elfeledettekig, mint *A Vítay parókat hord vagy sem?* (vitatéma) —, mindenféle fokozat megtalálható benne. — Erősen tisztázatlanok továbbá az egyes közhelyek bizonyos „használati szabályai” (minden helyzetben közhelynek számítanak-e; melyiket mekkora „vétek” mondani; stb.), és ezen nem sokat változtat az előszóban fellelhető tipológia sem. E tipológia — bár abban szerintem a lényegre tapint, hogy az ún. közhely-helyzetet veszi alapul —, nem egységes elvileg (pl. az „önismétlő közhely” formai szempontú meghatározás, a „ballaszt-közhely” viszont pszichologikus). A meghatározások jórészt át is fedik egymást. Még nagyobb fogyatéka a tipológiának, hogy azt sugallja, mintha egy adott közhely-kifejezés, amelyet írott formában látunk, feltétlenül meghatározható volna abban a tekintetben, hogy milyen helyzet és milyen aktuális pszichikus attitűd terméke. Holott például ezt a közhelyet: *Nagy szellemek ha találkoznak* . . ., mondhatja valaki modoros kedélyességgel, mintegy tudatosan idézve a közhelyet; s mondhatja esetleg az áhítat hangsúlyával is, abban a tudatban, hogy egy művelt kifejezést használ. Az utóbbi esetben egy másik közhely-helyzettel állunk szemben. És nemcsak hogy nem mindegy, hogy melyikkel, hanem olykor épp ez dönt el értékkérdéseket. Feltűnik, hogy egyes, a könyvben nagybetűkkel szedett — erősen elítélt — szokásmondásokat hallani lehet olyan helyzetekben is, amikor a megszólaló mintegy rálel (talán először) az adott megfogalmazásokra, vagyis egy frissen, intenzíven, nem közhelyesen megélt élményt fejez ki közhely formában, egyszerűen tartalmassá téve a közhelyet. De már nem mondható el ugyanez pl. a szintén nagybetűkkel szedett *A nyugalom, az kérem, megfizethetetlen!* kitételről, amely esetleges egészen kivételes alkalmakat nem tekintve mindig elcsépelet. Más tehát az egyes közhelyek értékszintje — vagy, ha úgy tetszik, értéktelenségi szintje — is. Mindez a Közhelyszótárban nem tükröződik kellőképpen.

Ezt a könyvet azonban nem ha s z n á l n i kell olyan értelemben, mint egy szótárt. A Közhelyszótár akkor érhet célt, ha e l o l v a s s u k, amint a szerző maga is ajánlja előszavában. Tudniillik olyanféle olvasói közeledést hív ki, mint egyes szépirodalmi műfajok. Ha a felismerési élményt tekintjük, amelyet a lexikográfiai igen laza, de a maró gúny kötőanyagával szorosan összetartott anyag nyújt, akkor a Közhelyszótárt — a szerző szándékával megegyezően vagy nem — nagyerejű pamfletként foghatjuk fel. A műnek az olvasóra tett intenzív és üdvös hatása ugyanakkor nem utolsósorban éppen abban rajlik, hogy szótár formájában íródott. Ez a forma önmagában is ítélet a közhelyes gondolkodás, világot szemlélés fölött. Az elvszerűen rendezett, tudományos alaposággal elkészített szótári feldolgozások több külsőségét hordozza egy olyan esetben, amikor nem a nyelvi formáról, hanem gondolatainkról van szó. „A közhelyszótár lapjairól rémlény szól hozzánk” — írja Hernádi az előszóban. Rémlény, mert minden gondolata és e gondolatok minden kifejezése kiüresedett sablon. Köztünk, valóságos emberek közt egyetlen sincs ilyen. A Közhelyszótár azonban figyelmeztet: jó lenne messzebbre kerülnünk ettől a rémlénytől.

Görög Zoltán

Pénovátz Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára

Újvidék, 1975. Hungarológiai Intézet, 172 lap

A jugoszláviai magyar néprajzi és néprajzi kutatások értékes eredménye Pénovátz Antal munkája, amelyben a Szabadkától délnyugatra fekvő Pacsér népi gazdálkodását szótárszerű feldolgozásban mutatja be. A falu a török időkben elnéptelenedett. A XVIII. század második felében Zombor környéki szerb pásztorok kezdték benépesíteni. Majd 1786-ban kisújszállási családok (kb. 1000 lélek) telepedtek le Pacséron. A mai magyarság zömmel ezek leszármazottja. A falut Fényes Elek Magyarország geographiai szótárában (III. k. Pest, 1851. 183) főleg rozsot, burgonyát és kukoricát termelő településnek mondja. A szerző gazdag néprajzi és néprajzi anyagot tartalmazó szócikkjei a tárgykör alapos ismeretéről tanúskodnak. Az állattartás és földművelés mellett kitér a közlekedés, a kendermunka bemutatására is. Több címszó utal a munkaszervezetre, a munkakörökre, a gazdasági és társadalmi rétegekre. Kár, hogy a szerző a juhtartással alig foglalkozik.

A terminológiákban szerb jövevényszavakat nem találunk. Néhány tanulságos címszót emelek ki a munkából. Az *akol* — az Alföldről alig ismert — kosarazó juhászat építménye is. A *csordás* a bérén kívül tehenenként egy fejés tejet is kapott. A *csóva* 'szalmacsomó', a vásárban valamely holmira (pl. szekérre) kötve, annak eladását jelzi. A pártában maradt leányok kapukilincsére farsangkor szintén csóvát kötnek. Tartották régebben a *jenei bodor* vagy *göndörszőrű* disznót. Számon kell tartanunk, hogy Nagy Czirok László *jenei juh*-okat említ, amelyek a kiskunsági homokon jól beváltak, de már alig akad belőlük (Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest, 1959. 364). A kender puhítására szolgáló morzsolóhenger elterjedéséről tájékoztat a *dörzsölő* címszó. A dörzsölőről írja Szolnok Lajos, hogy a XVIII. századi német telepesek honosították meg (Alakuló munkaeszközök. Budapest, 1972. 177). Valószínűleg ezeknek köszönhető a hollandiai típusú pacséri *tiloló*, *kendertörő* is. A *halháj* 'két, párhuzamosan haladó tövükkel befelé, kalászukkal kifelé álló gabonakévék sora'. Körültekintőek azok a szócikkek, amelyek az egyes gazdálkodási eszközökre vonatkoznak (*borona*, *henger*, *kasza* stb.). A marokszedésre használt horogalakú *kukát* a pacséri magyarok kezén keveset látni. Inkább a vidékről fogadott szerb aratók használják. A magyarok sarlóval szedték a markot. Pacséron is ismerik — nyilvánvalóan még kisújszállási hagyatékként — a *kunkötést*. A kaszakalapálásnál használt üllök egyik változata a *németüllő*. Tanulságos a nyomtatás, a kukorica-termesztés feldolgozása.

Reméljük, hogy a Hungarológiai Intézet a jövőben is kiadványai sorába iktat hasonló tárgykörű, a nyelvtudományt, a néprajzot, sőt a gazdaságtörténetet is szolgáló munkákat.

Gunda Béla

Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Teil 1. (Reihe Sprache und Gesellschaft. Band 8/1). Karel Horálek és Jaroslav Kuchař közreműködésével kiadta Jürgen Scharnhorst és Erika Ising. Akademie-Verlag. Berlin, 1976. 357 lap

1. Minden jel arra mutat, hogy egyetlen strukturalista iskola sem szentelt olyan nagy figyelmet a nyelv művelés kérdéseinek, mint a prágai. S ha alaposabban utána gondolunk, belátjuk, más irányzatok ezt elméletük jellegénél fogva nem is igen tehetnék volna. Hisz a bloomfieldi empirizmus egyaránt nyelvi ténynek tekintett minden nyelvi

megnyilatkozást, ami egy nyelvközösségben elhangzott, s azt a fogalom párt, hogy helyes és helytelen — legalábbis a nyelvművelők által használt értelemben — a nyelvi jelenségek minősítése szempontjából érdektelennek tartotta. A nyelv életébe való tudatos beavatkozást pedig hogyan is ítélte volna megengedhetőnek (és szükségesnek) az a Bloomfield, aki élete végéig szilárdan hitt az újgrammatikusok állítólag vakon és kivétel nélkül érvényesülő törvényeiben? A koppenhágai nyelvészek pedig absztrakt elméletük építgetése közben sokkal messzebb jártak a konkrét nyelvi problémáktól, hogy érdemben akárcsak felvetettek volna egy olyan 'alkalmazott' kérdést, amilyen a nyelvművelés.

Ezzel szemben a prágai nyelvészeket két eltérő jellegű mozzanat is arra ösztönte, hogy ne kerüljék ki a szűkebb és tágabb értelemben vett nyelvművelés (a Sprachpflege és a Sprachkultur) nagy kérdéskörét. Úgy is mondhatnánk, egy belső, tudományos, és egy külső, társadalom- és művelődéspolitikai mozzanat serkentette őket. De nézzük egy kicsit részletesebben!

A prágaiak híres — 1929-ben, a szlavisták prágai kongresszusán előterjesztett — téziseiben nemcsak olyan általános elveket találunk, amelyekből szinte parancsolólag következik a nyelvművelés iránti aktív érdeklődés, hanem egy önálló tézis is — a kilencediket — amelyet teljes egészében a nyelvművelés kérdéseinek szenteltek. A prágaiak általános nyelvelméleti felfogásából az a mozzanat érdemel említést, hogy a prágai nyelvész kör tagjai a nyelvet nem egyszerűen rendszernek, hanem funkcionális rendszernek tekintették. Ez az ő értelmezésükben azt jelenti, hogy a nyelv minden eszköze egy célnak van alárendelve, a kifejezésnek vagy a kommunikációnak. Világosan le is szögezik (az első tézisben): „A nyelv kifejezési eszközök egy célra alkalmazott rendszere.” Ha viszont a nyelv célt szolgáló eszközök rendszere, akkor lehet többé és lehet kevésbé alkalmas e cél szolgálatára, illetve — és számunkra most ez a gondolat a legfontosabb — oda lehet hatni, hogy alkalmasabb legyen. Az első tézisből, a nyelvi rendszer funkcionalitásának és a nyelvi eszközök ebből folyó célszerűségének (finalitásának) téziséből a nyelvművelés elvi lehetősége és szükségszerűsége következik. Ugyanakkor — és ez még mindig a belső mozzanat — a már említett kilencedik tézisben, amelynek a címében is előfordul a *nyelvművelés* szó, többek között ezeket olvashatjuk:

„Nyelvművelésen azokat az erőfeszítéseket kell érteni, amelyeket azért fejtenek ki, hogy a köznyelvben — mégpedig mind a beszélt, mind az írott nyelvben — olyan tulajdonságok fejlődjenek ki, amelyeket a köznyelv speciális funkciója követel meg.

Az első ilyen tulajdonság az állandóság, azaz a köznyelvnek el kell kerülnie minden felesleges ingadozást, s a köznyelv számára biztos nyelvérzéknek kell kialakulnia. A második ilyen tulajdonság annak a képessége, hogy a legkülönbözőbb árnyalatokat azok minden finomságával, erőlködés nélkül, világosan és pontosan ki lehessen fejezni. A harmadik a nyelv eredetisége, vagyis azon vonásainak az erősítése, amelyek különleges jellegét képezik. E tulajdonságok kifejlesztésekor gyakran arról van szó, hogy a különböző lehetőségek közül, amelyek a nyelvben kialakultak, egyet elfogadjunk vagy arról, hogy a nyelv valamely rejtett tendenciáját tudatosan alkalmazott kifejezési eszközzé változtassuk.”

Valamivel alább pedig ezeket olvashatjuk:

„A nyelvművelés számára nagyon fontos az ápoltság beszélt nyelv, mert ez az a forrás, amelyből állandóan kár nélkül lehet meríteni ahhoz, hogy az írott nyelvet meg lehessen újítani, s a beszélt nyelv teremti meg azt a légkört, amelyben a nyelvérzék — amely az írott nyelv állandóságához szükséges — a legnagyobb biztonsággal alakulhat ki.

Éppen úgy, mint a beszélt köznyelv, az írott köznyelv is egy nemzet szellemi életének kifejezési eszköze, mikor is sok minden kölcsönződik át annak az egész művelődési területnek a közös alapjából, amelyhez a kérdéses nyelv tartozik. Ezért természetes, ha ez a kulturális közösség a köznyelvben is visszatükröződik, és hamis felfogás lenne

a nyelvi tisztaság nevében ez ellen küzdeni. A nyelv tisztaságára irányuló erőfeszítéseknek helyük van a nyelvművelésben, mint a fentebbi megfontolásokból kitűnik, de minden túlzott purizmus árt a nyelvnek, függetlenül attól, hogy ennek a purizmusnak logikai, történeti vagy folklorisztikus törekvései vannak.”

Azt hiszem, a fentebbi megfontolásokkal a mai napig alapvetően egyetérthetünk, de ha itt-ott találunk is valamit, amit ma másként fogalmaznánk, akkor ne felejtsük el, hogy 1979-ben immár ötven éve lesz annak, hogy e tézisek napvilágot láttak.

Nézzük most a külső mozzanatot. A külső mozzanat lényegében nem más, mint az a történelmi-társadalmi környezet, amelyben a prágai nyelvész kör létrejött és tevékenykedett. De miben is állt ez a környezet? Vessünk először egy pillantást a történelmi fejlődésre. A prágai iskola történetének kitűnő feldolgozója, a francia Jacqueline Fontaine, aki helyesen azt vallja, hogy a prágai iskola létrejötte és törekvései aligha érthetők meg a cseh történelem előzményeinek figyelembevétele nélkül, visszapillantva a cseh történelem egy korábbi szakaszára ezeket írja: „Az 1780 és 1848 közötti időszakot a nemzeti ébredés időszakának hívják. A Habsburg-uralom alatti cseh tartományokban e korszakot a cseh nyelv és irodalom feltámadása jellemezte, s ez azoknak a műve volt, akiket ébresztőknek neveztek. Ezek a népi osztályra, alapvetően azonban a parasztságra támaszkodva ténylegesen arra vállalkoztak, hogy újjáépítsék a cseh nyelvet, amely igencsak fenyegetve volt egy olyan országban, amelyben a németesítés jelentősen előrehaladt. A harcot a pánszláv ideológia nevében vívták. Emellett Szlovákiában a magyar királyság uralma alatt a nemzeti ébredés első feladata önálló írott nyelv megalkotása volt az egyik nyelvjárásból kiindulva” (Le Cercle Linguistique de Prague. 1974. Tours, 16–7). Mármost tudjuk, hogy 1918 októberében létrejött Csehszlovákia, s ezzel merőben új történelmi-társadalmi-kulturális környezet állt elő. Ebben a gyökeresen megváltozott környezetben új feladatokkal találta magát szemben a két közeli nyelv, a cseh és a szlovák is. Nos, éppen ezeknek az új feladatoknak az országos vitája adott alkalmat a prágai iskola tagjainak arra, hogy a nyelvműveléssel kapcsolatos nézeteiket konkretizálhassák. Fentebb érintett téziseiket ugyanis (többek között a nyelvművelésről) a cseh nyelvészek az 1929-i szlavisztikai kongresszuson nemzetközi szakközönség előtt ismertették. Ám ha meg akarták oldani azokat a problémákat, amelyek a húszas-harmincas években álltak a cseh nyelv előtt, akkor a hazai nem szakközönséghez kellett fordulniok. Kitűnő alkalmat adott erre az a vita, amelyet Jiří Hallerrel, a Naše řeč című folyóirat szerkesztőjével folytattak. A konzervatív Haller – egyébként nyelvészetiileg dilettáns – makacsul ragaszkodott a nyelvművelés régi, még a XIX. század első feléből örökölt nézeteihez. 1932 elején a prágai nyelvész kör tagjai előadássorozatot indítottak. Az iskola legkiválóbb képviselőinek az előadásait a cseh közvélemény rendkívül kedvezően fogadta, az előadók elhatározták, hogy azokat kötetben is közzéteszik. Így jelent meg a Spisovná čeština a jazyková kultura (A cseh irodalmi nyelv és a nyelvművelés) című kötet, amely (nemcsak a cseh) nyelvművelés szempontjából rendkívül termékenynek bizonyult. S ami különösen érdekes, az egyes előadásokon túl helyet kapott a kötetben egy közös munka eredményeként létrejött általános összefoglalás is ezzel a címmel: „A nyelvművelés általános alapelvei”. S az általunk ismertetett kötet ennek gondos német fordítását is közli, sok más hasznos anyag mellett. (Például e kötetben jelentek meg első ízben németül a híres tézisek is, amelyeket annak idején franciául adtak közre, s úgy is váltak ismertté.) Az előadásokon és az imént felsorolt dokumentumokon kívül a kötet szerkesztői még átvettek néhány írást a prágaiak hajdan híres, évente megjelenő kiadványsorozatából, amelynek – mint tudjuk – Travaux du Cercle Linguistique de Prague volt a címe.

2. De e kissé bő lére eresztett bevezető után nézzük a fontosabb tanulmányokat. (Valamennyire természetesen nem térhetünk ki.)

A két német szerkesztő bevezetője után Karel Horálek tanulmánya következik „A prágai nyelvészetnek és nemzetközi hatásának történetéhez” címen. Horálek cikke (amelyet e kötet számára írt) sokkal rövidebb annál, hogysem drámai újdonságokat közölhetne akár az elméleti felfogás, akár a konkrét történelmi részletek tekintetében, de hasznos, tömör összefoglalás. A szerző, miközben áttekinti a prágai iskola munkaterületeit, eljut a nyelvműveléshez is. A kérdéses bekezdést pontos fordításban közöljük:

„Viszonylag korán elterjedt az a meggyőződés, hogy tudományos fáradozásra van szükség a köznyelv tekintetében, s az úgynevezett nyelvművelés a prágai nyelvelmélet szilárd alapja lett. A köznyelvi norma kodifikálása a nyelvhasználatból indul ki. Új kifejezési eszközök kialakítása és a fennálló változatok kiküszöbölése közben a köznyelvi normát objektív tendenciákhoz kell igazítani, miközben az a felismerés képezi az alapot, hogy a nyelv természetes fejlődése önmagától is optimális norma felé tart. A nyelvművelés tehát elébe megy a természetes fejlődési tendenciáknak. Fő munkaterülete a szakterminológiák meg olyan nyelvi megnyilatkozások stilisztikai művelése, amelyeknek nagy társadalmi jelentőségük van. A cseh köznyelvvvel kapcsolatos mai fáradozások az úgynevezett demokratizálódási tendenciát segítik elő, a köznapi formák előnyben részesülnek a könyvízü alakokkal szemben, a helyesírásban fokozottabban a kiejtésből indulnak ki (különösen idegen szavak írása tekintetében).”

Ismételjük: Jól sikerült, tömör összefoglalás ez, megállapításainak nagy részével egyet is érthetünk. Nem értjük azonban, miért nem szerepel a szerző bibliográfiájában pl. Vachek 1966-i angol nyelvű munkája a prágai iskoláról, hogy Buligina szintén 1964-i hosszú tanulmányát — egy tanulmánykötet részét — ne is említsük. S mivel egy 1976-ban kiadott munkáról van szó, azt is elvárhatnánk, hogy Fontaine már említett (1974-i) monográfiája is meg legyen említve.

Térjünk most rá a kötet messze legjelentősebb darabjára, „A nyelvművelés általános alapelvei” című már említett dokumentumra. Ugyan Havránék és Mathesius dolgozta ki, de névtelenül jelent meg, mert kollektív felfogást tükrözött. Nagy jelentőségére való tekintettel részletesebben foglalkozunk vele.

A dokumentum abból indul ki, hogy a nyelvművelés háromféle módon valósulhat meg: 1. nyelvelméleti munkák segítségével; 2. iskolai nyelvoktatással és 3. az írói gyakorlat folyamata által. Maga a dokumentum csak az 1. pontban említett területtel foglalkozik, tehát általános alapelvek felállításával a nyelvész számára. Egyébként a nyelvész kétféle módon segítheti elő, hogy a köznyelv a feladatainak minél jobban megfeleljen. Azáltal, hogy támogatja a szilárdságát, és azáltal, hogy elősegíti funkcionális különbségeit. (A „funkcionális különbség” kifejezés némi magyarázatot igényel. A prágaiak harmadik tézisének címeiben szerepel a „különböző funkciójú nyelvek” kutatása. Valójában a nyelv különböző — területi, érzelmi — változatairól, illetve alkalmazásairól van szó.) E két pont megvalósításának szükséges feltétele viszont a jelenlegi irodalmi nyelvnek, azaz e nyelv normájának lehetőleg tökéletes kialakítása. S így jutunk el a prágai iskola nyelvművelési koncepciójának kulcsfogalmához, a *n o r m á h o z*. S melyek a norma kutatásának a forrásai? Mindenekelőtt — írja a dokumentum — az utóbbi 50 év átlagos nyelvi gyakorlata, ezen kívül a művelt rétegek nyelvi tudata. Egyébként az állandosító folyamatnak nem szabad archaizálnia, valamint a beszélt és írott nyelv közti különbséget elmélyítene és a nyelv által használt funkcionális különbségeket összemosnia. Részletesen szóba kerül ezután a helyesírás, amelynek területén a prágai nyelvészek — érthető módon — a fonológiai szemlélet következetesebb alkalmazását sürgetik, majd olvashatunk a kiejtés, a nyelvtan és a szókinész stabilizálásával kapcsolatos problémákról. Hangsúlyozza a dokumentum, hogy a nyelvész beavatkozásának egyik eszköze a kritika is. Egyik utolsó bekezdésében ezt olvashatjuk: „Figyelmét a nyelvelmélet a nyelvi eszközök, különösen a lexikai és szintaktikai eszközök alkalmazásának és funkcionális meg-

különböztetésének lehetőségeire fordítja. Úgyel az ebben az irányban haladó fejlődési tendenciákra s a lehetőségek alapján ajánlásokat tesz e funkcionális nyelveknek, azonban szükségtelen szigor és kényszer nélkül.”

A következő dolgozat Mathesius „A köznyelv szükségszerű szilárdsága” című előadásának a szövege. Ez volt a nyitó előadása annak az 1932-i sorozatnak, amely — mint láttuk — a prágai iskola nyelv művelési nézeteinek összefoglalásához és egy kötetben való kiadásához vezetett. Nos, Mathesius híres tanulmányának az elején egy olyan mondatot olvashatunk, amely mintegy cseppentve tartalmazza a prágai iskola felfogásának az alapjait: „A nyelv célra irányuló kifejezési eszközök rendszere, s értéke csak azon mérhető le, mennyire felel meg céljának — más szóval a nyelv szerszám, s értéke — mint minden szerszám esetében — annak megfelelő lesz, hogy milyen mértékben válik be feladata teljesítése közben.” Ezután kifejti a szerző, hogy a nyelvnek ún. történelmi tisztasága — amire oly sok purista hivatkozik — olyan szempont, amely alá van vetve a nyelv általános kulturáltsága szempontjának. Nem történelmi tisztaságra van szükség, az úgyis megvalósíthatatlan, hanem rugalmas stabilitásra. Ugyancsak szembehelyezkedik az ún. lineáris szabályosság hamis elvével, amely a nyelvet teljes szabályosságba akarja kényszeríteni, olyanba, amely úgyis elérhetetlen az egymást szüntelenül keresztező fejlődési tendenciák következtében.

„Az irodalmi köznyelv és a nyelv művelés feladatai” című következő cikkében Havránék mindenekelőtt a művelt köznyelvi norma kialakulásával foglalkozik. Rámutat arra, hogy ez a norma mint ellentétek egysége jön létre. Így ellentmondás van a nyelv minél nagyobb területre kiterjedő hatóköre és az érthetőség követelménye, valamint a minden nyelvben megtalálható nemzetközi elem és a purizmussal mindig együttjáró nemzetiessé válni akaró tendencia között stb. A nyelvi normába való beavatkozás alapja — fejtegeti Havránék — lehet valamely nyelvméleti megfontolás, de lehet nyelven kívüli elmélet vagy törekvés is.

A szerző ezután az irodalmi nyelv különböző rétegeiről, illetve alkalmazásairól beszél. Mégpedig egyfelől beszél a nyelv funkcióiról, másfelől funkcionális nyelvekről. Táblázata, amely — mint csaknem minden felosztás, természetesen — vitatható, az alábbi képet mutatja:

<i>A nyelv funkciói</i>		<i>Funkcionális nyelvek</i>
1. érintkezői	} Közlési funkció	Hétköznapi (társalgási) nyelv
2. gyakorlati-szakmai		Tárgyi (munka)nyelv
3. elméleti-szakmai		Tudományos nyelv
4. esztétikai		Költői nyelv

Nyelvi funkciók és funkcionális nyelvek szétválasztása nem látszik megalapozottnak, pontosabban az a véleményünk, hogy amikor a nyelv különböző funkciókat tölt be, akkor nem válik annyiféle nyelvvé, ahány funkció betöltésére képes, ugyanúgy, ahogy az ember sem válik több emberré attól, hogy különféle munkákat végez. Nyilvánvaló, hogy az olyan kifejezések, mint „újságnyelv”, „diáknyelv”, „szaknyelv” stb. erősen metaforikusak — a „bányászok nyelve”-nek van néhány tucat szakkifejezése, de „bányásznyelvtan” vagy „bányászragozás” nincsen.

A következő írás is B. Havránéktól származik. Valójában az az előadás ez, amelyet a szerző „A norma problémája a mai nyelvtudományban és a nyelv művelésben” címmel 1936-ban a koppenhágai nyelvészkonferencián tartott. Meg is jelent a konferencia kiadványában 1938-ban. Ezért, és mert valójában a fentebbi tanulmány tömör összefoglalása, nem térünk ki rá. Ugyanez mondható el Havránék ezután következő „Az irodalmi nyelv funkcionális rétegződése” című cikkéről is.

Jan Mukařovský „A költői nyelvről” című tanulmánya több tekintetben is figyelmet érdemel. Az esztétikus Mukařovský volt a prágai körnek az a tagja, aki a legjobban elkötelezte magát az irodalom irányában. Elsősorban az ő (és Jakobson) érdeklődésének volt köszönhető, hogy a prágai iskola elméletében és gyakorlatában a költői nyelv kérdései mindvégig fontos helyet foglaltak el. Mukařovský e tanulmánya bizonyos fokig összefoglalása volt a költői nyelv kutatásával kapcsolatos életművének, mármint az elméleti vonatkozásoknak. Először 1940-ben jelent meg a prágai kör cseh nyelvű „otthoni” folyóiratában, a *Slovo i slovesnostban*.

Mukařovský abból indul ki, hogy mi nem lehet a költői nyelv. Nos, nem elengedhetetlen része a költői nyelvnek a szépség, az érzelemkifejezés, a szemléletesség, a képszerűség, de még az egyéniség sem. (Például a klasszicizmus kifejezetten tiltotta az egyéni nyelvhasználatot, és még azt is megszabta, hogy milyen költői képeket szabad használni.) Nincs — mondja Mukařovský — olyan tulajdonság, amely a költői nyelvet állandóan és általában jellemezné. A költői nyelv ugyanis nem tulajdonság, hanem funkció, vagyis bizonyos tulajdonságok felhasználásának a módja. Mármint a költői nyelv célja az esztétikai hatás. Ezért a költői kifejezés magára a nyelvi jelre összpontosítja a figyelmet, s ezáltal „éppen ellentéte a valóságra irányuló nyelvnek, amely a közlésben van jelen”. Dióhéjban ez Mukařovský felfogásának a lényege.

Mármint hogy viszonylik a fentebbi értelemben meghatározott költői nyelv a műalkotáshoz? Az első pillanatra a szó úgy látszik viszonylani a vershez, mint a márvány a szoborhoz vagy a festék a képhez. De ez nem helytálló, szögezi le a szerző. Mert a márvány és a festék természeti jelenség, és csak azután válik jellé, azután kezd jelenteni, hogy belépett a műalkotásba. Ezzel szemben a szó már azt megelőzően is jel. Még hozzá időben változó jel. Ezáltal — mármint a nyelv változása által — egy irodalmi alkotás értéke leromolhat, sőt teljesen megsemmisülhet. Amit a költő esztétikailag hatásosnak szánt, az esetleg ezt a hatását idővel elveszti. S esztétikai hatásra tehetnek szert olyan alkotórészek, amelyeknek a költő eredetileg ilyen hatást nem szánt.

A szerző ezután hosszan taglalja a költői nyelv műfaji változatait és hangtani oldalát, majd eljut „A szó a költészetben” című részhez. Ennél is érdekesebb „A szövegkörnyezet szemantikai dinamikája” című szakasz, amely — többek között — a mondat megértésének kérdésével foglalkozik. Ennek kapcsán Mukařovský a „jelentésfelhalmozódás” fogalmát használja a mondat és általában a közlemények (azokon belül a műalkotások) megértési folyamatának jellemzésére. Szerinte a szó statikus jelentésegység, a kontextust képező mondat viszont dinamikus. A kettő viszonyát felettébb figyelemre méltó módon így jellemzi: „A dinamikus jelentésegység azáltal különbözik a statikustól, hogy kontextust képez, amely fokozatosan valósul meg... A dinamikus egységnek — amely önmagában véve csak pusztán szemantikai szándék — a megtestesüléséhez statikus egységre van szüksége. A statikus egység azonban csak a kontextusban kapja meg a valóságra vonatkoztatottságát.”

A tanulmány utolsó része monológ és dialóg kölcsönviszonyával, valamint az ún. „latens” jelentés fajtáival foglalkozik, amilyen pl. az irodalomban az elhallgatása valaminek. De figyelemre méltó gondolatokat olvashatunk költői szimbolizmus és jelentés viszonyáról is. Általában Mukařovský cikke a kötet egyik csúcspontja. A szerző — s ez minden sorából érződik — ragyogó szellem, okos, tiszta fej, aki bonyolult témáját mindvégig világosan, következetes definíciók és logikus okfejtés segítségével adja elő.

3. S ezzel ismertetésünk végére értünk. A kötet még több írást tartalmaz, de olyanokat (például Vacheknek annak idején a Travaux-kban megjelent tanulmányait), amelyeket már eddig is olvashattunk, mégpedig valamilyen ismertebb nyelven. Ezért érthető módon arra törekedtünk, hogy elsősorban azokról az írásokról számoljunk be,

amelyeket eddig csak csehül lehetett olvasni, s a jelenlegi német fordítások útján váltak hozzáférhetőkké a nemzetközi nyelvészvilág számára.

A prágai iskola nyelvműveléssel kapcsolatos munkásságát bemutató német nyelvű kötet kiadása hasznos, okos vállalkozás volt. Mert segítségével egy strukturalista nyelvészeti iskola tevékenységének egyik olyan aspektusa tárul fel és válik nemzetközileg ismertté, amelyről eddig nagyon keveset tudtunk. Ha figyelembe vesszük, hogy a nyelvművelés nemzetközi szakirodalma a nyelvtudomány más ágaihoz képest nagyon csekély, akkor az ilyen fontos gyarapodást örömmel kell fogadnunk. S várjuk a megígért második részt.

Antal László

Néhány megjegyzés a „költői tranzitíválás grammatikájá”-ról. P. Dombi Erzsébet érdeklődést keltő cikke (Nyr. 101: 182–9) eszembe juttatta azt az – úgy látszik, időközben feledésbe merült – vitát, amelyet Simonyi Zsigmond folytatott az intranszitiv igék tranzitív vá válásának igazolására. Többek között „Visszaható ige tárgygyal” címmel már 1886-ban igen hasznos, mának is szóló cikket írt (Nyr. 15: 107–13).

Nem véletlen, hogy P. Dombi Erzsébet a varázsmesék világában felfigyelt a virágot lép, igazgyöngyöt sír és rózsákat nevet tranzitív igei struktúrákra. Valóban igen mély gyökerei vannak az ilyen szerkesztésmódnak a magyar szépirodalomban. Már Simonyi is idézett a XIX. századból (pl. Aranytól, Vörösmartytól, Jókaitól stb.) és a XVIII. századból példákat, de egy-egy ige tranzitív vá válásának bizonyítására a népköltészetből, sőt a kódexek korából is merített adatokat.

Ezt az önmagában is figyelemre méltó tudománytörténeti tényt azonban azért tartom fontosnak, mert Simonyi vagy éppen azt az igét, vagy ugyanazt az igecsoportot tárgyalja, mint amelyekre P. Dombi Erzsébet a XX. század eleji költészetben figyelt fel. Természetesen Simonyi feldolgozási módszere ma már túlhaladott. A témának akár szinkrón, akár diakrón megközelítésében számomra elfogadhatóbbnak tetszik H. Molnár Ilonának az igei struktúráról vallott felfogása (Ált Nyelv Tan. 6: 236–42, valamint 9: 128–44) és különösen a hangutánzó igék tranzitív vá válásáról írt modern, szemantikai szempontból is elmélyült fejtegetése (MNY. 70 [1974.]: 181–92, 298–307). Mégis egyetlen, igen lényeges szempontból fontos Simonyi felismerése. Ő látta meg elsőnek, hogy az intranszitiv igék tranzitív vá válása a magyar nyelv lehetőségei közé tartozik.

Ennek a gondolatnak az igazolásához szeretnék egy irodalmi példával hozzájárulni. P. Dombi Erzsébet szerint az archaizálás stíluszándékával „tranzitíválja például Babits a *fut* igét a Jónás könyve alábbi verssorában ”*futván az Urat*, mint tolvaj a hóhért”. (Erre vonatkozólag lásd Soltész Katalin Babits Mihály költői nyelve című művének Babits tárgyas szerkezeteiről szóló részét, amelyben ha más módszerrel is, sokkal több példával és részletesebben fejti ki a nyelvi vonatkozásukat). Kérdés az, hogy Babits „tranzitívál”-e, hogy ebben csak „egyéni nyelvhasználata” nyilvánul-e meg, vagy esetleg eddig felderítetlen nyelvi és irodalmi okai vannak az ilyen nyelvi fordulatok alkalmazásának. Szerintem a kérdés összetett, további vizsgálatot igényel. Babits a fent idézett határozói igenévi szerkezeten kívül magát az igét is használta tranzitív formában: „Én nem tudom, hogy *útam merre fussam*” (idézi J. Soltész 213). Magam a XVIII. század irodalmi nyelvével foglalkozva, Bessenyei György műveiben találtam rá ezen igenévi struktúrák előzményére: 1772: „Nem tudom *fuffam-é* vagy kérjem *halálom*” (Ágiaris keserve 2: 118 RMK 13.), „Jere az életre; *fuffad halálot* (i. m. 2: 122) és 1780: „*Kifutom belőlem a lehelletemet*” (Lais 2: 47 RMK 16).

Ezek után bizonyos, hogy nem annyira Babits „tranzitíválásáról” van szó, hanem inkább arról a leleményről, ahogyan a nagy költő a nyelvben meglevő struktúrát felhasznál-

nálta. Kérdés természetesen még az is, hogy Babits honnan ismerte az ilyen szerkezeteket, illetőleg alkalmazásnak lehetőségét. A népnyelvből vagy a régi nyelvből, esetleg Bessenyei műveiből? Mi az általános a nyelvi formában, s mi az egyedi a struktúra költői felhasználásában? Hogy itt régi nyelvi folyamatról van szó, azt a TESz. *fut* szócikke valószínűvé teszi, hiszen már a Münchener Kódexben találtak (igaz, hogy igekötős) tranzitív formát: „es befutuan mend a' vidadeket” (83), és hogy ma már nem beszélhetünk abszolút „bennható” igéről, azt pedig a *versenyt fut* valakivel, illetőleg *díjat fut*, sőt a *vesszőt fut* (*vesszőfutás*) szerkezetek bizonyítják (vö. ÉrtSz. és TESz.).

R. Hutás Magdolna

Sok bába közt ne vesszen el a gyermek! A Magyar Nyelvőr 1978. I. számában érdeklődéssel olvastam Süle Jenő „Idegen szavaink nyelvhasználatunkban, ahogy ma látjuk” című cikkét. Két dolog bátorít föl, hogy a filológiai pontosságú, komoly tanulmányhoz hozzászóljak. Az egyik: mint az e szám 128. lapján említett országos helyesírási vetélkedő győztese; a másik: könyvkiadói előkészítői és korrektori munkám révén a magyar nyelv (főleg a helyesírás) szeretete és a nyelvművelő munka állandó győzelemmel kísérése.

A nagy hozzáértéssel és gonddal írott tanulmányban három pontatlanságot fedeztem föl. A szerző javasolja többek között az *attribútum*, *immún* formát. E két szó a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó 1972-ben megjelent második, javított és bővített kiadásában már így szerepel (hosszú ú-val). A harmadik a *komputer* szó. A fent említett tanácsadóban kétféle alakváltozat van lejegyezve: *komputer* vagy *kompjúter*. A *j*-s szóváltozat magánhangzója hosszú. (Ebben eltér a Bakos-féle szótártól!)

Elvileg a szerző — idegen szavak átvételével és használatával kapcsolatos — állásfoglalásával egyetértek. A változtatásokra tett javaslatával azonban nem.

Süle Jenő — írásának „A túlzott magyarosítás” c. részletében (19) — vitatja az ISzKSz. némely szava írásmódjának helyességét is. Javaslatot tesz egy régebbi, helyesebbnek talált forma (*salto mortale*) visszaállítására. Semmiképpen nem szabad! Ahány szótár, annyi írásmód? Ilyen módon a HTSz. rengeteg szavába, szókapcsolatába is bele lehetne kötni (pl.: *jóízű*, *irodalomtörténetírás* és sorolhatnám). Tulajdonképpen nem is egyes javaslatával, hanem a változtatás tényével nem értek egyet.

Hogy miért nem?

Az 1954 óta érvényben levő helyesírási szabályok logikusak, elsajátíthatók. Szükségtelennek tartok mindenféle jelenlegi korrekciót, mert az a mai helyesírás ellenzőinek igen nagy táborát erősítené. (Valljuk be, ez a tábor bővelkedik írókban, akadémikusokban, közéletünkben rendszeresen publikáló személyekben.)

Namármost: ha a nyelvészek minden évben változtatnak, alakítanak, akkor az „ellenzékiek” joggal mondhatják: nem volt igazam? — már harmadszor (negyedszer stb.) változtatnak, én megmaradok a magam igaza mellett!

Ezért nem értek egyet semmiféle helyesírási változtatással (annál inkább a szótárak bővítésével, az eddig nem jelölt szavak és szókapcsolatok pótlásával, a szaklexikonok címszavainak írásában nyelvészek közreműködésével).

Tennivaló bőven akad; a valóságtól, a gyakorlattól elrugaszkodó átértékelések megrendítik a bizalmat.

Both Endréné

Rönk. A Nyr. 102. évfolyamának 2. számában, a Szó- és szólásmagyarázatok rovatban Kiss Lajos tollából olvastam a *rönk* szó származékairól, illetve etimológiájáról.

A szó előtttem sem ismeretlen, hiszen gyermekként fűrészüzemben éltem, ifjúkorom egy részét is itt töltöttem. Engedjék meg, hogy a szerző által említett szavakhoz még néhány felsoroljak, s jelentésükre is rávilágítsak:

rönkátaláló: 'olyan eszköz, amellyel a rönk átmérőjét méri'

rönkátvevő: 'az a műszaki dolgozó, aki az erdészettől érkezett rönköt meghatározott mennyiségben és minőségben átveszi'

rönkbeadó: 'fizikai dolgozó, aki a rönktérről beszállítja a rönköt a fűrészsarnokba'

rönktérkezelő: 'a rönktér felelős műszaki vezetője, művezetője'

A fűrészüzemi szókincs tarkasága egyébként gondos vizsgálatot is megérdemelne. Annál is inkább, mert épp az említett *rönk* helyett valóban egyidőben a *gömbfá*-t kezdték használni. Ez azonban túlságosan hivataloskodó elnevezés volt, és — mint ezt Kiss Lajos is idézi — az ErdLex. ezt — nagyon helyesen — „magyartalan és önmagában értelmetlen kifejezésnek minősíti”.

Dóra Zoltán

Maga, magácska. Igen lényeges nyelvészeti kérdést érint Guszkova Antonyina a Nyelvőr 1978-i évfolyamában (179–80). A kérdés (a megszólítási mód) felvetése s egy részletkérdés (a *magácska* megszólításának) alapos, kimerítő tárgyalása példaadó munka. (Igen szükségünk lenne néhány átfogó államvizsgai vagy doktori dolgozatra a viselkedélelektani, a szociológiai, a társadalmi rétegek, illetőleg a különböző regionális magyar nyelvterületek szerint megosztott nyelvi anyag kiértékelésére.)

A cikkíró egy megállapításával azonban, legalábbis saját nyelvi tapasztalataim alapján, csak igen erős megszorítással értek egyet. A *magácska* nyelvhasználati megszólítást tárgyalva Guszkova Antonyina a következő megállapításra jut: „Találkozunk vele a hivatalos viszonyban levők közti társalgásban is. Az ilyen helyzetekben a fiatal nőknek szóló *magácska* mindig kedveskedő, a *magá*-nak udvariatlanságát, ridegségét enyhítő megszólítás” (i. h. 181). Ez így — sajnos — részben helytálló. A magyar nyelvterület jó részén (főleg a városi lakosság) a *magá*-t hidegnek, ridegnek, udvariatlannak érzi. Ez a nyelvérzék — szerintem — jórészt réteghez kötött, s valószínűleg területileg is megoszlik. Igazán nem mondhatja, aki családunk nyelvhasználatát megfigyeli (s a viselkedélelektanát sem mellőzi), hogy édesapám (Szabó T. Attila) és édesanyám (Csáti Éva) között — negyven évi házasság után is! — hideg, rideg, udvariatlan lenne a nyelvi gondolatváltás, pedig már 40 éve magázódnak. S e nyelvhasználati „sajátosság” szinte szabályszerű az igényesebb (semmi esetre sem igényeskedő!) erdélyi családokban, bizonyos fokon az egymás közötti félhivatalos (nem rideg!) emberi érintkezés során is.

Szabó T. Ádám

Bisz dájjem. Thurzó Gábor Belváros és vidéke c. könyvében (Bp., 1978. 101) olvasható ez: „De örökké? Bisz dájjem?” Gondolom, az olvasók nem mindegyike érti meg a *bisz dájjem*-et. Az idegen szavak szótárában is hiába keresné. A *bisz*-szel könnyebben boldogul. Ez a német *bis* prepozíció. A *dájjem*-mel nehezebb a dolga, mert hibás. *Dájjénú* a helyes. A héberben a. m. 'elég nekünk'. A zsidó húsvétest, a széder ünnepi olvasmányában, a Hággadában, egy népszerű litánia refrénje. „Ha kivezetett volna bennünket Egyiptomból, és nem tartott volna felettük ítéletet — az is elég lett volna nekünk.” Így kezdődik. „Ha bevitt volna bennünket a Szentföldre, és nem építette volna fel számunkra a Szentélyt — az is elég lett volna nekünk.” Így végződik. A *bisz dájjem*, azaz *bisz dájjénú* jelentése: 'amíg meg nem elégeljük'.

Scheiber Sándor

Széchenyiváros. Heltai Nándor — a Petőfi Népe szerkesztősége, 6001 Kecskemét, Szabadság tér 1/a — kérdése: Kecskemét egyik új városrészét Széchenyi Istvánról nevezték el: *Széchenyi város*-nak. Így is, kötőjellel is írják. Véleménye szerint ez lenne a helyes írásmód: *Széchenyiváros*. Egybeírva. Igaza van-e?

A helyesírási szabályzat 245. szabálypontja világosan és egyértelműen kifejti, hogy a „városrésznevek összetett nevét egybeírjuk: *Belváros*, *Ferencváros*, *Józsefváros*, *Víziváros* stb.” „A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai” c. munka 7. pontjában ugyancsak az olvasható, hogy a belterületi helységrészek összetett nevét egybeírjuk, például: *Hűvösvölgy*, *Rózsadomb*, *Erzsébetliget*, *Újszeged*, *Móráváros* stb. (1. Helyesírási és tipográfiai tanácsadó.² 117. l.). A levelében említett kecskeméti új városrész nevét tehát — levélírónk helyesen gondolta — *Széchenyiváros* formában kell írni.

T. U. I.

Leértékelt. Ez is divatszó lett. Heltai Nándor kecskeméti újságíró levelezőnk véleménye szerint igen sokszor még helytelenül is használják. Például ilyen kifejezésekben: *leértékelt textilbolt*.

Leértékelt bolt-ról, *leértékelt vásár*-ról beszélni, ha helyesen használjuk nyelvünket, csakugyan nem lehet. Ha valaki mégis így tesz, nagyon helytelenül jár el. Hasonlóképpen hibásak a *leértékelt ruházati bolt*, *leértékelt textilbolt* kifejezések is. A *leértékelt áruk*, *leértékelt áruk boltja* és *vására* stb. szerkezetek viszont kifogástalanok, hiszen világos, értelmes kifejezések: olyan árukról, illetőleg olyan áruk boltjáról és vásáráról van szó ezekben, amelyeknek az árát az eddiginél alacsonyabban szabták meg.

T. U. I.

Állományilletékesség — megállapító szerv. Juhász Zsuzsanna és Vargáné S. Sarolta — 1112 Budapest, Kőrő u. 14. I. em. 9. — e két kifejezés helyes írásmódja felől érdeklődik. Azt is szeretnék tudni, mi a szabály az ilyen szókapcsolatok írására.

A kérdéselt szavak helyes írásmódja a következő: *állományilletékesség*, *megállapító szerv*(hez).

A meglehetősen hivatalos ízü és számunkra kissé szokatlan *állományilletékesség* kifejezést azért kell egybeírni, mert jelöletlen birtokos jelzős szerkezet; jelentése: 'az állománynak az illetékessége'. Mivel az alkotó tagok első tagjáról elmaradt a jelzői viszonyt jelölő *-nak* birtokos jelzői rag, a tagok közti nyelvtani kapcsolatot egybeírással jelezzük. Pontosabban: azt jelöljük egybeírással, hogy a kifejezés két tagja között olyan, egyébként raggal jelölendő nyelvtani viszony van, amelynek a raggal való jelzése jelen esetben elmaradt.

A *megállapító szerv* jelzős szerkezet különírását pedig az indokolja, hogy az *-ó* képzős igenévi jelző jelentése konkrét: olyan szervről van szó, amely megállapít valamit. (Hogy mit, azt sajnos nem tudjuk meg, mert lemaradt a *megállapító* tag elejéről; ilyesmire gondolok például: *ténymegállapító szerv*, *teljesítménymegállapító szerv* stb.) Az ilyen típusú jelzős szerkezeteket általában különírjuk, ha a jelző konkrét cselekvésre utal, s így a szerkezet jelzői tagját szórendeserével állítmánnyá alakíthatjuk át, például: *közvetítő javaslat*: a javaslat közvetítő v. közvetít; *parancsoló hang*: a hang parancsoló; stb.

T. U. I.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság programjáról. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya kezdeményezésére, több éves előkészítő munka után 1977. augusztus 25-én, 151 alapító taggal megalakult a Nemzetközi Ma-

gyar Filológiai Társaság. Az alakuló közgyűlésre Nyíregyházán, a Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusa alkalmából került sor.

A Társaság azt tűzte ki céljául, hogy a magyarságnak mint etnikumnak a kutatásával foglalkozó hazai és külföldi tudósok tevékenységét összehangolja és támogatassa. Jelenleg a magyar nyelv-, irodalom- és néprajztudomány területén felső szintű oktatást vagy tudományos kutatómunkát végző szakemberek a tagjai, de a hungarológia mint interdiszciplináris stúdium kiterjeszthető a művelődéstörténet, a történettudomány és különböző művészetek felé is.

A Társaság — céljainak megvalósítása érdekében — elsőként széles körű toborzást végzett hazai és különböző országok érdekelt tudósai között (az első végrehajtó bizottsági ülés 1978. szeptember 18—19-én 298 új tag jelentkezését hagyta jóvá), valamint előkészítette a Társaság két saját kiadványát, a közeljövőben megjelenő információs célokat szolgáló évkönyvet és egy idegen nyelvű folyóirat tervezetét.

Az évkönyv, a Hungarológiai Értesítő az érintett három tudományág egy év (az első számban az 1977-i) hazai és külföldi publikációit kívánja — teljességre törekvően — összegyűjteni és ismertetni. A *recenziós* rovat tudományáganként csoportosítva, a szerzők betűrendjében ad rövidebb-hosszabb ismertetést a fontosabb művekről. (Az első szám néhány korábban megjelent, a tájékozódás szempontjából nélkülözhetetlen művet is tartalmaz.) A *bibliográfiai* rovat hasonló felosztásban bibliográfiai leírást közöl a megjelent monográfiákról, tanulmánykötetektől, egyes tanulmányokról, szöveggözlésekről és disszertációkról. A *hírek* rovat magában foglalja a jelentősebb hungarológiai konferenciákról és tudományos ülésekről készült beszámolókat. Az évkönyv magyar nyelven jelenik meg.

A Társaság első vezetőségi ülésén született határozat alapján nemzetközi szerkesztő bizottság dönt az idegen nyelvű folyóiratban közlendő tanulmányokról; ezek a Társaság bármely hivatalos nyelvén (angol, francia, német, orosz) íródhatnak. A folyóirat célja: fórumot biztosítani a hungarológia tárgykörében folyó tudományos munka számára és lehetővé tenni annak szélesebb körű nemzetközi megismertetését.

Ugyancsak az első végrehajtó bizottsági ülés határozata értelmében készül egy, a három tudományágban alapvető fontosságú monográfiák, kézikönyvek és folyóiratok címét tartalmazó hungarológiai alapkönyvtári címjegyzék, továbbá egy magyar—angol nyelvű tájékoztató kiadvány. A címjegyzék felsorolja mindazokat az egyetemeket és főiskolákat, ahol magyar nyelvi és irodalmi oktatás folyik, és közli az oktatók pontos címét. Elkészülte után mindkét kiadványt megkapják a Társaság tagjai, illetve a hungarológiai oktatással vagy kutatással foglalkozó hazai és külföldi intézmények.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1981-ben tartja első kongresszusát. Két nagy témakör lesz a tárgya: 1. A hungarológia egyetemi oktatásának modellje és lehetőségei Magyarországon kívül; 2. Egy olyan időszerű tudományközi probléma, melynek tisztázásában a magyar filológia egésze érdekelt. A kongresszus előkészítésére a vezetőség két bizottságot alakított Sinor Dénes (Bloomington) és Benkő Loránd (Budapest) professzorok vezetésével. A hungarológiai oktatás modelljéhez mindhárom tudományág egy-egy neves szakembere előzetes tanulmányt készített, különös tekintettel saját tudományterületére. Az oktatási modell fontos részproblémájával, a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatásával külön tanulmány foglalkozik.

A tanulmányok felvázolta szempontok alapján készítendő egységes modelltervezet megvitatása és kidolgozása csakúgy, mint az idegen nyelvű folyóirat tervezetének és a két címjegyzéknek a véglegesítése lesz a második végrehajtó bizottsági ülés (1979. szeptember 17—18.) feladata.

Gebri Mária

A Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd országos versenye pedagógusjelöltek számára az ELTE-n.

(1976 – 1977 – 1978)

1976. április 2–3-án immár negyedszer, de első alkalommal az ELTE-n, majd 1977. ápr. 12–13-án ötödször (az ELTE-n másodszer), 1978. márc. 31-én, ápr. 1-én pedig hatodszer (az ELTE-n harmadszor) rendezték meg a Kazinczyról elnevezett szép magyar beszéd országos versenyét pedagógusjelöltek számára. A Kazinczy-alapítvány módosítása révén a jövőben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja – ezen belül a Fonetikai Tanszék – a gazdája a verseny rendezésének.

Az ország valamennyi, pedagógust képző felsőfokú tanintézetének legszebben beszélő diákjai vesznek részt e versenyeken. A döntőbe jutás a felsőfokú tanintézetek háziversenyén már februárban, illetve márciusban eldől; a legjobb két hallgató szerez jogot a részvételre. Az így kiválasztott hallgatók az ELTE aulájában tehetnek tanúbizonyosságot arról, miképpen beszélnek anyanyelvünket, s minden évben tíz hallgató nyerveheti el szép és kifejező beszédének jutalmát: a Kazinczy-érmet és a vele járó 1000. – forint jutalmat.

1976-ban 22 felsőfokú tanintézet képviselőjében 44 hallgató (40 lány és 4 fiú); 1977-ben 20 intézetből 40 hallgató (34 lány és 6 fiú); 1978-ban 22-ből 42 hallgató (36 lány és 6 fiú) vett részt a versenyen.

Mind a három alkalommal a verseny ünnepélyes megnyitásakor a vendéglátó intézet nevében Szathmári István a Bölcsészettudományi Kar dékánja köszöntötte a vendégeket és a legszebben beszélő pedagógusjelölt versenyzőket. A megnyitó beszéd minden alkalommal rámutatott, mily fontos a helyes és kifejező szép magyar beszéd, különösen ha a pedagógusok, illetve leendő pedagógusok a gyakorlatban valósítják ezt meg. A pedagógusok beszédkultúrája követendő példa legyen! A verseny – megnyitása után – az országos szokásnak megfelelően a szabadon választott szövegek elmondásával, ill. felolvasásával kezdődött.

A szabadon választott szövegek szerzőinek gyakorisági sora:

1976-ban: Illyés Gyula 11, Kosztolányi Dezső 7, Bárczi Géza 4, Sütő András 3, Apáczai Csere János, Babits Mihály, Fülep Lajos, József Attila, Kodály Zoltán, Kósa László, Kossuth Lajos, Kovalovszky Miklós, Lőrincze Lajos, Mészöly Gedeon, Nagy János, Nemes Nagy Ágnes, Pándi Pál, Szentgyörgyi Albert 1–1 részlettel szerepelt. Elhangzott még öt olyan részlet is, melynek szerzőit a versenyzők nem nevezték meg.

1977-ben: Illyés Gyula 4, Bárczi Géza 3, Illés Endre, József Attila, Németh László 2–2, Ady Endre, Almási Miklós, Bessenyei György, Bóka László, Deák Ferenc, Deme László, Fülep Lajos, Hajdu Mihály, Hevesi Sándor, Honti János, Kodály Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lőrincze Lajos, Mester Ákos, Nemes Nagy Ágnes, Papp Mária, Páskándi Géza, Rácz Endre, Rónay György, Salamon Magda, Sarkadi Imre, Somlyó György, Szilágyi Ferenc, Tóth Béla, Vajthó László 1–1 részlettel szerepelt. Elhangzott még két olyan részlet is, melynek szerzőit a versenyzők nem nevezték meg.

1978-ban: Illyés Gyula 7, Ancsel Éva, Kosztolányi Dezső 3–3, Bárczi Géza,

József Attila, Péchy Blanka, Sütő András 2–2, Bóka László, Czine Mihály, Csoóri Sándor, Fekete István, Fülei Szántó Endre, Hankiss Elemér, Hevesi Sándor, Kazinczy Ferenc, Kodály Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Marx György, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Németh László, Somlyó György, Szeli István, Veress Zoltán 1–1 részlettel szerepelt. Elhangzott még négy olyan részlet is, melynek szerzőit a versenyzők nem nevezték meg.

A szabadon választott szövegek tematikáját illetően mindössze az a megkötés volt, hogy nem lehet szépirodalmi részlet és nem lehet három percnél hosszabb. Ennek következtében az érkező próza műfaja uralkodott, ezen belül is sok foglalkozott az anyanyelvvel kapcsolatos kérdésekkel.

A verseny második napján reggel kilenctől a kötelező szövegek elmondására került sor az ELTE Bölcsészettudományi Kar tanácstermében. Ez 1976-ban Németh László Sajkódi esték című kötetéből vett — gépelt változatában 24 soros — részlet volt. 1977-ben pedig Vas István A jó összeesküvés (A költő vallomása) című írásából vett — gépelt változatában 21 soros — részlet volt. 1978-ban Juhász Ferenc Csokonairól szóló írásának — gépelt változatában 22 soros — részlete volt. E részleteket minden versenyző félórás felkészülés után mutatta be, ill. mondta el.

Közzöljük a szövegeket:

Részlet Németh László Sajkódi esték című kötetéből

Ha távozóban egy más bolygón megkérdenék, mi volt a földi élet legnagyobb öröme: a tanulást mondanám. Nem azt, melynek végén egy vizsga áll, hanem amit az ember kíváncsiságból, kirándulásként tett egy új nyelvbe, az azon át megközelíthető világba, egy új tudományágba, munkakörbe. S ha utána azt kérdenék: mi az, amiért a földet a történetek után is sajnáltam itthagyni: azt mondanám, hogy olyan korból és olyan országból jöttem, amelyben a tanulás alkalmá s a hozzávaló kedv együtt és rendkívüli mértékben nőtt . . .

De az embernek nemcsak a világban már megvalósult lehetőségeket kell megcsodálnia, hanem a benne még ott lappangókat előhívnia s belőlük magát minél különbbé megalkotnia. A becsvágnak azonban sokféle változata van, s boldogtalanságaink jó része onnan ered, hogy rosszfajta becsvággal oltjuk be fiatal életünket.

Szerencsére megismertem másokon s magamban a jófajta becsvágyat is: azt, amelyik a dolgot nézi s nem önmagát. Amikor például, mint tanár, az óráimra bementem, nem volt olyasféle célom, hogy akik hallgatnak, tőlem legyenek elragadtatva, vagy épp hogy eredményeimért szakfelügyelőnek, főigazgatónak léptessenek elő. Az összegyűjtött anyagra, a fejemben kialakult képre vigyáztam, hogy azt minél jobban, emlékezetbe tapadóbban adjam át a rámszegezett elméknek, s közben deák és tanár valami szép, nagy dolog részeseinek érezhesük magunkat. Ma is úgy tekintek vissza tanári munkám négy-öt évére, mint egy paradicsomkertbe.

Vas István: A jó összeesküvés (A költő vallomása)

Részlet

Milyen szorongató élmény idegenben járni, úgy, hogy esetleg hétszámra nem hallhatunk és nem is mondhatunk magyar szót! És egyúttal — anélkül, hogy vesztene szorongásából az ember — milyen fölemelő érzés, milyen mámorító! A büszkeségé? Aligha! Nincs az

az elvakultság, amelyik ne tudná e helyzet hátrányait. De akár büszkeséget, akár csüggedtséget szűr ki az élményből, vagy akár fogát csikorgatja az ember, hogy ilyen helyzetbe kellett jutnia, nem lehet fontosabb élménye idegenben, mint az, hogy magyar; az, hogy ehhez a rokontalan — vagyis távoli és kevés rokonságú — nyelvhez hozzá van nőve, menthetetlenül és szétoperálhatatlanul.

Mert idehaza, a magyar beszédnek agyunkat, idegeinket észrevétlenül elborító áradásában, a nyelv természetes közegében még csak állathatjuk magunkat azzal, hogy mindez nem fontos, és ami magától értetődik, annak nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani. Hanem idegenben, ott nehéz elfojtani azt a fölismerést, hogy bizony egyáltalában nem értetődik magától ez a mi magyar beszédünk, ellenkezőleg, nagyon is különös jelenség, majdhogynem a csodával határos. És ettől a felismeréstől már csak egy lépés odáig, hogy ezt a ritka folyamatot úgy hordozzuk magunkban, mint a kiválasztottság, vagy ha úgy tetszik, elkárhozottság arisztokráciáját, kevesek kincsét, valami titkos tudást, boldogító vagy boldogtalan beavatottságot.

Juhász Ferenc: Csokonai
(Részlet)

Harminckét éves volt, amikor meghalt és harminckét éves korára mindenttudó, elérhetetlen grácia, költő, amilyen a földön csak kevés lehet. Ahogy közeledett a halál felé, egyre finomabb, egyre kecsesebb, egyre mélyebb lett a verse, végül már olyan tiszta a hangja, hogy aki hallja, fölzokog. Úgy énekelt, mint a mesebeli madár: a tövis egyre mélyebben a bogyóba fúródik, de ő énekel csudálatosan.

Élete: csupa nyomorúság és megaláztatás. Diák, majd tanár a debreceni főiskolán, aztán kicsapják az iskolából, aztán csavargás az országban, éhség, szegénység. Komáromban Lilla, a soha-be-nem-teljesült szerelem, a somogyi idők, a fáradt csurgói tanárkodás, aztán vissza a sivár és komor Debrecenbe, állástalanság, végül a tüdőbaj.

Költészete: csupa derű, csupa fegyelem, csupa ellenszegülés, alighanem a legtöbb, amit költő megtehet. Csokonai sohasem adta meg magát! Talán ő vívta meg a legnagyobb csatát az egész országra üledő debreceni porral, a közönnyel, a gúnnyal, a meg-nem-értéssel és a kortárs-kicsinyességgel, egyszóval a halállal. S a halál, s a többiek alulmaradtak!

Emberentúli erőfeszítés ez. Vidámnak lenni az országos nyomorúságban, énekelni a máglyán, verssel kivédeni a csontvázlovas dárdaütését!

A versenyt követően Benkő Loránd akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, a zsüri elnöke foglalta össze a tapasztalatokat, egyben kitért az általánosabb hibákra. Örömmel állapította meg, hogy a henye artikulációból származó beszédhibák egyre inkább visszaszorulnak, csak elvétve hallottunk selyp vagy pösze beszédet. Ugyanakkor kiemelte, hogy a szöveg elmondásában csak kevesen indultak ki az egész mondanivalójából; mindössze néhányan tudták „tolmácsolni”, éreztetni a szövegben rejlő gondolatokat. A helyes és szép, kifejező beszéd, melynek alapja a tiszta artikuláció és a mondatfonetikai eszközök helyes használata, mindenekelőtt a célt kell szolgálnia. Mindez elősegíti a könnyebb megértést, a gondolatok teljes átadását. A hibák közül a zsüri elnöke elsősorban a helytelen hangsúlyozást említette meg, és számos példán mutatta be, hogy a versenyzők mint értették félre az egyes, bonyolultabb gondolatokat kifejező mondatokat. A hangvétel és a természetes(ebb) beszédstílus kialakítása érdekében a folyamatos gyakorlást, felkészülést javasolta valamennyi versenyzőnek (ennek különösen 1978-ban volt is már látatja), jöllehet a nyertesek — a módosított alapszabály értelmében — újabb Kazinczy-érmet (azonos kategóriában) nem kaphatnak.

A kilenc főből álló bíráló bizottság összetétele évente változik, mert az egyes intézményeket képviselő tagjai cserélődnek. Tiszteletbeli elnökök: az alapítványtevő, valamint a vendéglátó kar (ELTE BTK) mindenkori dékánja; a zsüri elnöke az ELTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékesoportjának mindenkori vezetője; tagjai az ELTE BTK Fonetikai Tanszékének vezetője, a Magyar Tudományos Akadémia Beszédművelő Munkabizottságának elnöke vagy titkára, továbbá az egyetemek bölcsészettudományi karának, a tanárképző főiskolák, a tanítóképző főiskolák és az óvónőképző intézetek egy-egy képviselője, valamint a KISZ KB küldötte.

1976-ban tiszteletbeli elnökök: Péchy Blanka érdemes művész és Szathmári István, az ELTE BTK dékánja, egyetemi tanár; a zsüri elnöke: Benkő Loránd akadémikus, egyetemi tanár; tagok: Fazekas Tiborc (a KISZ képviselőjeként) továbbképzési ösztöndíjas, Losoncz Mihályné intézeti tanár, Molnár József az MTA Beszédművelő Munkabizottságának elnöke, egyetemi tanár, Rónai Béla főiskolai tanár, Várkonyi Imre főiskolai tanár és Wacha Imre, az MTA Beszédművelő Munkabizottságának titkára, az MTA Nyelv-tudományi Intézetének tudományos munkatársa.

1977-ben tiszteletbeli elnökök: Péchy Blanka érdemes művész és Szathmári István, az ELTE BTK dékánja, egyetemi tanár; a zsüri elnöke: Benkő Loránd akadémikus, egyetemi tanár; tagok: Kiss Lászlóné intézeti tanár, Molnár József, az MTA Beszédművelő Munkabizottságának elnöke, egyetemi tanár, Nagy József főiskolai tanár, Sebestyén Árpád egyetemi tanár, Temesi Mihály főiskolai tanár és Wiegmann Alfréd, a KISZ KB munkatársa.

1978-ban tiszteletbeli elnökök: Péchy Blanka érdemes művész és Szathmári István, az ELTE BTK dékánja, egyetemi tanár; a zsüri elnöke: Benkő Loránd akadémikus, egyetemi tanár; tagok: Deme László egyetemi tanár, Gerencsér Éva főiskolai tanár, Molnár József, az MTA Beszédművelő Munkabizottságának elnöke, egyetemi tanár, Sarkadi Sándor főiskolai tanár, Végh József főiskolai tanár, Wacha Imre, az MTA Beszédművelő Munkabizottságának titkára, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

A legszebben beszélő tíz-tíz győztesnek a zsüri elnöke, Benkő Loránd nyújtotta át a Kazinczy-érmeket a jutalommal, valamint az ELTE és a KISZ KB ajándékát.

A pedagógusjelöltek versenyében az első tíz hallgató 1976-ban betűrendes névsorban: Balajthy Zsuzsanna (Pécs, Tanárképző Főiskola), Bellai Klára (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), Havas Ágnes (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem), Horváth Zsuzsanna (Kecskemét, Óvónőképző Intézet), Kováts Andrea (Pécs, Tanárképző Főiskola), Nagy Gábor (Szombathely, Tanárképző Főiskola), Séllei Emma (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), Tilles Ágnes (Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem), Tóth Beatrix (Budapest, Tanítóképző Főiskola), Udvarhelyi Tibor (Eger, Ho Si Minh Tanárképző Főiskola). E tíz győztes mellett a zsüri külön ezer forintos jutalomban részesítette Vándorfi Lászlót (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem).

1977-ben a pedagógusjelöltek versenyében az első tíz hallgató eredményük sorrendjében: 1. Havas Ágnes (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem), 2. Udvarhelyi Tibor (Eger, Ho Si Minh Tanárképző Főiskola), 3. Vadas Gyula (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem), 4. Kövér Lajos (Szeged, József Attila Tudományegyetem), 5. Tóth Beatrix (Budapest, Tanítóképző Főiskola), 6. Valentin Zsuzsa (Eger, Ho Si Minh Tanárképző Főiskola), 7. Tol-

na i Mária (Jászberény, Tanítóképző Főiskola), 8. Pusztai Mária (Szeged, József Attila Tudományegyetem), 9. Szűcs Péter (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), 10. Horváth Zsuzsanna (Kecskemét, Óvónőképző Intézet). Könyvjutalomban részesültek: 11. Tarr Anna Mária (Debrecen, Tanítóképző Főiskola), 12. Bruder Éva (Győr, Tanítóképző Főiskola), 13. Almási Róza (Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola). A zsűri további három versenyzőt dícséretben részesített: 14. Pentz Annamária (Csepel, a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Budapesti Tagozata), 15. Ökrös Jusztna (Jászberény, Tanítóképző Főiskola), 16. Kuti Mária (Sárospatak, Tanítóképző Intézet).

1978-ban a pedagógusjelöltek versenyében az első tíz hallgató, eredményük sorrendjében: 1. Egenhoffer Olga (Győr, Tanítóképző Főiskola), 2. Dombi Margit (Eger, Ho Si Minh Tanárképző Főiskola), 3. Leveles Andrea (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem), 4. Gyuricza Péter (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), 5. Tóth Veronika (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), 6. Kaifis Anikó (Győr, Tanítóképző Főiskola), 7. Tarján Péter (Budapest, Tanítóképző Főiskola), 8. Pentz Annamária (Csepel, a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Budapesti Tagozata), 9. Kovács Judit (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem), 10. Jámbor Ildikó (Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem). A zsűri a győztesek közül kiemelkedő teljesítményükért külön jutalomban részesítette az első négy helyezettet (KISZ KB különdíja). További hét versenyző pedig könyvjutalmat kapott: 11. Kovács Géza (Esztergom, Tanítóképző Főiskola), 12. Varga Györgyi (Szeged, József Attila Tudományegyetem), 13. Király László (Kaposvár, Tanítóképző Főiskola), 14. Istári Judit (Kecskemét, Óvónőképző Intézet), 15. Faragó Zsuzsa (Szombathely, Tanárképző Főiskola), 16. Gajdos Anna (Sárospatak, Tanítóképző Főiskola) és 17. Árgyelán Zsuzsa (Pécs, Tanárképző Főiskola).

Molnár József

Anyanyelv-oktatási napok Nyíregyházán

„Minden emberi munka javítható, közelebb hozható a tökéleteshez, s mint tudjuk, az anyanyelvi oktatásban különösen nem lehetünk megelégedve azzal, ami van, tehát javításra, fejlődésre fokozottan szükség van. Munkánk jobbításának első feltétele a problémák és tapasztalatok alapos megbeszélése.” Bárczi Géza mondta ezeket 1972 tavaszán az első nyíregyházi anyanyelvi tanácskozáson.

1978 nyarán (június 25–27.) az idézett vándorgyűlést is beleszámítva negyedszer jöttek össze Nyíregyházán tanárok, szakfelügyelők, nyelvészek az anyanyelvi nevelés „jobbításának” megbeszélésére a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola rendezésében.

Minden előző tanácskozásnak volt egy-egy központi témája: ennek összefoglaló, jellemző címe ez volt: „Az új tantervek bevezetésének küszöbén”.

Valóban jelentős „küszöböt” lép át mindenki, aki az anyanyelvi nevelés ügyével foglalkozik a jövőben. Ennek az állításnak az igazolására idézzük az új középiskolai magyar nyelvi tanterv célmeghatározását: „El kell érniünk a nyelvismeretnek és a nyelvhasználatnak azt a szintjét, amely a befogadás (szóbeli és írásbeli szövegek megértése) és a közlés (beszéd és írás) területén szilárd alapot ad az önálló ismeretszerzésre, az egyre gazdagodó tudattartalmak kifejezésére.”

Az első napon — Margócsy József főigazgató üdvözlő szavai után — Benkő Loránd akadémikus nyitotta meg a konferenciát. Bevezetőjében vázolta az

anyanyelvoktatás korszerűsítési munkálatainak előzményeit, utalt a külföldi tapasztalatok felhasználásának lehetőségére, majd kifejtette a „*mit?*” és „*hogyan?*” kérdésével kapcsolatos elképzeléseit, végül a kísérletek szerepéről és tapasztalatairól szólt. **Bencédy József** Az anyanyelvi nevelés programja és a tanárképzés címmel tartott előadást. Sok adattal alátámasztva fejtette ki a tudomány, a felsőoktatás és a közoktatás területeinek összefüggését, kölcsönhatását, továbbá a grammatikaelmélet és az oktatás viszonyát, majd befejezésül az anyanyelvi nevelés programjának új vonásait emelte ki: 1. a beszélt nyelv jelentőségének hangsúlyozását az írott mellett; 2. a nyelvhasználati szintek szerepét a közlésben; 2. a nyelvi norma kérdését; 4. a történeti háttér ismeretét. **Gosztonyi Jánosné** az általános iskola 1–4. osztálya számára készült tanterv újító vonásait ismertette, különös tekintettel az olvasástanítás módszerére. **Takács Etel** előadásának „Az olvasás tudománya és művészete” volt a témája; fejtegetésében a „ki tud olvasni?” kérdésre keresve a választ. **Miklós Gyuláné** „Anyanyelvi nevelés az irodalomórán” címen mutatott példát a funkcionális műelemzésre **Balassi Hgy Júliára** találta és **Radnóti Éjszaka** című versének feldolgozásával. **Szépe György** az anyanyelvi nevelés távlati fejlesztésének problémáiról adott részletes tájékoztatást.

A második napon új munkaformában folytatódott a tanácskozás. **Fábián Pál** kerekasztal-beszélgetés keretében adott tájékoztatást a Helyesírásunk című, iskolák számára készült kiadványról. A kipróbálásában részt vevő tanárok pedig a felhasználás lehetőségéről számoltak be. Ezután bemutató óra következett, amelyet **Uray Judit** tartott. A beszédtanítási óra során légzéstechnikai és artikulációs gyakorlatok szerepeltek, valamint mondat- és szövegfonetikai eszközök alkalmazásának gyakoroltatása. Újabb kerekasztal-beszélgetés témája: „Helyzetteremtés a kommunikációs nevelés szolgálatában”, amelyen egy kísérlet tapasztalatait összegezték: a beszélgetést **Rudolf Ottóné** vezette.

Az előadások sorát **Szendé Aladár** folytatta „Reform és folyamatos fejlesztés” címen. Bemutatta azt a folyamatot, amely néhány éve elindult az anyanyelvi nevelés korszerűsítése érdekében szemlélet, anyag és módszer vonatkozásában. **Csaba Mária** azt a magnetofon-tanzalag-sorozatot (osztályonként egy-egy tekercset) ismertette, amely az általános iskola 5–8. osztálya számára készült az új tanterv beszédművelési anyagának hatékonyabb tanítása érdekében. **Bachát László** a tudós tanár című előadásában többek között azt fejtegette, hogy napjainkban általában a tanító tanároknak a kutató munkába való bekapcsolódásra sem igénye, sem lehetősége nemigen van, pedig kívánatos lenne. Ennek a helyzetnek a megváltoztatására javasolta — saját tapasztalataira hivatkozva — a hallgatók bevonását a kutató munkába.

A harmadik nap tanácskozása is kerekasztal-beszélgetés formájában zajlott le **Fülöp Lajos** vezetésével. Ezen két új tankönyvet mutattak be: a gimnázium I. osztálya számára készült Magyar nyelvkönyvet **Honti Mária** és **Jobbágy Károlyné**, a szakközépiskola I. osztálya számára készült Magyar nyelvkönyvet pedig **Szendé Aladár** és **Graf Rezső**, továbbá külföldi (orosz, francia, amerikai) nyelvkönyvek tanulságait ismertették **Banó István**, **Ginter Károly**, **Galicz Tiborné**.

A tanácskozás résztvevőinek az új tankönyveket és tanári segédkönyveket kiállításon mutatta be a Tankönyvkiadó; a Tanért és az OOK munkatársai pedig az újonnan elkészült taneszközökről adtak tájékoztatást.

A háromnapos konferencia eredményeit és tanulságait **Szathmári István** a következőkben foglalta össze: A tanácskozás hasznos és eredményes volt, a kitűzött kettős célt elérte: 1. megvalósult a folyamatos kapcsolattartás a tanárokkal, 2. hatékonyan szolgálta az új tantervek megvalósítására való felkészítést. Jellegében és módszerében pedig tovább erősítette a sajátos továbbképzési alkalmat és az együttműködést a

tanárok és nyelvészek között. Általában megállapítható, hogy sokszínűség jellemezte a tanácskozást: tartalmában ötletgazdagság, formájában változatosság, légkörében ügy-szeretet és felelősség jutott kifejezésre minden jelenlevő magatartásában, megnyilatkozásában. A bevezetőben említett „küszöb” átlépése után tovább kell menni a közösen kialakított és elfogadott feladatok eredményes megvalósítása: tanulóink anyanyelvi kultúrájának fejlesztése érdekében.

Országos anyanyelvi verseny

Hatodik alkalommal rendezték meg az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny országos döntőjét 1978. október 20–22-én Sátoraljaújhelyen. Minden a már kialakult hagyományoknak megfelelően történt. A megyei és a fővárosi elődöntőkön kiválasztott hatvankét tanuló képviselte a tizenkilenc megye, valamint Budapest, Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged és Sátoraljaújhely középiskolás diákjait (52 leány, 10 fiú).

A verseny — a szabályok szerint — két részből áll: írásbeliből és szóbeliből.

Az írásbeli feladatlap húsz kérdést tartalmazott. Jellegük a verseny jellegéhez és az új tanterv követelményéhez igazodva nyelvhasználati volt. A kérdések megoldására három órát kaptak a versenyzők. Példaképpen néhány kérdéstípust említünk: szavak jelentésárnyalatát és stílusminősítését kellett megállapítani, adott szó fogalommeghatározását kellett elkészíteni, idegen szavakat megfelelő magyar szóval helyettesíteni, nyelvhelyességi szempontból hibás mondatokat javítani, megadott témáról szóló fogalmazás vázlatát elkészíteni, önállóan szöveget alkotni stb.

A szóbeli feladat pedig „A gondolat megörökítése” című kisfilm megtekintése alapján egy három perces szabadelőadás tartása volt. A következő négy típus közül választhattak: 1. Bevezető a film megtekintéséhez; műfaj: előzetes ismertetés; hallgatóság: az általános iskola 8. osztályos tanulói; 2. „Nyomdában voltam. . .”; műfaj: beszámoló, helyszín: iskolai diákklub, hallgatóság: középiskolások; 3. „A könyv születése. . .” műfaj: kiselőadás, helyszín: irodalmi szakkör, hallgatóság: középiskolások; 4. Filmkritika; helyszín: osztályfőnöki óra, hallgatóság: középiskolások.

Az írásbeli feladatokat a helyes válaszokra megállapított pontszám alapján értékelték. A szóbeli értékelésének szempontjai pedig a következők voltak: tartalmi érték, műfaji pontosság, nyelvi megformálás, előadásmód.

A bíráló bizottság — amelynek munkájában részt vett Péchy Blanka érdemes művész is — a következőkből állt: Bencédy József, Bujdos János, Deme László, Gálos Tibor, Graf Rezső, Hercegi Károly, Kecsmár Ilona, Kováts Dániel, Lőrincze Lajos, Nyirkos István, Z. Szabó László, Wacha Imre.

Az írásbeli megoldásának tapasztalatairól Megyer Szabolcs vezetésével, a szóbeli szereplés teljesítményéről pedig Deme László vezetésével folytattak hasznos eszmecserét a kísérő szaktanárok.

A verseny tanulságairól röviden a következőket lehet megállapítani: még mindig jelen van a tartalomnak leckefelmondás-szerű tolmácsolása, bár hallhattunk nemegy — a filmélményből fakadó — hatásos szereplést is. Többen jó retorikai fogásokat alkalmaztak, de elhangzottak nyelvhelyességi hibák és közhelyszerű általános megállapítások is.

Deme László, a bíráló bizottság elnöke értékelésének összefoglalásaképpen hangsúlyozta többek között: a teljesítmény általában jobb volt, mint az előző évi. A tovább-

lépés érdekében azonban nem szabad az eredményt sem túlbecsülni, sem lebecsülni. A további cél, hogy a versenyre érkező tanulók megértsék és megtanulják: az ilyen szereplések alkalmával a magán megszólalás fölötti szintre kell eljutni.

Hagyományosan ünnepélyes keretek között zajlott le vasárnap délelőtt a széphalmi eredményhirdetés is. Kazinczy sírjának megkoszorúzása után Juhász Ferenc, Teremtő nyelv című költeményét Kovács Dóra, a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola IV. osztályos tanulója mondta el, majd Lajtos Ilona, a KISZ megyei bizottságának titkára ünnepi beszéde hangzott el. „A verseny igazi tartalmát és jelentőségét az a tevékenység adja, amelyet nap mint nap, a felkészülés, a hétköznapiak során végeztetek és végeztetek anyanyelvünk elsajátítása és művelése terén — mondotta a versenyzőknek. — Nem mindegy, hogyan tudjátok megértetni magatokat társaitokkal, nem mindegy, hogyan tudjátok elmondani véleményeitek, képviselni a köz érdekeit, továbbadni gondolataitokat. Aki jól bánik a szavakkal, aki birtokolja a beszéd erejét, aki nem retten vissza a nyilvános szereplésektől, hasznos értékes szolgálatot tesz társadalmunknak, a közösségnek.” Ezután Karai—Tompai: Kazinczy emlékeztére című kórusműve hangzott fel Fenyvesi Jenőné vezényletével. Deme László, a bíráló bizottság elnöke értékelte a versenyt kiemelve: az anyanyelv oktatásában nagy feladat hárul a pedagógusokra. Hiszen nemcsak s nem elsősorban a versenyre való felkészítés jelenti az iskolai anyanyelvi oktatást, hanem az a mindennapos munka, hogy valamennyi fiatal birtokolja a helyes, szép magyar beszédet. Befejezésül Kövér László, Sátoraljaújhely város tanácsának elnöke átadta az első tíz helyezettnek az emléklapok és a KISZ KB jutalmát.

A legeredményesebben szereplők a következők voltak: Ballér Piroska (Fazekas Mihály Gimnázium, Bp.), Dobó Katalin (Gárdonyi Géza Gimnázium, Eger), Hidvégi Erzsébet (Radnóti Miklós Gimnázium, Szeged), Jambricska Ildikó (Karacs Ferenc Gimnázium, Püspökladány), Katona Ágnes (Kossuth Lajos Gimnázium, Sátoraljaújhely), Kovács Éva (Nagy Lajos Gimnázium, Pécs), Narancsik Judit (Radnóti Miklós Gimnázium, Szeged), Nyul Edit (Katona József Gimnázium, Kecskemét), Rajnai Edit (Zrínyi Miklós Gimnázium, Zalaegerszeg), Tóth Ágnes (Herman Ottó Gimnázium, Miskolc). A többiek könyvjutalmat és emléklapot kaptak. Emléklapok kaptak még Márvány Jánosné, a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium tanára és Nagy Andorné, az egri Gárdonyi Géza Gimnázium tanára.

Ezen kívül gazdag program tette még emlékezetesebbé a három napot, amelyről a házigazdák gondoskodtak. A kísérő tanárok számára két előadás hangzott el: Lőrincze Lajos anyanyelvi nevelésünk időszerű kérdéseiről beszélt, Bujdos János pedig „Megyénk közoktatási és közművelődési helyzete, célkitűzéseink” címen adott tájékoztatást. Péntek délután a Hegyközségbe vitték kirándulni a tanulókat, szombat este pedig Jancsó Adrienn irodalmi estjén vettek részt a versenyzők és a tanárok.

Graf Rezső

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1978. X. 11. — Terjedelem: 11,2 (A/5) ív

79.6388 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Hernádi Miklós: Közhelyszótár (Ismerteti: <i>Görög Zoltán</i>)	106
Pénovátz Antal: A pacséri földművelés és állattartás szótára (Ismerteti: <i>Gunda Béla</i>)	108
Grundlagen der Sprachkultur (Ismerteti: <i>Antal László</i>)	108

A Nyelvőr postája

<i>R. Hutás Magdolna</i> : Néhány megjegyzés a „költői tranzitíválás grammatikájá”-ról	113
<i>Both Endrének</i> : Sok bába közt ne vesszen el a gyermek!	114
<i>Dóra Zoltán</i> : Rönk	116
<i>Szabó T. Ádám</i> : Maga, magácska	117
<i>Scheiber Sándor</i> : Bisz dájjem	117
<i>T. U. I.</i> : Széchenyiváros — <i>T. U. I.</i> : Leértékelt — <i>T. U. I.</i> : Állományilletékesség	117
<i>Geri Mária</i> : A nemzetközi Magyar Filológiai Társaság programjáról	118

A Nyelvőr hírei

<i>Molnár József</i> : A Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd országos versenye pedagógusjelöltek számára az ELTE-n	120
<i>Graf Rezső</i> : Anyanyelv-oktatási napok Nyíregyházán	124
<i>Graf Rezső</i> : Országos anyanyelvi verseny	126

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszáma: PKHI 215-96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADEMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21., telefon: 111—010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADEMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612. Előfizetési díj egy évre: 28,— Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1 Ft
3. *Farkas Vilmos*: Jegyzék „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változtatásokról 1 Ft
[A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyar-
rázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához. (A szótári részben
végrehajtott változtatások jegyzékével)] 4 Ft
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága 1 Ft
6. *Vértes O. András*: A beszédhibákról 1 Ft
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője 3 Ft
7. *Bencsély József—Deme László*: Egy szavaló és kiejtési verseny tanul-
ságai 2 Ft
8. *Grétey László—Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése 5 Ft
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája 5 Ft
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferenc*:
O. Nagy Gábor emlékének 2 Ft
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszertű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1.

III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter. *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezetenként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Études Finno-Ougriennes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungslätten für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165., 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der schlowakische Dialekt von Pilisszántó*. (Übers. von István Tóth). 1975. 295 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6
- Hadrovics László: *Szavak és szólások*. 1975. 134. l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161. l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Közösség*. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György Szerdahelyi István. 1975. 234. l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229 l. (Musseion könyvtár 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Knieszsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. 1975. 230. l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228. l. (Néprajzi tanulmányok) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Koválovsky Miklós 2., változatlan kiadás 1975. 1550. l., 17×25 cm. Kve 280,— Ft. ISBN 963 06 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan) lenyomat). 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft, ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deme László, Imre Samu. 1975. 345 l., 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen)*. Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l., 14×21 cm. Kve 100,— Ft ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching International Conference Budapest, 1—5 April 1971*. 1975. 439 l., 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmátikus rendezere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l., 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265 l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages* Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338. l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadás a berlini Akademie-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval.
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete. A jelentés mozgásegysége*. 1975. 262 l., 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8